

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XIX.

ÉVKÖNYV.

1904.

BUDAPEST.

1904.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1904.

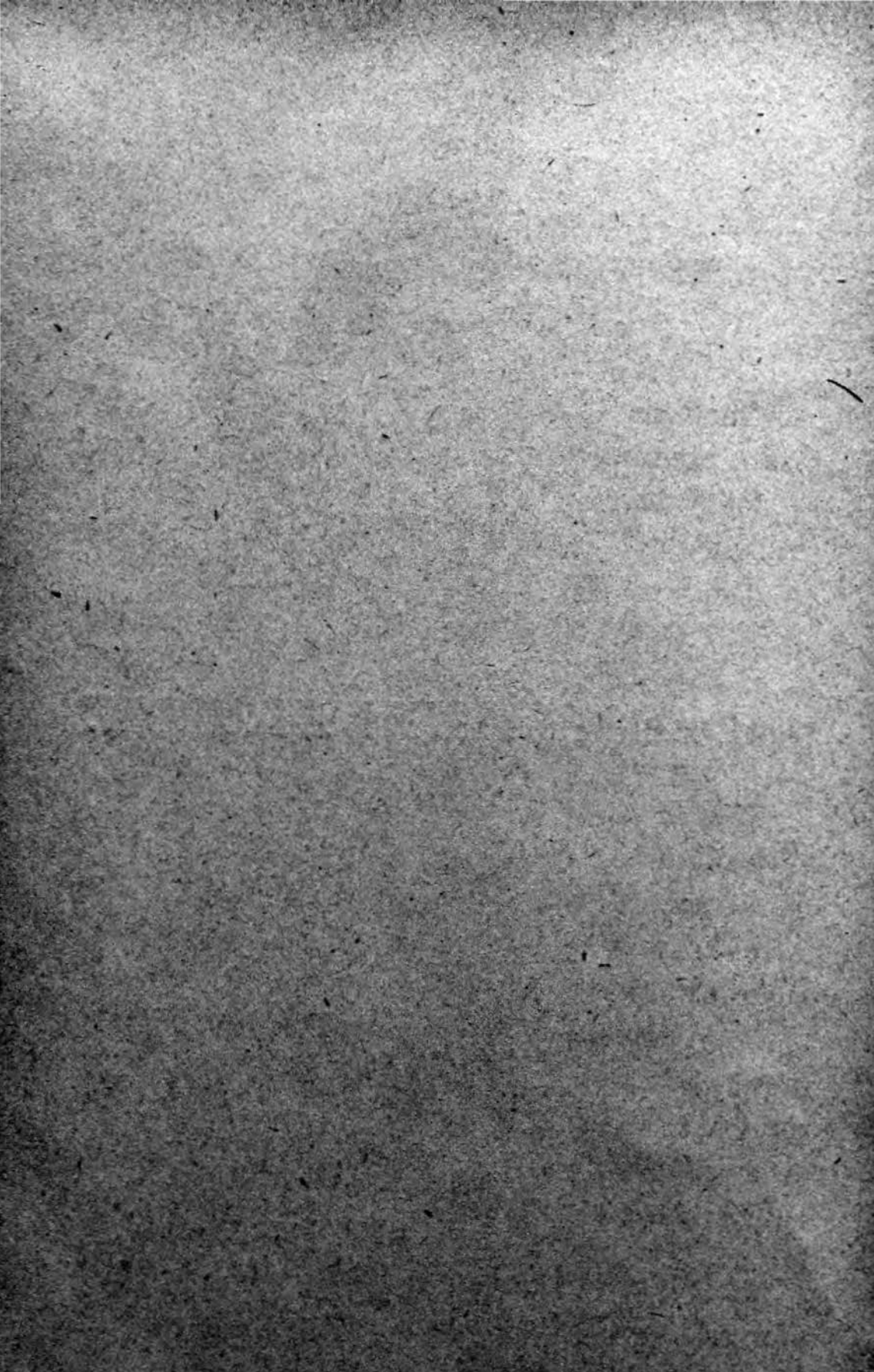
BUDAPEST.

1904.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

A PRÓFÉTAI ERKÖLCS-VALLÁSNAK LEGELSŐ KÖZSÉGE.

A modern zsidó embernek, az erkölcsi vallásosság józan, munkás polgárának, legrégebbi típusát mutatja be fölolvadásom: az *ánávot*. A szónak jelentése az «alázatos»; de a próféta-ságnak terminológiájában ez az alázatosság nem egyetlen lelki tulajdonság, hanem az igaz vallásnak mindent összefoglaló szava. Úgy nőtt az ki a próféta-i rendszerből, a mely Adónájnak isteni tulajdonságait a «szentség» meg a «főnségesség» szóba fogta együvé; a hol is az igaz ember: az alázatos lélek, a ki meghajol e főnség előtt. Az *ánáv* a próféta-k vallásának, az erkölcsi monotheismusnak a polgára; benne az alázatosság: az a vallásosság, a mi az Egy-istentől való személyes, közvetlen áthatottság, és az abszolút erkölcsi törvényességnek a meggyőződése. Az *ánáv* az ethikai gondviselésnek hitében küzdő, boldog munkása az életnek: a vallásosságának az a tökéletes reprezentálója, a ki méltó lett volna rá, hogy a valóságos embernek utolsó, örök típusául maradjon meg.

Az *ánáv*ságnak psychológiájáról nagyon nehéz határozott, mindenben megnyugtató véleményt mondani. A nehézség nem az adatoknak hiányosságán múlik, hanem ott rejlik a nyert képnek magasztosságában: nem merünk hinni a valóságában. A próféta-i iroda-

lomban rendelkezésünkre álló anyagnak objektív feldolgozásában is túlzást meg valószínűtlenséget sejt a lelkünk; gyanakvóvá teszi lelkünket, hogy a vallásnak meg az erkölcsnek későbbi történetébe annyi visszászásgot és blasphémiát vitt be az a továbbfejlődött emberiség; és megzavarja lelkünket, hogy ezek a filozófiát nem ismert rajongók, a kik «a vizek mentén földjüket művelték és barmaikat őrizték» (Ezs. 32. 20), megtalálták a vallásnak olyan formáját, a mi az emberiség erkölcsi génuszának a legszebb álma. Minden, a hihetlenségig szent, erkölcsi fönség együtt van. Ezsajásznak testamentumában, hogy «tanuljatok meg jót tenni, buzgólkodjatok jogosságért, utasítsátok rendre az erőszakoskodót, szerezzétek meg jussát az árvának, vigyétek az özvegyasszony ügyét (117); és Mikha prófétának klasszikus rövidségű ánáv-tórájában, hogy «mi egyebet kíván tőled az Örökkévaló, mint hogy azt tedd, a mi jogos, hogy szeresd az emberiséget és hogy szerénységben járj istened előtt» (60). Az ánávok így éltek. Ez épen az érthetlenség az ánávságban. Valami tökéletes ősfarmája volt az a modern filozófia ethikai mozgalmainak — csakhogy theistikus rendszer volt: vallás; és volt idő, a mikor gyakorlati alkalmazása is volt a vallásnak, a melynek egész katechismuszát kitöltötte a kérdés meg felelet: mit kíván Isten? — az erkölcsös életet. A mely címre az izraéli prófétaság legelső, még dadogó, megszólalása óta igényt tarthat — hogy ők az isteni inspiráczióknak a hordozói — az a jelzés csak most kezdi megilletni Izraélnek polgárságát is. Izraél az ánávokban vált a kinyilatkoztatásnak népévé: az ánávok megtalálják és megvalósít-

ják magukban az erkölcsi értékű embernek ideálját; de nem doktrinér okoskodás vezeti el őket lelküknek igazságaihoz, hanem a zsidó szellemnek elementáris erkölcsi ösztöne.

Ez a moralizmus a lelke az ánávok világfelfogásának; de az elv, a viszonyok szerint, kétféle formában is jelentkezett a valóságban: abban, hogy az erkölcsösség az egyedül való istentisztelet; és abban, hogy erkölcsösség nélkül nincs istentisztelet. Az ánávság a próféták addigi elméletének a realizálása — és a próféták sem feltétlenül dobták ki a ritusokat a vallásból. Tiltakoznak a kultusznak túlbecsülése ellen; de annak anyagát, a formáknak teljes elfajultságában is, nem kiszagatni akarják, hanem reformálni: kezdettől fogva azon vannak, hogy Adónájnak vallását megtisztítsák az aram-fönikiai elemektől, természetimádás izü szertartásoktól és isteneknek meg kultuszuknak importálásától. Az izraéli vallás történetében a 701—700-ik év a prófétai szellem diadalának, az istentisztelet nagy reformálásának az esztendeje. A reformálást Ezsajás követelte, végrehajtója meg Hizkia király volt. Meghozta pedig e fordulót Ezsajásnak megigazulása az assyr seregektől ostromlott Jeruzsálemnek csodás megmenekülésében. A történet nagyon meggyőzően beszélt e régi századokban; a népek hallgattak rá, a hogyan épen a közszellem interpretálni akarta a tanító-mestert. Azelőtt, II. Jerobeám alatt, a história igazi kerítője volt a bételi kultusz-fajtalanságnak, és Kedésa-lányokkal árasztotta el Efraim templomait; most a próféta megkövetelte képrombolásra præperálta a lelkeket; ha csupán annyiban is, hogy

Ezsajás-Hizkia akciójával szemben a konzervatív természet-vallás passzive viselkedék: hagyta egyelőre, a mit meg nem fordíthatott. E reformácziónak, a történeti adatok által is megigazolt, pozitív tartalma az istenképeknek megsemmisítése és a hierodúlságnak megszüntetése volt; a mikor még hozzá tehetjük, hogy az új szellem alább szállította a legitim áldozatoknak a nemzeti vallásban oly túlnagy számát is. Az ánávság az ő erkölcs-vallásában is ujjongva üdvözölhette a templom megtisztításának e munkáját; és bár következtek oly idők is, a mikor az ánávok a három főünnepen sem jelentek meg Adónájnak színe előtt, most Hizkia reformjának idejében, ők is készséggel gyakorolhatták a megszentelt kultusz-formákat, az ünnepeket szent buzgósággal ülhatték meg (Ezs. 33. 20) — de az ánávság így is az az állandó anyag Izraélben, a melynek megmarad és egyre finomul a fogékonysága, hogy megérezze a természetimádásnak kivetni való elemeit.

Az ánávok vallásának, még mint ritus-vallásnak is, igazi, egyetemes vallástörténeti jelentőségét azonban nem itt, a nemzeti vallásnak mélyebb vagy közvetett reformálásában és az egyéni erkölcsösségnek megkövetelésében kell keresnünk — hanem abban, a miben az más volt, mint a konzervatív vallásnak megtisztítása: a tényben, hogy az isten-eszme szempontjából az ánávság egészen új vallás volt: benne a monotheismus tudatosságának legelső községe. Ámósz próféta már annak a hirdetője: de ő csak annyi volt a monotheismus számára, a mennyi Sokrates volt a filozófiában. Ámósz, miként Mózes is, fejével az eget

erő, de magában álló alak, a ki csak rendszerének továbbfejlesztői által lett a monotheismusnak élő faktorává: akkor, a mikor az ánávságban községe is támadt a monotheismusnak. Igaz, ez a prófétai monotheismus szerves folytatása, közvetlen továbbfejlődése Izrael régebbi vallásának, a nemzeti, korlátolt egyistenségnek; de a kettőnek együvé tartozása nem az, a mi a magé és növényé, hanem az, a mi a hernyóé és a lepkéé: a kettő két különálló, sajátos egyéni életű, más-más létföltételekhez kötött lény. Erkölcsi követelésében nem is volt új ez a vallás; de egészen új volt fundamentumában: objektuma egy, addig csak kevesek ösmerte isten-principium volt — az egész mindenséget átható és az egész mindenségben egymagában álló erkölcsi Erő. Az ánáv számára nem nép-isten volt Adónáj, hanem a Monotheos: az erkölcsi világrendnek erkölcsösséget követelők Egyistene.

Számunkra az ánáv, ebben az ő végtelen súlyú erkölestörténeti értékében is, szinte csak elmosódott sablón; mert nem ismerjük őt és alig-alig képzelhetjük el mint hússal-vérrel bíró embert: hogy mi volt egyéni életének formája, kerete és tartalma. E köröknek vallás-erkölcsi szelleméről közvetlen hirt is veszünk a sajátos ánáv-irodalomból; de szinte csak mesterségesen vethetünk egy-egy fénysugarat az ánáv alakjára, a mint otthonában ült vagy a társadalomban mozgott. E kevés fényt onnan nyerjük, a 700 és 500 közti történeti és prófétai irodalomból. A vallási szellemnek megváltozása nem okvetetlenül jelenti az egyéni műveltséget jellemző világfelfogásnak is a meg-

változását. Bármennyire természetes is, hogy eredetileg összeeshetett, egy volt a világi meg a vallási gondolkozás és a primitív tudásnak primitív kultusz is felelt meg: idővel ketté szakadt a műveltség meg a vallási közszellem; és az emberiség megteremtette eszmék között a legkonzervatívabb tényező. nem a dogma volt, hanem a szokás: a vallásban a rítus, a társadalmi életben az átöröklött formák. A legmodernebb vallásnak kultusz-aktusaiban is sok atavizmus található. Az ánáv is, mint az Egyistennek tisztelője is, nagysokáig megmaradhatott még a hagyományos animisztikus műveltség gyermekének: halottjának ő is adott ennivalót; a lélek-kultuszhoz neki is szüksége volt a sógor-házasságra; a meggyilkoltnak lelke az ő világában is félelmetes démonná lett; az ő hitében is supernaturális erő volt az eskünek, az átoknak és az áldásnak szavában; szerződését ő is az «isteni» sóval (v. ö. Ilias, IX, 214) avatta szentséggé; az orakulum-szerszámok nála is az isten-ítéletnek a közege; az ő életében is nagy szerepe van az álomnak, az amuletnak, az angyaloknak és a démonoknak — de egyúttal megkezdte a hagyományos világfelfogásnak lassú átalakítását is: hogy a régi formákba új tartalmat vitt be, az animizmusnak hagyatékát vallás-erkölcsi kolorittal modernizálta; és csak a legritkább esetekben, mint a halottas kultusznak egyes aktusai-ban, járt el radikálisabban: a hol azt úgy követelte meg az életnek monotheistikus összhangja.

Ez így elmosódott kép; de hát nem is lehet más. Csak mint az erkölcs világának alakja áll előttünk az ánáv határozott tartalommal. És ebben rápirít mind

a következő évezredeknek, a jelennek is, a vallási szellemére. Az ánáv: a becsületességnek megtestesülése; a vallásos ember, a kiből a vallásosság az erkölcsösség. Az ánávság vallás volt, de, ha kellett, pap nélkül; istentisztelet volt, de, ha úgy fordult, czerimóniák nélkül; az ánáv valósággal maga volt magának a papja, és egész élete a legtisztább istentisztelet.

Az ánávban nagyon sok van már a modern zsidóból; és az ánávságnak történetéből is kicsap a zsidóság későbbi történetének a szelleme, a maga megható és fönséges drámaiságával. E történet legmozgalmasabb évszázadának, a 700-tól 586-ig terjedt időnek, két fázisát mutatom be ezúttal; egymással szervesen összefüggő epizódok azok, és tartalmuk: Hirkia reformja; és a mi azt, Hirkia halála után, Menasse alatt követte: a régi vallási szellemnek véres reakciója. A prófétai szellem ama térfoglalásának mértékéről nincs határozott értesülésünk. A következő évtizednek ánáv-ellenes akciója a föltevéshez vezethet, hogy az ánáv-mozgalom 700-ban nem szorítkozott a kultuszéletnek keskeny csíkjára, de szerencsét próbált más téren is. A legközvetlenebb benyomás valóban az, hogy Júdában két, egymással éllel szemben állt — nemzeti és prófétai — pártot kell fölvennünk: hogy aztán most annak az Ezsajas által szitott valláserkölcsei revolúciónak bourgeoisseja, a monotheismusnak polgársága, kiszorította volna az uralomból a nemzeti vallásnak urait, a másik két rendet, a papokat és a nemeseket; és a kormányra jutott ánávság a maga embereivel töltötte volna be a főbb állami és vallási méltóságokat, a mit aztán a Menasse alatti ellenforradalomban

vérükkel kellett megfizetniök. Magában véve nem is lehetetlen, hogy az ánávság, ha nehéz küzdelemben magához ragadja az államvallás jogait, kiméletlenül nyomja el a régi vallásnak minden érvényesülési kísérletét. A vallási uralom mindig türelmetlen; ez nem is bűn, hanem természeti csapás; önállóan a vallás az erkölcsnek lehet a legmagasztosabb hordozója és éltet; mint állami hatalom kardot vesz kezébe és gyilkol. Az ánávság is addig, mint a társadalmi erkölcsösségnek a községe, maga volt a szenvedő, de remélni tudó idealismus, csupa szeretet meg igazság, csupa jóság meg türelem, de mint uralkodó hatalom, ő is országtisztításra vállalkozhatott. Lehetséges, hogy így is volt; de nem valószínű. Az ánávságnak ily hatalmas állami pártul való létezésére semmi meggyőző erejű bizonyítékunk; inkább az ellenkezőjére. A tény, hogy a képrombolás Ezsajás számára még 700 körül is a jövőnek álma, azt tanúsítja, hogy az ánávság megsemmisülő töredéke volt csupán Júda lakosságának. Ezsajás utolsó beszédeinek hangulatában több a keserűség, mint a bizalom: a ki nagy pártra támaszkodik, nem úgy beszél, mint ott Ezsajás (1). A moralismus persze hamar betegje lehet a valóságnak; követelései mögöl mindig messze elmarad az élet; az ő próféataságának érett gyümölcse volt a kultusz-reform, de a próféta úgy találja, hogy rothadt gyümölcs az, a mit el kell dobnia; Júdának közszelleméről gyorsan lekopott, ha rajta volt, az erkölcsi föllelkesedésnek a hamva, és Ezsajás előtt, élete végén, megint a régi Júda áll, az a vallási finomság nélkül való nyers tömeg, a melynek társadalmi élete a hatalomnak durva önzése (1. 15—23), vallási

világa pedig az erkölcsi érzéketlenségnek ritualismusa (10—15). Az ánávok nem igen lehettek hát kormányra került párt, állami hatalom; a kardforgatáshoz sohasem értett az ánáv: ő volt a világtörténetnek leghősibb katonája, és legügyetlenebb stratégája; Hirkia sem volt királyi ánáv, trónon ülő pietista; a nemzeti vallás papjai is megmaradtak hivatalukban, hanem a tömegnek szelleme vette azt a Hirkia alatti csekély reformot is sarrilégiumnak, és az a Menasse idejebeli vérontás más volt, mint megtorlása az ánávság elkövette vérontásnak.

Az erkölcsi monotheismusnak diadalában akkor nagyon rövid ideig tartott; az a hagyományos vallási szellem pillanatra sem nyugodott bele a maga visszaszorításába, és mindjárt a legelső kínálkozó alkalmat — legkésőbb hát Hirkia halálát (698) — megragadta ősi intézményeinek restaurálására. A változás Menasse királynak nevéhez fűződik. Menasse 55 évig uralkodott (698/7—643), és félszázados uralkodása félszázados erkölcsi csapás volt: a mi ő alatta lefoly, nemcsak az Ezsajás-Hirkia reformálása ellen tiltakozó természetes reakció, a miben az ősi vallás követelte vissza a maga jogait; hanem a régi valláson túlmenő új vallás — tényleges assyr polytheismus — volt az, a mely nem respektálta az ősi vallásnak sem a hagyományait. A próféták hiában is ajánlgatták a népnek a maguk Adónáját: a monotheismus elrabolta tőle az ő édes istenét, a ki csak Izraélé volt, és adott volna helyébe egy szentséges, félelmetes megáldó, Erőt; a ki nemcsak az ő istene, de mind a nemzeteké is; és az idegen Assyriát segíti, tulajdon nemzetét meg a sirba

taszítja. A világnak ez az ura-istene be nem fért még annak a népnek szük-szük fejébe. És a tömeg még csak istennek sem vehette igazán azt az Adónájt, a kit — noha azt tanítják róla, hogy haragjában elpusztíthatja az egész mindenséget — nem félelmet gerjesztő szertartásokkal, ajándékokkal és nehéz áldozatokkal kell tisztelni és megengesztelni, hanem semmivel; a mit a közszellem még nem tudott, sőt még ma sem igen tud, vallási quantitásnak venni: emberiességgel. A monotheismus aztán abban sem elégítette ki a közvéleményt, hogy nem váltotta be, a mit ígért: Jeruzsálem fölszabadult ugyan, de Júdá-
nak a dicsőséges viláგuralom helyett nyomorúságos vazallussággal kellett beérnie, és az országon végigsikoltott a rettenetes szó: «Adónáj egymagában nem tud segíteni» (v. ö. Jer. 5. 12.) segítőköt, gondnokságot állítottak mellé: az assyr isteneket.

Véres dráma volt ez az ellenreformáció: ahhoz fűződik az Egyisten rajongóinak történetében az első vallási üldözés (Jer. 2. 24, 30. II. Kir. 21, 16). A történelmi magyarázatot első hallásra a föltevésben keresnök, hogy Menasse a vallási kényszernek fegyvereivel akart volna tiszteletet szerezni a maga assyr isteneinek, de a vallásnak ezt a megcsúfolását, az erőszakos térítgetést, nem ismerte az a régi, az a naiv világ: a diadalmas Assyria nemcsak hogy meghagyta a legyőzött Babylóniának a maga isteneit, de épen ő volt az, a ki azoknak templomokat épített és a magáéival együtt hódol nekik. Itt Júdában máskép esett. És hogy Menasse kénytelen volt fegyverrel támogatni isteneinek a tekintélyét, annak okát vagy a föltevésben kell

keresnünk, hogy Izraélben az importált polytheismus is más természetű volt, mint más népeknél, vagy abban, hogy ez a polytheismus komoly és veszedelmes ellenállásra akadt a tömegben. Az első föltevés sem lehetetlen ugyan és meglelné magyarázatát Izraélnek sajátos népszellemében, hogy az már most is a vallásnak, mindenekezt, jót is, rosszat is, fanatismussal megragadó, ember-anyaga: mégis, mert a vallási kényszer pszichológiailag inkább lehet a monotheismusnak — csakhogy nem az erkölcsi, nem a zsidó monotheismusnak — a lelki betegsége, mint a polytheismusé, természetesebb a vélekedés, hogy az üldözést és vérontást a népnek ellenszegülése idézte föl. A tiltakozásnak erejét, az ellenállásnak elszántságát és a halált nem félő erkölcsi komolyságnak lelkesedését első sorban is ott kell föltételeznünk az ánávok lelkében. Menasse nem kényszerítette őket az új vallásra; maguk az ánávok voltak azok, a kik az üldözést fejükre vonták: nemcsak szóval tiltakoztak a polytheismus ellen, de a tiszta nemzeti vallás legjobbainak szövetségében, tettel is útját akarták állani, hogy az idegen istenek be ne vonulhassanak Adónáj szentélyébe. A kard aztán lecsapott rájuk. Az ánávság összebújt. Nem adta meg magát, de tehetetlen volt. A fegyveres polytheismus ellenében nem győzte anyagi erővel: annál hívebben őrizték gyermekei és ápolták szívükben Adónáj erkölcsi monotheismusának eszméit. Szinte azt mondhatjuk, hogy Adónájnak vallása most, a mikor alig-alig létezett, most vált csak reális erővé. Idáig szentséges álmokép volt, most a földre került. Élő szervezet, aki támad és ellenáll. Érzy magát:

kínlódásban és reményben. A zsidóság — ha nem is ez volt még Adónáj népének és vallásának a neve — most kezd beléilleszkedni a kultúrhistóriába; nem mint nemzet; hanem a talajtól elszakítva, mint vallás; és, az erkölcsnek apotheosisában szembe helyezkedvén az akkori egész világgal, mint valami örök természeti erő. Az emberiségnek ezt az erkölcsi fermentumát nagyon jól præparálta Ezsajás: öntött belé hitet, az időknek végeig meg nem fogyatkozó bizni-tudást. A zsidóság mindjárt embryonális formájában, mint ánávság, istenért való szenvedéssel kezdte meg a földi életet. Az első ánáv-községgel kezdődik a vallás-erkölcsi martírság is. Adónájnak ezek a szegényei és alázatosai nagyon szerették az emberiséget; olyannyira szerették, hogy nemcsak élni tudtak érte, de meghalni is. A polytheismusban nem szítja semmi az erkölcsi fanatizmust a martíromságig. Ezek az ánávok voltak a legelső vallási vértanúk: meghaltak igazán az Egyistenért; csak az Istenért: mert az a csekély vigaszuk sem volt meg nekik, a mi a halál arroganciájának a hite, hogy haláluk után késői nemzedékek is imádkozni fognak hozzájuk.

Az erők aztán lassankint elhelyezkedtek az életben. A fegyveres harcz megszűnt, de tovább foly az eszmék küzdelme; a hatalom a polytheismusé, de az ánávság a magáénak érzi a jövőt. A pogányságnak kardja már nem bír el a monotheismusnak tórájával: pedig az ánávok csak néhány lapját olvasgatják még a Könyvnek. Ámósz, Hósea és Ezsajás nem prédikáltak eredménytelenül: szavuk vérré vált; az keringett az ánávokban. Menasse polytheismusának pörölycsapásai tömö-

rebbre kovácsolták az ánávok kitartását. Az állam elveszett számukra, megteremtik a községet. Most igazán úgy fordult az idő, hogy tetté vált a régi prófétai theória, a miben Adónáj nem kíván egyéb tiszteletet, mint becsületességet. Most az ánávság igazán vallás volt, papok meg ritusok nélkül. A mikor a polytheismusnak istenei bevonultak Adónájnak templomába, a Monotheosnak hívei feléje sem néztek a meggyalázott szentélynek, és a mikor a polytheismus minden, a természet nyújtotta régi kultusz-helyet is, patak-völgyet, szikla-ormozatot, magas hegyet (Ezs. 57. 6. 7), lombozatos fákat, lefoglalt: az ánávok magánházaknál gyűlnek össze közös vallási aktusokra; a szentségtelenségnek iszonyát kezdik érezni mindenben, asérában, maczébában, oltárban, áldozásban, a mit a polytheismus is használt: nem kellenek többé nekik a kultusz-vallásnak addigi ligitim fölszerelése sem. A múltból az istentiszteletnek csak egy elemét mentik magukkal, a mivel mindig tele volt a szivük: az imádkozást. A hivatalos vallásnak légkörében megfűladnának. Egymás közt élnek; egymásnak: becsületességben és munkában; az özvegynek támasza nem a koldúsbot, az árvának atyja akad. A papi világot magára hagyják és a maguk módján tisztelik Istent: a jónak gyakorlásával és imádkozással. Az ánávságban már kész erő az az Izraél, a melynek a közös istentisztelethez csak «imaházra» lesz szüksége. Be nem bizonyítható, de nagyon valószínű, hogy ezen ánáv-körökben van legősibb fajtája a későbbi *béthákenészetnek*, a zsinagógának; és hogy nem a babylóni exiliumban, hanem már ekkor és itt nyerte Izraél-

ben az Isten tisztelésére szentelt helyiség a *bét-tefilla*, az «imaház» nevet.

Íme az ánávokban a későbbi zsidóság: kétezer esztendőnek az imádkozó és az emberiségben megdicsőülő zsidósága. És íme az ánávokban a mai zsidóság: az örök időknél az a zsidósága, a mely a monotheismusnak mind máig az egyetlen igaz, tiszta formája, és a mely, mint erkölcsi monotheismus, a maga parányiségében is, az egyedüli világvallás. Az ánávság, mint a zsidóság, maga a vallás: az a vallás, a mi semmi más nem akar lenni, csak vallás; idegen elemektől, hatalmi törekvésektől, politikai versenytől meg nem zavart istentisztelet és lelki emelkedettség; a hol a vallás nem anyagi, de ethikai hatalom: mert ihlete és kútfeje a látható meg láthatatlan világban a lényegéből folyó szigorú törvényességgel érvényesülő egyetlen erkölcsi Erő; és a hol az ember a legtisztább ethikai világrendnek az alakja: az erkölcsi jogoknak és kötelességeknek a lényé; sorsában nincs szeszély, hitében nincs lehetetlenség; tetteinek és érzésének egyetlen változhatatlan normája van: Adónájnak erkölcsi akarata; az lelkének a félelme és szerelme; az életének a törvénye és költészete. És különös; az erkölcs-vallás történetének még külső formája is a régi maradt: a szenvedés, a martirium. Egy ősi hagyomány (Taluz, Jebám 496), vagy, a mi valószínűbb, a csinált történetnek (II. Kir. 21. 16, 51. és Jer. 2. 30-at feldolgozó) fantáziája a menassei üldözésnek vértanúi között látja Ezsajást is: hogy a király a prófétának is életére tört, Ezsajás menekült, nyomában Menasse poroszlói; a kimerült nábit hirtelen kettényilt czéd-

rusfa zárta magába, de hasztalan: Menasse elfürésztette a fát; és a mikor a fűrész Ezsajásnak száját érte, a próféta kilehelte a lelkét. Kegyetlen költészet; az erkölcsi istenbizalomnak álmodozójához irgalmasabb lehetett Izraél Szentje. Vagy ott ama kegyetlenség fölött a szomorú nagyszerűség ragyog, a miben Ezsajás halála typusa lett a zsidóság történetének: az erkölcsi vértanúság; és a kiszenvedő prófétának elhaló lehellete akkor sem lehetett más, mint elsőhajtott végrendelete: «csak a mindenségnek Egyistenét, csak őt valljátok Szentnek». Az erkölcsi monotheismus prófétájának végrendeletét halálos vértanúsággal szentelte meg az ánávság, halálos vértanúsággal a múltnak Izraélje, és lelki martiriummal a jelen zsidósága, de már az ánávságban ott lüktetett az erő, a mi a zsidóságot az örökkévalóságba emeli át: az erkölcsi álmodozásnak az ereje. Ez ánávkörökből néhány prófétai költemény maradt ránk (Ezs. 32. 1—8; 9—14, 19; 15—18, 20; 33. 1—6, 7—12; 13—16; 17—24), és mindannyijuk: a jelent nem néző, csak a jövőt látó, irreális ábránd. A polytheismusnak világában az ánáv behunyta a szemét, hogy csak azt lássa, a mit lelke áhított: a jelen, a valóság, kezdett nem-létező számba menni. Az álom már realisabb, mint a valóság. Az ánávok Adónáj vallásának a martirjai: de Adónáj-ról, mint segítő Istenről mondanak hymnusokat. A tapasztalat nem czáfolhatja meg a léleknek hitét: Adónáj az üdv istene akkor is, ha nem jelentkezik az üdv. A hinni-tudás türelmessége előtt már évtizedek is perczek sorába mennek; az ős már az unoka helyett is érez: neki csak a csalatkozásból és szenvedésből

jutott ki, de közvetlenül érezte és tudta élvezni azt az «ezrekre kiható isteni szeretetet», a miben csak a jövő valamelyik nemzedékének lesz része.

A kik a zsidóságot nemcsak szeretjük, de meg is értjük: ma is a világtörténetnek átvivői vagyunk. A gyűlöletben feljajdulunk, de meg nem roskadunk. A hatalom így szólhat: ti a múlt vagytok; az Erkölcshatalom fölríadva mondja: ti vagytok a jövőm. Alázatosságban járunk Isten előtt: de erkölcsi öntudatosságunkban emelt fővel az emberek között. Adónáj az erkölcsi gondviselésnek az istene: ha nem is látjuk a népek életében az erkölcsi törvényességnek érvényesülését. A maga jelenének nyomorúságáért minden kornak zsidósága erkölcsi kárpótlást talál a jövő átvivőjaira váró történelmi megdicsőülésnek a hitében. A zsidóságnak történelmi útja nem pillanatnyi mesgye, hanem az időtlen végtelenség.

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

AZ ALBERTI-IRSAI ÓKORI ZSIDÓ KŐ.

A multkor ugyane helyen (Évkönyv, 1902, 293. l.) értekeztem római zsidó emlékekről Pannoniában. Most megtoldom közlésemet olyan kőnek ismertetésével, mely amazoknál sokkal nevezetesebb, mivel a világszerte ismert hamisíthatatlan zsidó jel, a hétkarú lámpa, kétszer is rá van vésve arra a kőre. Ismerjük e hétkarú lámpát mindazon helyekről, a hol a kutató csakány zsidó sírhelyeket tárt fel, ismerjük Kis-Ázsiából, Észak-Afrikából, Sziciliából, Italiából és különö-

sen Rómából, a hol a zsidó katakombák mai napig is oly tanulságosan beszélnek egykori gazdáikról. Magyarországon még keresztény katakombába is csak egyetlenegy van: a pécsi székesegyház alatt; zsidó katakombának még nyoma sincs; de a szerencsés véletlen ránk juttatott legalább egy emlékkövet, mely a rajta levő hétkarú lámpával nagyban emlékeztet a katakombák hasonnemű művészi alkotásaira.

Először adott róla hírt *Wolff Károly* 1878-ban más három régi emlékekkel együtt.* A szóban forgó kő más két társával együtt egy pesti árverezés alkalmával 30—40 évvel ezelőtt — tehát most már 60—70 évvel ezelőtt — került az alberti gróf Szapáry-család birtokába; családi sírkőnek nevezi Wolff, nyilván azért, mivel rajta az egyik felén egy asszonynak és egy gyermeknek, a másik felén egy férfiúnak alakja látható domborművű kivitelben. A kő már akkor is a grófi család kertjében egy kis kápolnába volt befalazva, mely mesterséges romot alkot. A kő feliratáról azt mondja Wolff, hogy az bajosan olvasható; az általa közölt olvasatnak nincs is értelme, annál kevésbbé ismerte fel a kőnek zsidó jellegét, de még csak azt sem, hogy azon voltaképen *két* felirat van; a hétkarú lámpát pedig nem is említi.

A követ aztán megtekintette és leírta a nagynevű *Mommsen*,** a ki mindjárt a feliratot is majdnem

* Jelentés az alberti-irsai római feliratokról (Philologiai Közlöny II, 53). Wolff. most Vajda, akkor a Szapáryak házi tanítója volt.

** *Ephemeris Epigraphica*, II no. 1060; v. ö. ugyanott IV no. 442.

hibátlanul állapította meg, de a zsidó feliratot ő sem vette észre. A zsidó vonatkozást kitűnő archæologusunk, *Fröhlich Róbert*, állapította meg,¹ és most már a kő a latin feliratok nagy gyűjteményében is mint «*inscriptio Judaica*» szerepel.²

A kő magassága 1·81 m., szélessége 0·76 m. Eredetileg csak *egy* felirat volt rajta, és ez az, melyet Wolff és Mommsen közöltek, de a melyhez nekünk semmi közünk. A felirat fölött, mint már említettük, három dombormű van; a kő jobb felén van a férfi-alak, a kő bal felén a nő- és a gyermek-alak. Ez alakokon felül van az *aetoma*,³ ebben egy koszorú vagy rózsa. Most már érdekes az, hogy amaz alakok és az *aetoma* között van még egy második és pedig teljes felirat, nem annyira bevésvé, mint inkább bekarczolva, és innen van az, hogy az első kutatók nem vették észre. A következő rajzban nagyjában bemutatom a követ, melyet 1902 nov. 18. magam is megtekintettem.

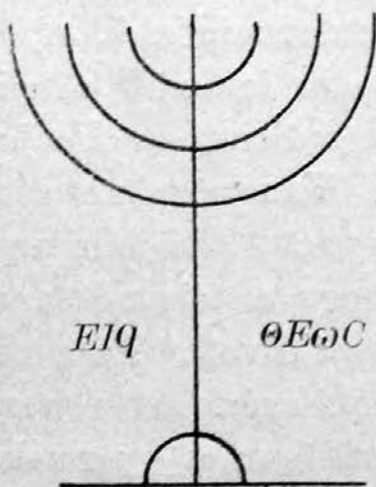
¹ Archæologiai Értesítő, XI, 1891, 232. l. A cikk keretében Fröhlich nem kevesebb mint 32 pannoniai feliratot tárgyal, többek közt egyet (26. szám), mely egy sírkövön van, jelenleg Esztergomban, a primás birtokában. A felirat a kő felső szélén van, alatta a közepén egy hétágú gyertyatartó. Memoria(e) Judati pat[ris] | memoria(e) Kasete | Eul... A lámpa és a nevek szerint ítélve, e kő is zsidó jellegű, de mivel bizonyosat még nem tudok róla, egyelőre nem érintem.

² Corpus Inscriptionum Latinarum, vol. III, supplement. fasc. III, no. 10,611.

³ Aetoma az a rendszeren háromszögű felület (párkány, Giebel, fastigium), mely az emlékkövek felső részét diszíti.

*MEMORIA ANECTACIO ET ΔΗΚΟΥCΑΝΙ
ET ΒΗΝΕΙΑΜΙ ET ΦΕΙΛΑΕΙΩ
NOCTRΩ*

asszony
és gyermek
mellképe

EIQ

ΘΕΩC

férfi
mellképe

*Mēmoria Anestasio et Dēkousani
et Bēneiami et Pheileiō
nostrō.**

A felirat, mint látjuk. latin nyelvű ugyan, de görög írású, a mely körülmény már magában véve is zsidó vonás, mert számos példából tudjuk, hogy a zsidók görög betűket használtak még akkor is, ha latinul írtak.** Ez arra vezethető vissza, hogy valamikor az

* A görög η-t ē-vel, a görög ω-t ō-val írom át.

** Számos ily kő van Rómában és Italia más részeiben, p. o. Venosában, de még tiszta latin vidékeken is, mint p. o. Karthagóban, található e jelenség.

Európába származott összes zsidók görögül beszéltek és írtak, és a zsidó nép conservatív hajlamánál fogva megmaradt az írásmódjuk még akkor is, midőn a görög nyelvet már kiszorította a latin. Az alsó és nagyobbik lámpa rúdja körül nemcsak az írás, hanem a nyelv is görög: εἷς θεός, *egy az isten*. Ez egy állandó formula, melyet gyakran találunk zsidó és keresztény sírfeliratokon,* és habár ilyen módon feliratunk ép úgy lehet keresztény, mint zsidó, mégis több joggal mondhatjuk e formulát zsidónak, mint kereszténynek, és ez volna a második indicium a felirat zsidó volta mellett. Harmadik indicium a *Benjamin* név, mely határozottan zsidó. Van azonban e névnek egy kis baja, t. i. az, hogy utolsó betűje hiányzik, de itt segítségünkre jön az, hogy a talmud tanusága szerint a köznyelvben *Benjami* divott.* Ez a név nagyon eltér a megelőző kettőtől, azért azt sejttem, hogy valami határozott ok forgott fenn a gyermek illetően elnevezésében, és ez az, hogy a szülők már öregségükben kapták a gyermeket, és ennél fogva abban az időben, midőn nem ötletszerűen, hanem megfontolva adtak a gyermekeknek nevet, a biblia által (Mózes I. k. 35. f. 18. v.) indokolt nevet választották. A gyermek, mint épen a sírfelirat mutatja, még a szülők életében meghalt.

* Példákat l. Schürer-nél, *Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, 3. kiadás, a III. kötet elején.

** L. Kohut szótárát V, 175 **בִּנְיָמִין** czikk alatt, mely név állítólag ugyanaz, mint Benjamin. De ettől eltekintve is tudjuk, hogy a szóbezáró *n* e későbbi nyelvben el szokott maradni, különösen a többes számban, és ilyennek nézték a Benjamin szót is.

A negyedik és legfontosabb indicium a kétszer is alkalmazott hétkarú lámpa. Ez félreismerhetetlen zsidó symbolum. Igaz, hogy a régi időben, midőn a kereszténység még nagyban hasonlított a zsidósághoz, keresztények is alkalmazták a hétkarú lámpát, de már Fröhlich is helyesen megjegyzi, hogy az alberti-irsai kő meglehetősen késői időből való, hisz későbbi, mint az alatta levő pogány természetű latin felirat, és e későbbi időben a keresztény világban már más jeleket, keresztet, vagy X és P anagrammát, vagy A és Ω betűket szoktak használni.¹

Kétségkívül állván a kőnek zsidó jellege, most már csak a felirat értelmét kell megállapítani. Ez fölötte nehéz dolog, és sem Fröhlich, sem Mommsen nem terjeszkedik erre ki. Az első név, Anastasios, tiszta görög és könnyen érthető.² De Dekousane³ nevet nem ismerünk. Nőnevet, úgy a görögöknél, mint a zsidóknál, egyáltalában kevesebbet ismerünk, mint ferfinevet, és részben innen is van, hogy Dekousane nevet nem ismerünk. Nekem azonban kezdettől fogva nem volt kétséges, hogy e név nem más, mint *Dikaio-syne*, a mi mint nőnév igenis előfordul.⁴ Jelentése «igazságosság»; héberül *czēdāka* volna, a mi persze

¹ L. Schultze, Die Katakomben, Leipzig, 1882. — Fr. X. Kraus, Gesch. der christlichen Kunst, Freiburg i. Br. 1895.

² Ἀναστάσιος annyi, mint a «föltámadott», és a kereszténység keleti egyházában mai napig elterjedt név.

³ Így irom át a nevet, mert Dekousani már dativus, görög -t i-nek ejtvén.

⁴ L. Pape-Benseler, Wörterbuch der griechischen Eigennamen, 3. kiadás, Δικαιοσύνη.

mint tulajdonnév nem fordul elő; hasonló hozzá a német és zsidó-német *Frommet*. A ki ismeri a régi sírfeliratok természetét, nem fog meglepődni azon, hogy a kőfaragó, a ki nagyon tudatlan ember lehetett és főképp görögül nem tudhatott, annyira elferdítette azt a nevet; de nemcsak ő rajta mulott, hanem a megrendelőkön is, a kik szintén tudatlan emberek lehettek és abban a latin környezetben, melyben mindenestre éltek, már elfelejthették a görögöt. Hiszen a tiszta görög formulában: εἷς θεός is a kőfaragó hosszú o-t írt rövid o helyett, viszont *Anastasio*-ban rövid o-t írt hosszú o helyett; abban az időben már teljesen kiveszett a hangzók quantitásának tudata és ép úgy a különbség az *i* és *e* hangok között; mind ezt szem előtt tartva, nem fogunk látni oly szörnyű eltérést Dekousane és Dikaiosyne között, és e nevet megállapítottnak vehetjük.

Sajnos, a kőfaragót ezzel még nem tisztáztuk egészen, mert még van a bevésett szövegben egy nagy hiba. A sírfelirat nyilván három személynek szól, annak a három személynek, a kiknek képeit is bevésve találjuk; a sírfelirat szerint azonban, mely az első név után háromszor tartalmazza a kapcsoló *et* szócskát, *négy* személyről volna szó. A dolog nyitja az, hogy az utolsó *et* hibásan van téve,* a midőn aztán csak három személynek szól a sírfelirat. De a nehézségek még így sem szüntek meg, és bármily

* Például szolgáljon, hogy egy római zsidó sírkövön (MH) MHTPI áll; l. Vogelstein-Rieger, *Gesch. der Juden in Rom*, I, 465, no. 50.

bosszantó is, hogy egyetlen sírfeliratról, mely alig három soros, ily hosszasan kelljen értekezni, mégis szóvá kell tennünk a hátralevő nehézségeket is. A sírfeliratban ugyanis a szülők *első* személyben beszélnek (*filio nostro*), tehát még élnek, midőn fiuk már meghalt, és mégis nekik maguknak is szól a sírfelirat; az első sorban levő két név ugyanis alig lehet másoké, mint a szülőké.* A dolgot ennélfogva úgy kell képzelnünk, hogy a szülők még életükben megrendelték a sírkövet, és közös emléket akarván maguknak emelni, rávésették a fiúnak — nyilván egyetlen volt — nevét is. Ezek után most már adhatjuk a sírfelirat magyar fordítását: **

*Emlék Anastasiusnak és Dikaiosynenek
és Benjaminnak a mi fiunk-
nak.*

Áttérek már most a jelképes ábra fejtegetésére. A mi legelőször is szembe tűnik, az azon körülmény, hogy a hétkarú lámpa kétszer is megvan a sírkövön, a mihez, én legalább, analogiát nem ismerek. Így hát mégis csak megfontolandó az a kérdés, vajjon a kő alsó és nagyobbik felületén levő felirat nem-e szintén zsidó jellegű, a mihez aztán tartoznék az alsó lámpa?

* A dolog rendben volna, ha az első két nevet nominativusnak vennők, a mi utóvégre lehetséges, a midőn a felirat értelme ez volna: Anastasius és Dikaiosyne [állították ez] emléket (*memoria[m]*) fiunknak Benjaminnak; de e fölfogást kizárja a két *et*.

** Én nem egészítem ki az első szót (*memoria[e]*), mint azt Fröhlich teszi.

A köre voltaképp ez az alsó felirat volt szánva, érthető tehát, hogy a lámpa is nagyobb kivitelű; a felső felirat azonban, mely csak utólag került rája és csak a felület arányában, természetesen a lámpa tekintetében is kisebb helyet foglal el. Az alsó feliratban nem talállok semmi zsidó vonatkozást, és így a kérdést nem bírom eldönteni. Ha az alsó felirat, tehát maga a kő is, pogány eredetű — a mi még mindig a valószínűbb föltevés — akkor azon számos esetek egyike áll előttünk, midőn egy régibb sírkövet újabb czélra használtak föl, és ez az újabb czél egészen más vallásnak is szólhatott, p. o. pogány követ adoptáltak zsidónak, vagy kereszténynek.* A hétkarú lámpának kettős alkalmazása egyelőre rejtély marad.

A lámpáról magáról is, minthogy magyarországi lelet alapján most először van róla szó, illik egyet-mást elmondanunk. A lámpa mindenesetre symbolum; de minek a symboluma? Rendesen azt tartják, hogy a lámpa magát a zsidóságot jelezi; a lámpa azt a tárgyat, melyen rajta van, és a tárgy által annak tulajdonosát zsidónak bélyegzi. Ha a lámpa csak azért jutott e szerephez, mivel egyik főtárgya volt a jeruzsálemi szentélynek, méltán kérdezhetjük, miért nem vették jelképnek ama szentély más tárgyát, p. o. magát a tórárt, vagy az oltárt, vagy az asztalt? Ha erre azt felelnők, hogy a lámpa, mint világosságot terjesztő készülék, ép ez oknál fogva nagyon alkalmas a

* Még csak nemrég is Magyarországon oly keresztény sírt találtak, mely azelőtt pogány volt; I. Archæologiai Értesítő, 1902 febr. füzet 28. l.

világosságot terjesztő Izraélnek a symbolizálására, még mindig fenmarad az a kérdés, miért alkalmazták e symbolumot előszeretettel épen a katakombákban és sírokban, miért nem a zsinagógában, a házban, és főképen miért nem ismeretes a lámpának symbolikus jelentősége a talmud és midrás tudósai előtt?

Azt mondja ennél fogva egy érdemes tudósunk,* hogy a lámpa arra utal, hogy az illető halott a Titus által Rómába hurczolt családokhoz tartozik; Titus ugyanis nagyszámú zsidó fogolylyal együtt a jeruzsálemi szentély lámpáját is Rómába vitte, és most már a Rómába szakadt zsidók e lámpát vették volna symbolicus ismertető jelnek. Ha ez a föltevés áll, akkor a mi alberti-irsai kövünk azt is jelzi nekünk, hogy gazdája, vagy megrendelője azon római zsidók közül való, kiknek őseit Titus hozta Rómába. Minthogy a kőnek nem a jelenlegi helye a mértékadó, hanem származási helye, eszünkben kell tartani a kő provenienciáját. Pesti árverésen vették, tehát alkalmasint a híres óbudai római telepről származik, és ennek a telepnek zsidó lakosságára van hivatva fényt deríteni. A fenti föltevés szerint ez óbudai zsidókat egyenes kapcsolatba kellene hozni a Rómában lakókkal, a mi egész plausibilis dolog. De a symbolicus lámpáról való eme föltevés, úgy gondolom, nem állhat meg, mert lehetetlen fölteni, hogy mindazon helyeken, hol zsidó sírokban hétkarú lámpát találtak, p. o. Egyiptomban, Karthagóban, Sziciliában stb., minde-

* Berliner, Gesch. der Juden in Rom, I, 58.

nütt az volna jelezve, hogy az illető halott a Róma városába hurczolt foglyok leszármazottja.

Nekem a lámpa jelentőségéről más nézetem van, melyet a *Jewish Encyclopedia* számára írt *Catacomba* cikkemben fejtettem ki nagyobb összefüggésben. Már hangsúlyoztuk, hogy a lámpát csakis sírhelyeken találjuk; mi sem természetesebb már most, mint az, hogy a lámpát épen a halál körül kifejlődött képzetek föltüntetésére való eljárások közé soroljuk, más szóval: a lámpa sem nem ethnikus, sem nem cultus-symbolum, hanem sepulchralis, azaz temetkezési symbolum.¹ Istennek mintegy lámpája az ember lelke (Példabeszédek 20, 28), és a zsidó nép, mely még a halál néma nyelvét is a Szentírás alapján alkotta meg, csak következetes volt, midőn a lelkét lámpa képében ábrázolta. Ezt a fölfogást már csakugyan megtaláljuk a midras-irodalomban,² de megtaláljuk a valóságban is, mint sírfeliratot; így p. o. a híres altonai portugál zsidó temetőben, melyet kegyeletes érzéstől vezettetve 1902 szept. 3-án magam is meglátogattam, az említett szentírási verset portugál nyelven találjuk a sírköveken,³ már pedig épen a *szefard* zsidókról tehetjük föl, hogy régi szokást őriztek meg. A lámpa a zsidó sír- emlékeken tehát azt mondja, hogy az ember lelke még a halálban sem alszik el, mert az *isteni* mécses, és a

¹ Sepulchralis symbolumnak veszem a zsidó sírok művészi ábráinak egész körét: a sófart, a lúlabot, az ethrógot és a frigyszekrényt.

² L. Bacher, *Agada der Tannaiten*, II., 510.

³ L. Grunwald, *Portugiesengräber auf deutscher Erde*, Hamburg, 1902, 83. l.

mi isteni, az örök és halhatatlan. Látjuk, hogy ez nagyon egyszerű symbolika, nagyon alkalmas arra, hogy a halál keserűségét enyhítse. Ezt a symbolikát alkalmazták a zsidók az ókorban az egész akkor ismert világban, és alkalmazta ennek az elszórt törzsnek egy messze földre eljutott hajtása is, egy pannon zsidó.

Egészen függetlenül a lámpa jelentőségének miként való fölfogásától, mindenesetre látjuk, hogy a mi pannon zsidóink, bár nagyon messze szakadtak a többi diasporától és jóformán barbár földön éltek, mégis a többiekkel egyazon vallásos és kulturális állapotot őrizték meg; a vallásos irányra tanúság a hét-karú lámpa, a kulturális állapotra tanúság a göröggel vegyes latin nyelv.

Budapest.

Dr. Krausz Sámuel.

NE LÉGY TE OLYAN, MINT APÁID VOLTAK.

Mit tétovázol még, ifjú barátom,
Levetni azt az ócska, nyűtt hitet?
Minduntalan pirulsz miatta, látom;
Öltsd hát fel azt a fényesebbiket.
Dicsőség s hatalom az ideáloed,
Itt köztünk azt kiküzdeni nehéz;
Amottan könnyebb szerrel megtaláloed,
Ne bánd a multat, csak előre nézz!
Az élet int, hallgassanak a holtak —
— Ne légy te olyan, mint apáid voltak!

Apáid két évezreden keresztül
 Szenvedtek e hitért keservesen,
 Örök veszélyben, félve minden nesztül,
 De meg nem tántorodva sohasem.
 S ha elrabolták munkájuk gyümölcsét,
 — Mint dolgos méh másoknak gyűjtöget, —
 S kunyhóikból gaz latrok kiüldözték,
 Mindent veszítve őrzék hitöket.
 Istenben bízva tovább vándoroltak —
 — Ne légy oly *balga*, mint apáid voltak!

Apáid szivét is véresre tépte
 A sok kegyetlen megaláztatás;
 Sárral dobálta a föld minden népe;
 Elunta egyik, már folytatta más.
 De üldözői táborába szökve
 Menekvést csak a hitvány keresett;
 A többi türte, mindig félrelökve,
 A pária sorsát, a keserveset.
 Elnyomva bár, soha meg nem hajoltak —
 — Ne légy oly *makacs*, mint apáid voltak!

Apáid életét nem védte törvény,
 Csak fejedelmek kénye, gyenge nád . . .
 S a vérszomjas tömeg reájuk törvén
 Nem egyszer ült borzalmas orgiát.
 De azt a szót, mely megmenthette őket,
 Ki nem ejtette zsidó ivadék;
 Hitveseik keblén a csecsemőket
 Lekaszabolni inkább engedék.
 S a máglyalángban is zsoltárt daloltak —
 — Ne légy oly *barbár*, mint apáid voltak!

Te igyekezz példájukon okulni,
 Mutasd meg, mi az igaz férfitett:

Hited miatt ha nem tudsz boldogulni,
 Legyen erőd lerázni e hitet!
 S ha háborgat apáid véres árnya
 Majd olykor-olykor, csendes éjjelen, . . .
 Gondolj a magad csillogó sorsára;
 Mit néked mult, ha tied a jelen!
 Az élet int, hallgassanak a holtak —
 — Ne légy te olyan, mint apáid voltak!

Budapest.

Gábor Ignác.

A BOLYGÓ ZSIDÓRÓL SZÓLÓ MONDA.

Általánosan el van terjedve a nézet, hogy a bolygó zsidóról szóló monda igen régi és hogy az egész középkoron át szájról-szájra szállt. Állítólagos régiségénél fogva mély és misztikus jelentőséget tulajdonítottak neki. Már 1880-ban és azután 1891-ben meggyőzően bizonyította Paris Gaston, hogy a bolygó zsidóról semmiféle nyomot nem találni sem a görög és szláv apokrif irodalomban, sem a keleti keresztény hagyományokban, sem a középkor terjedelmes legendáiban. A bolygó zsidó csak Európa némely éjszakkeleti országában, továbbá Németországban, a Németalföldön és Franciaországban volt népszerű alak. A monda aránylag újabb keletű és csak az irodalom, nem pedig a szóbeli hagyomány útján terjedt el. Paris Gaston mindakét értekezésében roppant becses és igen érdekes eredményre jutott, melyeket e helyen — az idevágó irodalom tekintetbevételével — ismertetek.

Mindenki tudja, hogy vannak jóval régibb mondák, melyek a miénkkel valami összefüggésben vannak, vagy legalább hasonló alapgondolattal birnak. Az első «bolygó zsidó» Káin. Egy arabs monda, mely alkalmasint az arabs zsidók népszerű elbeszéléseiben gyökeredzik, szól egy bizonyos Szamiriról; ez készítette az aranyborjút, a miért Mózes őt kiátkozta; e miatt nyomban ott hagyta a zsidók sátrait. «Azóta bolyong mint egy vadállat a világ egyik végétől a másikig. Mindenki kerüli és tisztítja a helyet, melyet lábai érintettek és ő maga szüntelenül azt kiáltja, ha emberhez közeledik: ne érints engem.»

Világosan láthatni, hogy ezen mondák semmiféle vonatkozásban nem állanak azon legendákkal, melyek Jézus kinszenvedéseiről szólnak. — Egy, úgy látszik, régi olasz monda elbeszéli, hogy egy Malk nevű zsidó Jézust vaskesztyűvel megütötte, büntetésül a föld alatt kellett élnie és folytonosan egy oszlop körül mozognia; kétségbeesésében fejét az oszlophoz vágja, de nem ölheti meg magát, mert az a végzete, hogy az utolsó ítélet napjáig szenvedjen. Ezen Malk ugyanaz, a kinek Szt. Péter levágta a fülét és a kit Jézus gyógyított. Az összes középkori misztériumok említik, hogy Malk részt vett Jézus kinszásában, jóllehet Jézus őt számos jótéteményben részesítette.

Ugyanezen mondát találjuk Páris Mátyás, szerzetes pap elbeszélésében, mely szerint 1228-ban egy örmény érsek Angliába jött és ez alkalommal említést tett arról a Józsefről, ki Jézus szenvedéseinek tanuja volt és még mindig él. Az érsek határozottan állította, hogy ő ismerte az említett Józsefet, ki még röviddel Angliába

való utazása előtt vendége volt és a következő históriát beszélte el: «Krisztus elítéltetésének idejében József, ki akkor Kartafilus nevét viselte, Pontius Pilatus kapusa volt. Midőn az elítélt Jézus Pilatus palotájának kapujából kilépett, Kartafilus őt öklével hátba ütötte és gúnyos megvetéssel rákiáltott: Menj gyorsabban Jézus; miért mész oly lassan? És Jézus szigorú tekintetet vetve rá mondá: Én megyek és te várni fogsz, míg megint jövök. És tényleg várt Kartafilus azóta, úgy a hogy Krisztus mondta. Ő Jézus passiójakor körülbelül harmincz éves volt s mindig, ha 100 év múlva visszajön, extazisba esik, azután meggyógyul és visszanyeri azt a kort, melyben Krisztus halálának idejében volt. Ananias, Pál keresztelője, őt is keresztelte és a József nevet adta neki. Rendesen Örményországban vagy más keleti tartományban tartózkodik. Püspökök és más főpapok társaságában él. Igen vallásos, szent életű ember; keveset és óvatosan beszél, csak a püspökök és jámbor emberek kérdéseire felel. Ilyen alkalmal az ó-kor eseményeit és Krisztus szenvedéseinek részleteit beszéli el, még pedig gúny nélkül, sőt rendesen sír mellette. Messze országokból jönnek az emberek hozzá, hogy lássák és halhassák elbeszéléseit; ha előkelő emberekkel van dolga, felel minden hozzá intézett kérdésre. Minden felajánlott ajándékot visszautasít és megelégszik egyszerű ruhával és táplálékkal. Egész reményét abba veti, hogy tudatlanságból vétkezett.»

Néhány évvel később ez örmény érsek fivére Angliába jött; a kíséretében volt szerzetes papok határozottan mondták, hogy pontosan tudják, hogy az a Jó-

zsef, ki Krisztust halála előtt látta és visszatérését várja, még mindig él.

Az örmény érsek elment Kölnbe is. Utazása közben a tournayi püspököt meglátogatta, kinek elbeszélte a fenti történetet, melynek egy változatát Mousket Fülöp verses krónikájában (1243-ból) találjuk; ez azonban teljesen független Paris Mátyás elbeszélésétől, noha ugyanazon forrásból ered. Mousket mondja: Az érsek elbeszélte, hogy egy embert látott, ki jelen volt Krisztus keresztrefeszítésénél. Midőn Jézust a vesztőhelyre vezették, az az ember Krisztus vezetőinek azt mondá: «várjatok reám, én is megyek, hogy lássam, miként feszítik keresztre a hamis prófétát.» Az igazi Isten visszafordult és ő rá tekintve mondá: «Ők nem fognak reád várni, de te fogsz én reám várni.» És valóban még mindig vár; még nem halt meg azóta. Minden századik évben megifjodik. Mondják, hogy Ananias megkeresztelte s csak ily módon fogja jóvá tenni bűneit s csak az utolsó ítélet napján fog meghalni.

Ha ezen elbeszéléseket közelebbről vizsgáljuk, első sorban — eltekintve az eltérésektől — az tűnik fel, hogy Kartafilus nem zsidó; mint Pilatus alkalmazottja csak római származású ember lehetett. Neve is furcsa. Schoebel (La legende du Juif Errant 24. l.) arra utal, hogy a görög nyelvben *κάρτα φίλος* azt jelenti, hogy «igen kedves» és hogy ezen névben Jézus kedvenc tanítványára kell ráismernünk. És tényleg mondta Jézus ezen tanítványára vonatkozólag Péterhez: «Mi hasznod lenne abból, ha akarnám, hogy életben maradjon addig, míg én megint jövök?» Ezért terjedt el Krisztus tanítványai közt a hír, hogy Jézusnak ez a

tanítványa nem fog meghalni. Lehetetlen észre nem vennünk az összefüggést Krisztus ezen szavai és azok között, melyeket Kartafilushoz intézett, t. i. «te fogsz várni, míg én jövök.»

Krisztus kedves tanítványáról szóló legenda és Malk büntetésére vonatkozó elbeszélés közt az örmény püspök historiája képezi az átmenetet vagy inkább a ki egyezést. A mi Kartafilust Malkkal egybeköti, az azon ütés említése, melyet Jézusra mért, ellenben elválasztja tőle neve és életének szentsége. Paris Gaston arra is figyelmeztet, hogy azon személyek közt, kik Kartafilus József típusának alakítására befolyással voltak, még Arimathias József is felsorolandó, a ki egy régi legenda szerint csodálatos módon életben maradt a börtönben, melybe a zsidók vetették. De minden esetre nehéz az örmény érsek elbeszélésében a hagyományra visszavezethető és a koholmány szülte alkatrészeket megkülönböztetni.

Az örmény érsek elbeszélését igen gyanussá teszi az a körülmény, hogy sem Örményországban sem más részében a keresztény keletnek nem találni a legkisebb nyomát sem az általa oly határozottsággal előadott elbeszélésnek, és hogy semmiféle régibb említés arról nincs. A nyugati országokban még évszázadokon át sem találunk semmi nyomot, eltekintve az említett rimés és az angol krónikáktól, melyekre — elég jellemző tény — e szempontból egyáltalában nem voltak tekintettel. A középkor misteriumai, melyek Krisztus kinszenvedéseit az evangelium részletes elbeszéléseinek alapján tárgyalják és fel lettek dolgozva a szinpad részére, mit sem tudnak Kartafilusról. Sem a kö-

zépkori hitszónokok és költők nem tettek említést róla, sem a festők és szobrászok nem alkalmazták alkotásaikban.*

* E helyen említem, hogy Morpurgo S. a «L'ebreo errante in Italia» című értekezésében — Firenze 1890 — igen érdekes, a XV. századból való, általa megtalált kéziratot említ, mely fontos adalék a bolygó zsidóról szóló mondához. A kéziratban többek között azt is olvassuk, hogy Antonio di Francesco di Andrea 1411-ben vagy 1416-ban látta a bolygó zsidót. Nem közölhetem itten Antoniónak a bolygó zsidóval (krónikánkban Giovanni Bottadio = János, isten szolgája nevét viseli; Bottadio = Devotus Deo) való kalandos találkozásának összes mozzanatait, csak a mi tárgyunkra vonatkozik, annak lehet itt helye. Egyszer Bottadio János megint Firenzébe jött. Antonio azt kérdezte tőle, hogy vajjon ő csakugyan Bottadio János-e? «Engem Batté-Iddiónak kell nevezni», felelt az, mert az annyit tesz, mint: János megütötte Istent. Midőn Jézus azon hegyre ment, a melyen keresztre feszítették és anyja a többi asszonyokkal jajgatva és panaszkodva követte, megfordult, hogy velük beszéljen és megállott egy kicsit; akkor János ráütött czombjára és azt mondá: siess. És Jézus hozzá fordult: És te, így szólt, oly gyorsan fogsz menni, hogy rám fogsz várni. És az, a kivel Ön beszél, az a János. És én kérdeztem: Ön az? Ő azt felelte: Antonio, ne kérdezzen tovább. Azután lesütötte szemét és könnyeket ejtett és nem szólt többet. Azután felkelt és elment. És vannak olyanok, kik azt állítják, hogy ő az Úr tetteinek harmadik tanúja; kettő t. i. a földi paradicsomban van, Henok és Illés (ez az apokalypszisben is említve van), a földön pedig János. Ő vándorol és nem tud három napnál tovább egy provinciában maradni és gyorsan, láthatóan vagy láthatatlanul tovább megy; jóllehet rongyosan, pénztárca és tarisznya nélkül megy, eleget tud költeni; a szállókban jól eszik és iszik, azután kinyitja kezét és kiszórja azt, a mi a vendéglősnek jár és soha nem lehet látni, hogy honnan van a pénz. Mind

Csak a XVII. században találunk hasonló elbeszélést, mely csakhamar elterjedt; itten a bolygó zsidó legelőször Ahaszverus néven fordul elő. A legrégebb elbeszélés állítólag 1602-ből való. Címe: «Csodálatos elbeszélés egy Ahaszverus nevű zsidóról.» Ezen könyvnek lényeges részét egy levél alkotja, melynek írója Dudulæus Chrysostomos volt. Hadd közöljük e levelet kivonatban:

«Eitzeni Pál, a szentírás doktora és schleswigi püspök több embernek elbeszélte, hogy mint ifjú Wittenbergából, hol tanulmányait végezte, szüleihez Hamburgba visszatérvén, a következő vasárnapon a templomban a hitszónoklat alatt egy magas termetű, hosszú hajú, mezitlábú embert a szószékkel szemben vett észre, ki a prédikációt a legnagyobb figyelemmel hallgatta; valahányszor a szónok Jézus nevét említette, a legnagyobb áhítatossággal igen mélyen meghajtotta magát, mellét verte és sóhajtozott. Ruházata, jóllehet kemény tél volt, csak igen rossz czipőkből és lábíg érő rongyos köntösből állott; ötven évesnek látszott. Több ember, ki jelen volt, emlékezett arra, hogy Anglia-, Francia-, Olasz-, Magyarországon, Perzsia-, Hispania-, Lengyel-, Orosz-, Dán-, Skótországon és még más helyen is látták. A prédikáció után Eitzeni Pál kérdezte tőle, hogy kicsoda és hogy mióta tartózkodik Hamburgban. Erre az igen szerényen felelt és mondá, hogy született

a három tudományt, a hébert, a görögöt és a latint bírja és ismeri az összes nyelveket . . . Bolyongva bejárja az egész világot és addig fog vándorolni, míg Isten az élők és a halottak fölött itélni fog Jozafáth völgyében.» Ez a monda valószínűleg francia-palesztinai eredetű.

zsidó, Ahaszverus a neve, hogy személyesen jelen volt, midőn Krisztust keresztre feszítették és hogy azóta életben van és igen sok helyen megfordult; állításainak támogatására elbeszélte Krisztus kinszenvedéseinek sok részletét. Hozzá tette még azt is, hogy Krisztus halálakor Jeruzsálemben élt és hogy mint a többi zsidók ő is eretneknek és a nép félrevezetőjének tartván Jézust, mindent elkövetett annak kivégeztetésére. Miután Pilatus az ítéletet hozta és tudta, hogy az elítélt az ő (Ahaszverus) háza előtt el fog menni, haza sietett, oda hívta az embereket, kis gyermekét karjaiba vette és a kapu elé állott. Midőn Krisztus a nehéz kereszttel oda érkezett, rátámaszkodott és kicsit megpihent; ő haragjában és rossz akaratból elkergette Krisztust és azt mondta neki, hogy menjen oda, a hová mennie kell, mire Jézus szigorúan rátekintett és a következő szavakat intézte hozzá: «Én meg fogok állani és ki fogom magam pihenni, te ellenben vándorolni fogsz az utolsó ítélet napjáig.» Nyomban letette gyermekét a földre és nem tudott tovább ott maradni; követte Krisztust és végig nézte kinszenvedéseit. Azonban lehetetlen volt neki tovább Jeruzsálemben maradni, bejárta a világot és csak sok év múlva tért vissza szülővárosába, melyet elpusztítva és romokba döntve talált. Isten szándéka, ki őt oly nyomorult állapotban tartja életben, nem lehet más mint az, hogy a zsidók és hitetlenek ellen legyen élő tanu az utolsó ítélet napjáig. Ő nagyon szeretné, ha az ég Ura magához venné. Tudósok nyomban kérdéseket intéztek hozzá; feleletei általános csodálkozást keltettek. Életmódját illetőleg igen tartózkodóan és nyugodtan felelt és ha nem kérdezték, általá-

ban nem beszélt; ha meghívták ebédre, igen keveset és mértékletesen evett. Mindig siet és nem marad soká egy helyen. Hamburgban, Danczigban és más helyütt pénzzel kinálták, de ő nem fogadott el többet két tallérnál, s ezt azonnal kiosztotta a szegények között, azt mondván, hogy neki semmire sincs szüksége, mert Isten gondoskodik szükségleteiről, mivelhogy bűneit megbánta és hogy Isten meg fogja neki azt bocsátani, a mit tudatlanságból vétett. Az egész időn át, melyet Hamburgban és Danczigban töltött, soha sem látták nevetni. Minden országban, melybe jött, annak a nyelven beszélt. Sok helyről, közelről és távolról, jöttek az emberek Hamburgba vagy Danczigba, hogy őt lássák. Káromkodást vagy esküt nem tud meghallgatni.»

Ez a levél állítólag 1564-ből való, de csak a XVII. század elején lett közzé téve. Ez igen fontos, mert Eitzeni Pál akkor már nem élt, könnyen lehetett ő reá hivatkozni. Az tény, hogy ez a levél alkotta a bolygó zsidóról szóló, népszerűvé vált mondát, melynek hőse Ahasverus. A monda szerzője protestáns hitű volt, mint az magából az elbeszélésből kiviláglik. — Eitzeni Pál Melanchthon tanítványa volt. — Az Ahasverus név is csak a protestáns bibliában fordul elő, a Vulgata Assuérusnak nevezi.

A «csodálatos elbeszélés» szerzője Paris Mátyás munkájából merítette azt. Ennek czíme volt: «historia major», s 1571-ben jelent meg Londonban; újra Zürichben lett nyomtatva és óriási volt elterjedése a protestáns körökben. Dudulaeus azonban forrását, mint látjuk, annyira módosította, hogy az 1645-iki évben

megjelent «Relation oder kurtzer Bericht von zweien Zeugen der Leyden Jesu Christi» szerzője azt törekszik bebizonyítani, hogy Kartafilus és Ahasverus két külön személy, hogy tehát még két élő tanuja van Krisztus kinszenvedéseinek, még pedig egy zsidó és egy római ember.

A bolygó zsidó azóta gyakran megjelent Német- és Angolországban. Ez utóbbiban Kartafilus a XVII. század végén lépett fel. Mazarin hercegné azt említi egy levélben, hogy sok embert elbolondított. Bizonyos az, hogy alaposan olvasta Paris Mátyás elbeszélését és hogy annak alapján játszotta oly ügyesen szerepét.

Ha az eddig felsorolt mondákat közelebbről megvizsgáljuk, azonnal szemünkbe ötlük, hogy a bolygó zsidó legjellemzőbb vonása, t. i. az örökös bolyongás egyben sem domborodik ki teljesen; a német «Volksbuch» (a XVII. század kezdetéből) tartalmazza a két vonást, mely a bolygó zsidót jellemzi, hogy t. i. szüntelenül vándorol, és hogy csak öt fillér van a zsebében, mely, valahányszor kiadja, magától megújul; ez utóbbi vonás nem más mint ügyes módosítása azon két tallérnak, melyről Dudulæus elbeszélésében van szó.

Különféleképen akarták a bolygó zsidóról szóló mondát magyarázni. Az egyik nézet szerint a bolygó zsidó azonos a régi german vagy kelta istennel, az örökös vadászszal, a kit azután más mythologiai alakokkal tévesztettek össze, u. m. Hugó királylyal (kinek nevéből a hugenották elnevezését is akarják magyarázni), Theoderikkal (Detrével), Arthurral stb. Fölösleges lenne ezen állítás alaptalanságát bebizonyítani.

Mások a bolygó zsidóban az emberiség jelképét látták, mely mindig a világ végcélja felé halad. A legelterjedtebb nézet az, hogy a bolygó zsidó a zsidó népnek képe, mely tűzhelyétől azért lett elűzve, mert Krisztust el nem ismerte s ezért bolyong azóta a világban és, noha szüntelenül üldözik, mégis bővelkedik pénzben, vagyonban. Végre azt állították, hogy a bolygó zsidó magában foglalja Kaint, Wotant, Rudrát, Xerxest, sőt Jézust is és a róla szóló monda nem egyéb mint a háború fejlődése, az emberiség eredeti állapota, mely a béke felé törekszik.

Ezen magyarázatok egyike sem helyes; ha a monda keletkezésének egyes fokait figyelembe vesszük, akkor nem kételkedhetünk abban, hogy eredete visszavezethető a Malkra vonatkozó apokrif elbeszélésre, melyet a XIII. században az örmény érsek módosított és a német «Volksbuch» szerzője teljesen átalakított. Alkatrészeit teszik egy elég régi hagyomány és a képzelet szülte ékesítések.

A vallásos elemtől eltekintve a képzeletre különösen az az eszme hatott, mely szerint egy ember számos nemzedéken keresztül életben marad és mindig más meg más emberekkel találkozik. Ebben kétségtelenül költői gondolat van, de ez távolról sem oly termékeny mint a milyennek az első pillanatban látszik. Helyesen jegyzi meg Paris Gaston, hogy az összes költők és regényírók közül, kik törekedtek ezen gondolatot feldolgozni, egy sem tudta legyőzni a nehézségeket. Oly eposz, melynek hőse a bolygó zsidó, nem lehet más mint történeti képek sorozata, melyek a valódi összekötő kapocs nélkül szükölködnek. A tárgynak

valóban költői része abban a lehetetlenségben rejlik, hogy egy halhatatlan ember élvezze a muló élet örömeit; mondánkban elrontja ezt azon tény, hogy a halhatatlanság nem oktalanul óhajtott adomány, hanem már elejétől fogva a hős büntetése, és hogy az bűnének tudata által lesujtva, szorosán összefügg azzal, ki őt bünteti és a kinek visszatérését várja.

Budapest.

Dr. Bloch Henrik.

A KADDIS ÉS A MIATYÁNK.

I.

Mint legtöbb ősi imánknak, úgy a kaddisnak keletkezését sem tudjuk pontosan megállapítani. Ama könyörgések közül, melyek imádságos könyvünk főalkatrészét képezik, csak igen kevésnél áll módunkban a szerzőt megnevezni. A kaddis-imánál azonban nemcsak a szerzőt nem, de még a kort sem vagyunk képesek közelebbről megjelölni, a melyből származik. Sokan, arra hivatkozva, hogy ezen ima nyelve nem héber, hanem arameus, azt állítják, hogy Babilóniában keletkezett. (Tor és Ture Zahab Orach Chaim 46 elejéhez és Tószafóth Berákhóth 3a.)

Ha ez igaz volna is a formára és végleges szerkesztésre nézve, még akkor is bizonyos, hogy velejében vele azonos héber ima Palesztinában is létezett, még pedig igen régi időben.

A szöveg jelentékeny része még mai alakjában is héber, a bevezető szavak a szentírásból vannak véve

(Ezékiel 38, 23) és így klasszikus héberségűek. De sőt az ima főalkatrésze, a «jehé s'mé rabó mevorach», mely ma arameus, eredetileg szintén héberül hangzott. Rabbi Jochanan tanítványai még így idézik: «jehé s'mo hagadol mevorach».* Világosan látjuk ebből, hogy a káddis még időszámításunk utáni II-ik században is, ha nem is tiszta héber, de mindenesetre az a héber volt, mely akkor a szentföldi zsidóságnak anyanyelve és a legősibb evangéliumnak, tehát a Miatyánknak is, eredeti nyelve volt.

A nép imája volt az, annak számára volt szerkesztve ez a páratlanul fenséges dicsőítő hymnus, mely az *Isten magasztalása mellett egyúttal vallásunk egyik alaptanítását tartalmazza, a megváltásban való hitet.* Valahányszor a besz hakneszesz, a gyülekezet háza megtelt istenfélő néppel, akár azért jöttek oda, hogy az istentiszteletet áhitatos lélekkel végighallgassák, akár pedig, hogy a bölcsek tanító beszédein épüljenek, mindannyiszor, mielőtt otthagyták a szent gyülekezetet, fölhangzott a káddis-ima előttük.

Midőn már a megelőző istentisztelet, avagy tanítóbeszéd által a vallásos érzet kellőleg föl lett ébresztve a nép lelkében, akkor, hogy azt a legmagasabb fokra emeljék, elmondták előtte anyanyelvén a káddist oly czélből, hogy a nép nemzeti életének szörnyű csapásai, egyéni életének legnehezebb megpróbáltatásai között is, higgyen szilárdan a megváltás eljövételében és

* Hogy a héber forma a régibb, következik abból is, hogy ez áll közelebb a szentírási vershez (Jób 1, 22), melyből vétett. Lásd Blau cikkét a *Jewish Encycl.*-ban *doxology* alatt.

értse meg azt is, hogy miben fog állani e megváltás. *Abban, hogy az Isten uralma teljes lesz a földön és az egész világ betelik Isten imádásával és dicséretével.*

Világosan kitűnik a talmud szavaiból (Szóta 49a és jer. Taanis 4. f. végén), hogy a kaddis eredetileg ilyen záróistentisztelet volt a mindennapi istentisztelet, avagy a vallásos tanítás végével azon czéllal, hogy a fölkelített vallásos hangulatot betetőzze. Midőn a nép ilyenkor hallotta a kaddist, oly erővel és oly buzgalommal felelt reá ezen mondattal «jehé s'mé rabó mvorach», mintha ezen egy ima elmondása minden bajtól és csapástól képes lenne őt megszabadítani (Sabbath 119b), mert nincs dicsőítő ének, mely a menyekben trónoló király előtt oly kedves lenne s melyet Ő oly örömet fogadna, mint a kaddist. (Berákhóth 3a.)

Nem csoda hát, ha ezen ima rendkívül kedveltté vált a nép előtt és az azt minden egyéb imánál jobban szerette; de sőt a bölcsek közül is néhányan, éppen rabbi Jochanannak tanítványai, azt taníták, hogy minden imát, minden tanulmányt abba kell hagyni, félbe kell szakítani, ha alkalmunk van ezen imát elmondani vagy annak elmondását hallani. (Berákhóth 21a.)

Mikor a kereszténység keletkezett, akkor már a kaddis régen a zsidó nép legkedvesebb imája volt és így az új vallás megalapítóinak azzal számolni kellett.

Az új vallás vagy helyesebben új szekta hívei, ha már le is mondtak a zsidó istentisztelet többi alkatrészeiről, ha le is szoktak már a zsidó bölcsek vezetése alatt álló gyülekezetek látogatásáról, de a kaddis helyett mindenesetre kárpótlást kívántak. Alkottak hát számukra egy ennek megfelelő imádságot, melyet ki-ki

otthon «a titkos házba, ajtót bezárva» is elvégezhető, de mely ugyanazon eszméket, ugyanazon lelki óhajtasokat tartalmazta, mint a kaddis és így képes volt azt pótolni s ezen ima volt — a Miatyánk. Tekintsük hát közelebbről, mily elvek és czélszavak alapján történt az átalakítás, hol lett az eredeti megtartva, hol lett az megváltoztatva, mert kétségtelen, hogy úgy a hasonlóság, mint pedig a szándékosan alkotott különbség egyformán tanulságos számunkra.

II.

«Titkos házába, ajtót bezárva imádjad a te Atyádat... s így imádkozzatok». (Máté 6 f. 6. és k.) A zsidó imában az előimádkozó szól a gyülekezethez, az átalakított keresztény imában az imádkozó egyenesen Istenhez fordul. Ő tehát a megszólítással kezdi ama, imakönyvünkben jól ismert formulával:

אבינו שבשמים Miatyánk, ki vagy a mennyekben.

יתגדל ויתקדש שמה רבה Szenteltessék meg a te [nagy] neved,

וימליך מלכותה Jöjjön el a te országod.

A fordítás idáig szó szerinti. Csupán a magyar fordításra nézve kell megjegyeznünk, hogy «ország» itt régi értelmében — «urusság, uralkodás» — van véve. A latin »regnum», a német «Reich» hű fordítása a «malchusz»-nak.

בעלמא דברא כרעותה Legyen meg a te akaratod a földön,

A sorrend a két imában ma nem teljesen azonos. Fölötte érdekes azonban, hogy Tertullianus bibliájában, mely minden ma ismert kéziratnál régibb, az ima így hangzik: *Szenteltessék meg a te neved, legyen meg akaratod, jöjjön el országod.* Eredetileg tehát a Miatyánk a mondatok sorrendjében is híven követte a kaddist.

לעלם ולעלמי עלמיא E világon, miként a túlvilágon.*

Látjuk, hogy a Miatyánkból kimaradt a kaddis közbeeső mondata:

בחייו וביומיו וכו' «Ez történjék meg a mi életünkben, napjainkban, Izrael egész házának életében, csakhamar, minél előbb!»

Nem világos, miért hagyta el a Miatyánk szerzője e mondatot, hiszen az Isten országának minél előbb való eljövételét ő épen úgy óhajtotta, mint a zsidó nép. Lehet, hogy ő nem tartotta illőnek kivánságunk teljesítését Istennél olyan nagyon sürgetni, de valószínűbb, hogy csak azért maradt el, mivel a Miatyánk szerzője ezt úgy is ismeretesnek tartotta és föltehetette, hogy az imádkozó ezen mondást úgy is odagondolja. Tény azonban, hogy a mondat elhagyása által a Miatyánk ezen helye homályossá és érthetlenné vált.

Mert hát mit jelent az az imában: «Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod»? Hiszen Isten akarata bizonyára meg lesz! Ezért nem kell nekünk

* V. ö. Berákhóth 64a, hol határozottan ki van mondva, hogy e kifejezés alatt ezen világ és a túlvilág értendő.

imádkozni. Könyörgéseink közben számtalanszor mondjuk: Legyen a te akaratod, hogy ez vagy az történjék. Ez bizonyára egyik legszebb formája az imának.

Sőt az is mély értelmű, ha valamely nehéz csapás súlya alatt így szólok: «Legyen úgy Istenem, a mint te akarod.»* De imában, könyörgésben valóban nehezen érthető e mondat, mert mi szükség könyörögni azért, hogy Isten akarja azt, a mit akar.

Lukács evangéliumából ez a mondat tényleg hiányzik. Mivel pedig Máté szövege a hitelesebb és Lukács az, ki azon változtatni szeret, az is bizonyos, hogy az az Ur imája eredeti szövegében meg volt s Lukács csak azért hagyta ki, mert nem tudta, mit keres ez a mondat a Miatyánkban.

A Miatyánk tehát nemcsak a kaddisból keletkezett, de nem is érthető az meg helyesen, csakis a kaddis segítségével, ha t. i. kiegészítjük azt azon részszel, melyet a Miatyánk szerzője a kaddisból kihagyott: Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod a mi életünkben, a mi napjainkban, csakhamar minél előbb. Vagy más szavakkal: Legyen Isten akarata, hogy az ő országa, az igazság uralma — mely elkövetkezik bizonyára — érvényesüljön itt a földön, még a mi napjainkban.

* Így magyarázzák rendszeren. Lásd *P. Nagy Gusztáv* értekezését a «Prot. theol. könyvtár» V-ik kötetében, kinek nézete szerint ez a mondat és «ne vigy minket kísértetbe» tévedésből került ide Jézus azon szavaiból, miket keresztre feszítése alkalmával mondott.

III.

Itt bevégeződik a Miatyánk azon része, mely az általános üdvért való könyörgést tartalmazza s következik az ima egyéni szükségletért, híven ragaszkodva a talmud azon tanításához, hogy az általános üdvért (czorché rabbim) való könyörgésnek meg kell előznie az egyéni szükségletre való imát (Czorche jachid).

A mi kaddis-imánk azonban egyéni kérést nem tartalmaz, és így ebben a Miatyánk nem követheti a kaddist, hanem szabadon válogatva részint a szentírás, részint az akkor szokásban levő zsidó könyörgések kincsei között, állítja össze kérelmeit.

«A mi mindennapi kenyerünket add meg minékünk ma.» E mondat — mint ismeretes — Salamon példabeszédeiből van véve, hol a 30. f. 8. verse így hangzik: «Add meg nekem az én mindennapi (kiszabott) kenyereimet.

A mi imáinkban ez a hely nem fordul elő. Mi ennél többet kérünk. Könyörgünk naponkint a föld dús áldásáért, bőséges termésért, sőt, bár csak nagy ritkán, de az is előfordul imáink között, hogy tisztességes úton megszerzett és így tisztességgel járó gazdagságért is könyörgünk (óser vekábód). Éppen így vagyunk a Miatyánk következő helyével is: «És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, a kik mi ellenünk vétkeztek.» Az eszme, melyet e szavak kifejeznek, nem új, hanem határozottan zsidó, a mennyiben egyenesen a talmudból van véve: kol hamrachem al habrijóth jerucham min hasamajim (Sabbat 151a.) Ki könyörületes embertársa iránt, azon Isten is

megkönyörül. Ugyane gondolatot tartalmazza a talmud ismert mondása: Bemidá se ádam módéd, módedin ló (Megilla 12a.). Isten olyan mértékkel mér nekünk, melylyel mi mérünk embertársainknak. Imakönyvünkben azonban ez a hely még sem fordul elő, mi a dolgot imádságunk közben egészen más oldalról tekintjük.

Midőn mi Istentől bűneink megbocsátását kérjük, akkor az emberek ellen elkövetett bűnök nekünk is eszünkbe jutnak, de nem azok, melyeket mások követtek el ellenünk, hanem azok, *melyeket mi követtünk el mások ellen.*

«A mi bünt embertársam ellen elkövettem, azt igyekszem jóvá tenni és az ő bocsánatát kiérdemelni; — így imádkozunk — bocsásd meg Te is az én bűneimet.» (Jóma 87a.)

Ha mi Istenhez fordulunk bűnbocsánatért, akkor eszünkbe jutnak azon bűnök is, melyeket embertársaink ellen elkövettünk, de nem azon bűnök és jogtalanságok, melyeket mások rajtunk elkövettek. Mert hát előbb még azt kellene megállapítanunk, vajjon csakugyan igazságtalanság volt-e az, avagy csak mi tartjuk annak.

Mi nem lehetünk bírák a magunk ügyében. És ha már megállapítottuk, hogy mások vétettek ellenünk, akkor meg utógondolat nélkül nem is tudunk nekik megbocsátani. Az igazi megbocsátás abban rejlik, ha embertársam hibáját kimentem és tettét bűnnek nem nevezem.

A mint látjuk, a Miatyánk ezen két kérése, bár a bennük foglalt eszme tisztán zsidó, de mint könyörgés mégis teljesen eltér a mi imáinktól és épen ez a

különbség élesen jellemzi a zsidók és az első keresztények gondolkodásának és életnézletének egymástól való eltérését.

Lássuk hát, miben állott és miből keletkezett ezen különbség.

Tudjuk, hogy az első keresztények a zsidóság egy régibb szektájának, az *esszenusoknak* életmódját folytatták. Az esszenusok gyülekezete, mely valószínűleg a buddhizmus befolyása alatt keletkezett Palesztinában, teljes visszavonultságban, remeteszerű életet élt. Sem a politikai életben, sem a mindennapi élet harczában nem vettek részt. Családot nem alapítottak, vagyonszerzésre nem törekedtek, sőt inkább a mi vagyonuk volt, azt szétesztették, azt tanítván, «hogy könnyebb a tévének a tű fokán keresztül menni, mint a gazdagnak a mennyországba jutni.»

Ez a fölfogás a kereszténység keletkezése idején meglehetősen el volt terjedve, sőt magában a hithű zsidóság kebelében is akadtak hívei. A zsidóság böcsei azonban ezt a túlságba menő ideális fölfogást nem helyeselték, mert belátták, hogy ezen tan követése a zsidó népet teljesen megfosztaná államfentartó erejétől és képtelenné tenné arra, hogy az élet harczában helyét megállja.

Az anyagi javak túlságos szeretetét a leghevesebben ostorozták ők is, másrészt a könyörületességet és jótékonyt lelkesen hirdették és gyakorolták, de annak, hogy valaki teljes vagyonát fölossza, vagyis *a földi javak teljes megvetésének, az ú. n. bizbuz nechasziminak, nem voltak barátai.*

Eleinte, míg ez nagyon szórványosan fordult elő,

nem kifogásolták ugyan, sőt midőn Monobáz királyfi, mintegy félszázaddal időszámításunk után, ősei egész vagyonát jótékony czelokra fordította, magasztaló szavakkal kísérték azt (Bába bathra 11a.).

Ezen magasztaló szavakat idézi *szó szerint* Máté. (6 f. 19 v.), midőn az önkénytes szegénységet hirdeti.

Midőn azonban az emberszeretet ezen ferde irányra hódítani kezdett és a bölcsek észrevették, hogy ily módon a zsidóságnak legjobb eleme képtelenné teszi magát a létért való harcra, sőt elzüllik és a közjótékonyosságra szorul, óvó szavukat fölemelték ezen eljárás ellen.

Már Rabbi Akibáról beszéltek, hogy egyik barátját erőszakkal akadályozta meg azon szándéka keresztülvitelében, hogy egész vagyonát szétosztja. Majd a Barkochba-féle szabadságharcz leveretése után megtartott usai gyűlésen, hol a minden oldalról fenyegetett zsidó vallás megszilárdítására több fontos határozatot hoztak, azt is kimondották a leghatározottabban, *hogy senkinek nem áll jogában többet, mint vagyona egy ötödrészét szétosztani, mert az emberi jótékony-ság legelső feladata, hogy mindenki előbb saját családjáról gondoskodjék és ne hagyja azokat a közjótékonyosságra szorulni.* (Kethubot 50a.)

Ez a zsidóság fölfogása az önkéntes szegénységről, szemben az esszenusok és zsidó-keresztények tanításával.

Természetesen ezen fölfogásbeli különbség megnyilatkozik a két felekezet imáiban is.

A zsidó, ki küzd a létért, dolgozik a megélhetésért, nem csupán a mindennapi kenyérért imádkozik, ha-

nem erőt, áldást, sikert is kér földi munkálódására; a zsidó-keresztény vagyont, jólétet nem ismer s nem keres, csak a betevő falatot kéri Istentől, mely életbenmaradásához föltétlenül szükséges.*

A zsidó, ki a lét harcában könnyen megbánthatja, megsértheti embertársát, megemlékszik Istene előtt ama bűneiről, melyet embertársai ellen elkövetett; a zsidó-keresztény, ki a világtól visszavonulva, a megélhetés harcától teljesen távol áll, csak azon jogtalanságokra gondol, melyeket mások követtek el rajta.

A Miatyánk következő mondatai oly közismert héber imáktól vannak véve, hogy azokat itt csak a teljesség okáért közöljük:

אל תביאנו לידי נסיון	Ne vigy minket a kísértetbe,
ואל תשלט בנו יצר הרע	Szabadíts meg a gonosz (indulat)-tól,
כי לך ה' הגדולה והגבורה והממלכה	Mert tied az országlás, a hatalom és dicsőség!

IV.

Mióta jött szokásba, hogy a gyászoló a kaddis-imát mondja elhunyt szüleinek lelkiüdvéért? Ezt pontosan senki sem mondhatja meg.

* Érdekes mindenesetre, hogy eredetileg a Miatyánkban szó volt «a holnapi kenyérről is», de Lukács ezt sokallotta és a «holnapi» helyett a «mai kenyeret» említi csupán. Lásd P. Nagy Gusztáv fönt idézett értekezését.

A talmudban nincs erre semmi utalás, semmi célzás, semmi megokolás.

És mégis kétségtelen, hogy ez már a legrégebb időkben szokásban volt.

Nem volt erre nézve szükséges semmi parancs, semmi különös ok. Önkényt folyt az a zsidó vallás szelleméből és az emberi természetből, hogy az, kit Isten keze a legjobban lesujtott, az álljon oda a gyülekezet elé és a legfenségesebb dicsőítő imában, a kaddisban magasztalja annak nevét, kinek akarata szent és ki mindazt, a mit cselekszik, a mi javunkra cselekszi.

Évezredes szokás volt már ez Izraelben, akkor, midőn a népmonda, mely mindennek okát keresi és öntudatlanul is rátalál az igazságra, következőképen beszélt e szokás keletkezéséről;

Rabbi Akibának megjelent egyszer egy elhunyt gonosz embernek szelleme és elpanaszolta neki, hogy elkövetett bűneiért minő szörnyű büntetést kell neki a másvilágon szenvednie. «És nincs semmi mód, a melynek útján meg lehetne téged e nehéz büntetéstől menteni?» kérde Akiba.

«Egy fiam van — felelt a szellem — kit feleségem halálom után szült. Ha ez naponkint a gyülekezet előtt fenhangon elmondaná lelkem üdveért a kaddis-imát, úgy ez könnyítne az én büntetésemén.»

Rabbi Akiba utána járt az elhunyt ember elzüllött családjának, a fiút megtalálta, őt a vallásra tanította és az nemsokára képes volt a kaddis-imát végezni a gyülekezetben.

Rövid idő múlva megjelent újra a szellem Akibának és így szólott hozzá: «Találj örök lelki nyugalmat,

mivel az én lelkemnek nyugalmat szereztél.» (Tana debé Eliahu II. 17, Tanchuma pars: Noach, Menorath hamaor L. 1. II. a. v. ö. Jalkut Jesaia 286.)

A kaddis és a Miatyánk közös forrásból kiindulva, idővel messze eltávolodtak ugyan egymáshoz, de — miként látjuk — hű maradt mind a kettő a hivatáshoz és a célhoz, mely őket megteremté.

Ez a két ima az mind e mai napig, mely leginkább alkalmas a megtört és nehéz csapástól lesújtott lelket Istenhez emelni és benne az isteni megváltásban való hitet fölkeltetni.

A zsidó, ha elveszíti azt, ki legdrágább neki, a kaddis-imában keres enyhülést. Határtalan fájdalomában is dicsőíti és magasztalja a nagy Istent, kinek uralma el fog jönni és kinek hite betölti egykoron az egész földet.

Drága elhunytjának lelkeért Miatyánkot mond a keresztény, hogy egyúttal lelkére is gyógyulást találjon.

Isten országának eljöveteleért, az igazság győzelméért, az egész emberiség megváltásáért könyörög mindakettő, mert ha majd ez elérkezik, a két ima újra egygyé válik.

Losoncz.

Dr. Vajda Béla.

ABSOLON.

Föllázadt atyja ellen
Galádnul Absolon;
Megtelt sok harczosával
A síkság, a halom.

Vitéz de agg királyát
 Elhagyta Izrael.
 A Góliát-legyőzöt
 Most már feledni kell!

A lázadó sereg már
 Zion felé halad;
 Mely még Dávid körül van
 Nagyon csekély a had;
 A megfogyott hivekkel
 Bucsút könyezve int
 Kedves fővárosának
 És visszanéz megint!

Elhagyta őt hű népe,
 Kit nagyra ő nevelt;
 Az a szív ellensége,
 Mely egykor érte vert;
 Az a kéz sujtja, melyet
 Csatára oktatótt;
 Az a kard ontja vérét,
 A melyet ő adott!

Dávid körül sereglik
 Tanácsa szomorún;
 Ha mást nem is tehetnek
 Búsulnak a borún!
 Végtére csak kimondják
 A bús szentencziát:
 •Bucsúzni kell Cziontól,
 Ne dülja a galád!

Absolon fegyverétül
 Nem hull el itt a nép,

Ha elvonul hadával
 Dávid sietve még!
 Refaim erdejébe
 Megy búsan a király;
 A fák között tanyát ver,
 Elszántan ott megáll.

Atyját üldözni indul
 A bősüült rossz gyerek,
 Reá akad az erdőn,
 Hol békén szendereg.
 Vétkes véres kezével
 A bús királyra ront,
 Hogy majd Jehova sujta,
 Ezért nem bántja gond!

De bátoran megállnak
 Dávid vitézei,
 Nem félnek a haláltól,
 Ha el kell vérzeni.
 Miként oroszán harczol
 Vezérük, hős Joáb;
 Megritkul ott az ellen,
 A merre kardja vág.

A jó vezér vasától
 Absolon népe fut,
 Azt nézi észveszetten,
 Hogy merre nyilik út.
 Így gyorsan Absolont is
 Ragadja el az ár;
 Bármerre néz, halál az
 A mi reája vár.

Hiába fut, nyomába
Ég büntetése vág;
Hosszú hajába markol
Kegyetlenül az ág;
A paripa alóla
Kiröppen mint a nyíl;
Oh, szabadulni többé
Az ágtól sohse bir!

Ép arra vágat ekkor
Bőszen Joáb vezér,
Látván, minő gyümölcs lóg
Az ágon, oda tér;
Neki löki a lándzsát
Hátulról oly vadul,
Királyfi szivét éri
S nyomába vére hull.

Ki romlást vitt atyjára
Mebünteté az ég;
A lázadó emléke,
Gyűlöletes ma még;
De az igazság pártján
Ma már nem áll az ág:
Nem fogja meg a bűnöst,
Habár útjába vág!

Budapest.

Varsányi Gyula.

A ZSIDÓ TUDOMÁNY FELADATA A JELENKORBAN.

(Haeckel, Harnack és Delitzsch.)

Három év óta minden esztendőben egy-egy csapás sújtott le a zsidóságra. Tudományos villámok cikáztak végig az európai művelődés egén, mely villámok nemcsak világítottak, de gyújtottak is. A sejtelmes hitélet borongó homályára igyekeztek vakító fényt vetni a tudományosság sugarai s nyomukban lángoló tűzoszlopok csaptak fel, melyek körülnyaldosták a hit erősségeit; nemcsak a zsidóságban, de a kereszténységben is.

Ám legtöbb kárt a zsidóság szenvedett; nem azért, mintha a zsidóságnak a multak viharaiiban szüntelenül megtámadott várfala nem tudna többé tűzpróbát kiállni, hanem azért, mert korunk zsidóságának nagy része, mely a művelt köztudat árával uszik, sokkal kevesebb tudással rendelkezik történetének s vallásának terén, hogysen el tudna igazodni azon csapdák közt, miket az előítéletekkel telített modern tudományosság lépten-nyomon vet lábai elé, s így a nagyobb tömeg vonzó erejének természeti törvényével szemben nem állhatja meg szilárdan helyét az ellensúlyozó tudás nélkül szükölködő kisebbség. Tudás volt mindenkor a zsidóság főereje s legbiztosabb mentsvára, és ha ma a felekezeti élet bármily irányú összejövételén keserű panaszok hangzanak el a zsidóság gyöngülése miatt, úgy az okok kutatásában s az orvoslás

módozataiban annál az egy pontnál kell megállapodnunk, hogy tudás hiján pusztul a nép.

Tudás hiján, de nem egészen a nép hibájából; sokkal nagyobb mulasztás terheli azokat, kiknek hivatásos kötelessége volna a tudást terjeszteni, a tudás támadásait a tudás fegyvereivel visszaverni. Végtelenül sivár a kép, mely elénk tárul, ha körültekintünk az úgynevezett zsidó tudomány mai művelése terén. Ijesztően meddő a talaj, melyet tudósaink munkálnak, s nyomasztó a légkör, melyben kiváló szellemük világításra szánt lángja fölemészti jobbra hivatott erejüket. Zsidó tudomány czimén tömérdek dolgozat kerül ki évenként a sajtó alól, de akár az önálló munkákat, akár a periodikus irodalmat tekintjük, mindmennyi édes-kevés összefüggésben áll a zsidósággal. Tudósaink maguk számára írják munkáikat, miket még a szakember is csak nagyritkán olvas el, mert a tudományok speczializálódása annyira atomjaira bontotta a zsidó tudományt is, hogy az egyes részek harmonikus egybeállítását s az együttműködő erőkből vonható következtetéseket meg sem kísérlik a tudósok. Nem kísérlik meg, mert nem merik; félnek az értelem nélküli zelótahad üvöltésétől s kitérnek a méltatlan meghurczoltatás számonkérő széke előtt. Erős ugyan e vád, de igaz. Múlhatatlanul szükséges, hogy az épület megalkotásához összehordjuk a szertehányt köveket, de ez csak segédeszköze lehet a tudománynak. Sokkal kényelmesebb dolog is, egy 14. századbeli kompilatort kiemelni a megérdemelt ismeretlenség homályából, mint a tudományos kutatásban leszűrődött meggyőződéssel zsidó vallási vagy történet-

filozofiai kérdéseket tárgyalni. Pedig ez volna a tudomány célja, ez vezetne a tudomány hasznához is, s minthogy ép ezt a talajt hagyja a bűnös könnyelműség ugaron, fölburjánzik a gaz, a mely elékteleníti a zsidóságnak áldásos termőföldre válható mezejét.

Ezt a nézőpontot véve figyelembe, vizsgáljuk meg közelebbről, minő hatása volt a zsidóságra s mit tett a zsidó tudomány az utolsó évek legkimagaslóbb irodalmi eseményeivel szemben, a melyek erős csapással sújtottak vallásunk igazságai felé s megingatták a hitéletben erőtlenek szilárd kitartását.

I.

1899. év nyarán jelent meg a könyvpiaczon Haeckel Ernő, jenai professzor «Die Welträthsel» című műve. Rövid idő alatt nyolcz kiadásban tizenhatezer példány kelt el belőle, majd pedig — miután az angol fordítás olcsó kiadásából három hónap alatt harminczezer példányt adtak el — sajtó alá rendeztek a munka német eredetijéből is olcsó népszerű kiadást, melyből az idei nyáron a 28—47 ezer került a könyvpiacra. Szinte példátlan eredmény a tudományos irodalomban. Négy év telt el első megjelenése óta, és nem is a tudósok, de a művelt nagyközönség mohón kapkodja és olvassa még ma is; gyorsan élő korunk, ideges vágyakozással mindújabb jelenségre áhitozó közönségünk még mindig nem tudott fölötte napirendre térni.

A berlini egyetem filozofiai tanára, *Paulsen* Frigyes nagyérdemű kritikáját (Ernst Haeckel als Philosoph)

e szavakkal végzi: «Ich habe mit brennender Scham dieses Buch gelesen, mit Scham über den Stand der allgemeinen Bildung und der philosophischen Bildung unseres Volkes. Dass ein solches Buch möglich war, dass es geschrieben, gedruckt, gekauft, gelesen, bewundert, geglaubt werden konnte bei dem Volk, das einen Kant, einen Goethe, einen Schopenhauer besitzt, das ist schmerzlich.» *Loofs* Frigyes, a hallei egyetemen az egyháztörténet professzora, «Anti-Haeckel» czimen kiadott kritikáját a következő, a tudományos irodalomban teljesen szokatlan kijelentéssel végzi: «Meine ganzen Ausführungen sind *ehrverletzend* für Professor Haeckel und sollen es sein. Ich habe so geschrieben, dass jedes Gericht mich der *Beleidigung* des Jenenser Kollegen wird schuldig sprechen müssen, wenn ich nicht zugleich den Wahrheitsbeweis für meine Behauptungen erbracht habe. Nur durch ein richterliches Urtheil nach vorausgegangenem Sachverständigen-Gutachten würde ich mich für widerlegt halten.» Ilyen lesújtó ítéletek mellett, valamint mintegy százra rúgó — önállóan megjelent — kritikák és töméntelen folyóiratokban közölt elítélő megbeszélések daczára a művelt nagyközönség még sem tud betelni a munkával. Távolból sem azért, mert a kiméletlenül támadó kritika csigázta föl a közönség kíváncsiságát, sokkal mélyebben rejlik az ok, melyet az izgékony támadás csak jobban erősít.

Az élet — fájdalmaival, örömeivel, de még inkább föl nem fogható rejtélyeivel, melyekbe lépten-nyomon beleütközünk — nyomasztó súlylyal nehezedik a gondolkodó emberre, a ki a természettudományokra ala-

pított és ujságolvasással tovább ápolt iskolai műveltségével — hiába akarnók ezt tagadni, itt a tények szólnak — megingott az úgynevezett vallásos világnézet talaján. Természettudományi jelleget visel a mai kor művelődése, mely oly egységes világnézetre, életfelfogásra áhitozik, mely ki tudja békíteni a körülötte lefolyó eseményekkel, meg tudja véle értetni a szüntelen föltűnő rejtélyeket. Örömmel üdvözli hát a megváltó tudóst, a ki eszméivel szárnyakat ad az önállóan gondolkodni nem tudó szellemeknek, melyek fölemelik őket a harmónikus világnézet azon magasabb régióiba, a honnan megnyugvással tekinthetnek le a föld nyügeire.

Erre a harmónikus világnézetre vélte Haeckel megtaníthatni a művelt emberiséget, midőn Spinoza szellemétől áthatottan Darwin vállairól szórta világgá rendszerbe foglalt eszméit, melyek megállapítván a létért való küzdelemben megnyilatkozó alkalmazkodás és természetes kiválasztás törvényeit, s kihirdetvén az általa fölfedezett *egyetlen* új gondolatot: a világot és életet alkotó *egyesült* szubsztancia-törvényt, az erő és anyag megmaradásának *egyesített* elvét, mardosó gúnyjának kiméletlen ostorával suhint végig minden vallásos világnézeten, mely különválasztja az anyagtól a szellemet, a testtől a lelket, s mely az egész mindenséget teremtő, de egyszermind a világon kívül-felül levő örök erőben: Istenben hisz. S az úgynevezett művelt emberiség üdv-
rivalgással fogadta Haeckelt, mint megváltót, kinek theoriájáról azt hiszi, hogy teljesen átértette, világosan fölfogta. Igaz ugyan, hogy az egyesített szub-

sztanczia-törvény magyarázásánál, mely a theoriának tulajdonképeni veleje és egész rendszerének tengelye, maga Haeckel elismeri nagy szerénységgel: «Ich selbst bin zu wenig mit Physik und Mathematik vertraut, um die Licht- und Schattenseiten derselben kritisch sondern zu können; ich *glaube* jedoch, dass dieser pyknotische (sűrűsödési) Substanz-Begriff für jeden Biologen annehmbarer erscheint, als der gegenwärtig in der Physik herrschender kinetischer Substanzbegriff» (XII. 6.), tehát ép avval a tényezővel, melylyel a világalakulást akarja magyarázni, még ő maga sincs tisztában; igaz ugyan, hogy maga Haeckel kénytelen bevallani, hogy «die «Schwerkraft» in der Gravitations-Theorie und in der Kosmogenie, die «Energie» selbst in ihrem Verhältniss zur Materie, der «Aether» in der Optik und Elektrik, das «Atom» in der Chemie, das lebendige «Plasma» in der Zellenlehre, die «Vererbung» in der Abstammungslehre, diese und ähnliche Grundbegriffe in andern grossen Theorien können von der skeptischen Philosophie als «blosse Hypothesen» als Erzeugnisse des wissenschaftlichen *Glaubens* betrachtet werden, aber sie bleiben uns als solche unentbehrlich so lange, bis sie durch *eine bessere Hypothese* ersetzt werden» (XVI. 6.), a mely hipotézisekre azonban fölépíti azt a képzelt erősséget, melynek bástyájáról nyugodtan röpi a vallásokra gúnyjának lövegeit; de a művelt közönség érteni véli azt, a mit maga a jeni professzor is bevallottan nem ért.

Tömegesen jelentek meg a czáfoló kritikai dolgozatok; hozzá szóltak a legkülönbözőbb filozófiai iskolák

s tiszteletre méltó tudással és erélyességgel bonczolgatták szét foszlányaira a különböző irányú keresztény felekezetek nagynevű theológusai.

Csak Izraélben honolt néma csend. Csak a zsidó tudomány művelői nem vettek tudomást Haeckel munkájáról. Igaz ugyan, hogy nemcsak kiméletlenül, de frivol módon támadja a kereszténységet, miáltal mintegy önmaga provokálta vitára a keresztény theológusokat; igaz ugyan, hogy egy-egy közbevetett megjegyzése a mozaizmuszról és a Bibliáról nagyon elárulja, hogy nézeteit tizedrangú forrásokra alapítja, a mi azonban már maga is elegendő indító okot szolgáltatott volna a zsidó theológusok részére, hogy síkra keljenek a tisztább és igazabb felfogás érdekében; de vajjon nem magát a zsidóságot is támadják-e midőn általában a vallásos világnézet falait döngetik? Csak akkor érezzük magunkat indíttatva, kiállani a porondra, ha egyenest a mi czímünkre pattan le a gyűlölség túlfeszített íjáról a gyilkos nyíl? Hát nem mindegy-e, hogy X. mint zsidó, vagy mint ember vétetik le lábairól?

Nézzünk nyíltan, félelem nélkül a jelenségek szemébe s ismerjük el, hogy a zsidóság művelt köreire végzetesebb hatással volt a jeni professzor, mint a kereszténységre. A természetes kiválasztás és az alkalmazkodás theoriája épen nem alkalmas buzdító erő azon lelkesedés ébrentartására, mely csak azért ragaszkodik az átöröklött hithez, mert ősrégi hagyomány. A természettudomány alapján fölnevelt művelődés érteni akar, be akarja látni a hittétel fölényét, föl akarja fogni vallásának tiszta igazságait, a minthogy

tényleg számtalan esetben tapasztaljuk épen az iskolai műveltséggel bíró hiveinknél azt a szomorú tényt, hogy elpártolásukhoz vezető elhatározásuk legfőbb táplálékát abból a lelki meghasonlásból nyeri, mely nem találja meg a kiegyenlítést a természet-tudományi műveltségük s átöröklött hitük képzelt ellentéte közt. Mert ha az anyagi érdek tág fogalma alá eső bármilyen indító ok adja is meg az elpártolásra a legelső gondolatot, úgy a végbevételhez vezető elhatározást az a tudat könnyíti meg, mely a hitet csak emberek találmányának, a vallásokat csak az embercsoportok egybefoglaló, illetve elkülönítő formáinak tekinti. Mit törődik a monisztikus világnézet a letagadás és hazug fölesküvés moráljával? Mi az a morál, melynek — Haeckel szerint — egyetlen sark-tétele: «Die Herstellung einer gesunden Harmonie zwischen Egoismus und Altruismus» (XIX. 1.), s a mely részletesebb kifejtésében nem egyéb, mint hogy másokra csak annyiban kell és szabad tekintettel lennünk, a mennyiben nekünk árthatnak, a magunk erőteljes fejlődését gátolhatják? Mely tudat mellett nem a legnyugodtabb lelkiismerettel megy-e oda, a hol jobban véli magát érezni, a hol képzelt előnyeit el is érheti?

A természettudományok fejlődése és általánosítása égető feladatot ró a zsidó tudományra, melynek ismét föl kell vennie a 14. században elejtett fonalat s kutatásai körébe ujjonnan bele kell vonnia a vallásbölcse-szet diszciplínáját. A zsidóság mai helyzete, az általános iskolázottság s művelődési folyamat által felidézett kialakulása megköveteli, hogy a zsidó tudomány

ne csak avval foglalkozzék, hogy Saadjától fogva Majmuniig minő nézetet vallottak az egyes zsidó filozófusok pl. a szabadakarat problémájáról, hanem hogy eleven vallásbölcshészetet hivjon életbe, mely a zsidó vallás szellemében megállapítaná, hogy miként kell a problémát ma érteni, hogy a természettudományi művelődéstől átítatott köztudat ne álljon ellentétben a hit tételével. Az élő közszükséglet teremtette meg a középkorban is a zsidó vallásbölcshészetet, melynek egyetlen czélja csak az volt, hogy kiegyenlítse a «külső tudományok»-ban művelődött lelket a hit tanításával és ha azt látjuk, hogy a középkori zsidó irodalomban mily meglepően nagy számban van képviselve a népszerű vallásbölcshészeti irodalom, úgy e jelenségből nem azt szabad következtetnünk, hogy az írók akarták szellemi termékeikkel a népet bölcshészeti gondolkozáshoz szoktatni, hanem mindenekfelett azt kell következtetnünk, hogy a korbölcselettől áthattott nép gondolkodásának ellensúlyozására s a vallásos irányba való visszaterelésére terjesztődtek népszerű formában a vallásbölcseleti fejtegetések.

Egész köteteket lehetne megtölteni olyan idézetekkel, melyek már a talmudban, de főleg a későbbi irodalomban, rettenetes bűnnek bélyegzik s a teljes eretnkséggel egy sorba helyezik a bölcseleti gondolkodást, de ha egyrészt mindig léteztek zelóták, úgy másrészt minden jobb belátásnak borzadva kell arra a jelenségre gondolnia, mely veszélyeztetettnek tartja a vallást, ha tételeit a tiszta értelem idézi ítélőszéke elé. De még ha bizonyos tekintetben némi jogosultságot is adunk a félelemnek, hogy ugyanis téves alap-

ból kiindulva téves eredményhez jutna a gondolkodás, még akkor is szabad teret kell engednünk a szabad gondolkozásnak, mert a tévedés maga is hozzá járul az eszmék tisztázásához.

Hiszen csak Levi b. Gersonra, a 14. század Leo mesterére kell utalnom, a ki korának nemcsak legkiválóbb peripatetikusa, de egyszersmind legolvasottabb bibliamagyarázója volt, bölcséleti munkájában egyenesen tagadta a vallás egyik sarkalatos tételét, a világnak semmiből való teremtetését, de azért bírálói és ellenlábasai: Abrabanel (Józsua-hoz írt kommentárjának X. fej.) és Izsák b. Séséth (Rsp. 45.) a legnagyobb tisztelet hangján szólnak róla. Ime egyike a legmélyebbre nyúló problémáknak, melyeket felszínre vetett a mai kor tudományossága is, a mennyiben a monisztikus bölcsélet is egy ősmateriából származott világalakulást hirdet, szóljon hát hozzá nyíltan, kertilés nélkül a zsidó tudomány, úgy a mint Levi b. Gerson tette, lehet-e vallásos zsidó az, a ki a semmiből való teremtést nem hiszi?

Még elevebbre találó kérdés a monisztikus filozófia nézőpontjából az Isten-fogalom kérdése, melyet a mai általános művelődés mellett legelső helyen kellene megértetni az intelligens és kételyekre hajló közönséggel. E kérdésre vonatkozólag nagyon tanulságos a következő eset: A londoni hitközség 1705-ben eretnekség vádjával panaszolta be rabbiját, Nieto Dávidot, az altonai hitközség tudós rabbijánál Zevi Askenazi-nál. Oly érdekes és tanulságos a vád, a védekezés és az ítélet, hogy megérdemli az egész terjedelemben való ismertetést.

A vádra a következő levelet intézte Zevi Askenazi a londoni községhez: «Ez a ti kérdésetek: a tudós és derék Nieto David, községtök főrabbija, templomtokban a következő beszédet tartotta: «Azt mondják, hogy az iskolában úgy nyilatkoztam, hogy Isten és a természet, a természet és az Isten egy és ugyanaz; tényleg megtettem ezt a nyilatkozatot, de szavaim helyességét be is bizonyítom; hiszen már Dávid király mondta a 147. Zsoltárban: ki befödi az eget fellegekkel, esőt rendel a földre, hegyeken füvet sarjaszt stb. De tudnotok kell, hogy a «természet» szó legföllebb 4—500 éves, a régi bölcseknél nem fordul elő; azok csak azt mondták, hogy Isten hagyja a szelet fúni, az esőt hullani, a mi azt bizonyítja, hogy Isten cselekszi mindazon dolgokat, a mikről a későbbiek azt mondják, hogy a természet hozza létre, mintha a «természet» a világon kívül álló valami volna, s azt a mit mi gondviselésnek mondunk, azt ők természetnek nevezik. Erre nézve mondtam én, hogy Isten és a természet egy. Ez igaz, jámbor és szent nézet s akik ezt nem vallják, azok a karaiták és az epikureusok.» Sokan azonban vitatkoznak vele s mondják, hogy ezzel Istentől való elpártolást prédikált, mivel szemben a főrabbi avval védekezik, hogy tudva azt, hogy a felhő, eső, növényzet részletes megnyilatkozásai a természetnek, tudva továbbá azt, hogy az edény födele nem egyszersmind a befedő személy is, ki állíthatja tehát rólam, hogy én azt akartam bizonyítani, mintha a természet részletes megnyilatkozásai volnának Isten-nel azonosak? Erre nézve nem lehet bizonyítékot hozni sem a Zsoltárosból, sem a Bölcsek szavaiból;

hiszen a Zsoltáros is mondja: Isten födi be az eget felhőkkel, de nem mondja, hogy Isten a felhő; Isten hagyja fúni a szelet, de nem mondja, hogy Isten maga volna a szél. Magától értetődik tehát, hogy szándékomban csak annak a bebizonyítása lehetett, hogy az ég fellegekkel való befödésének oka, vagy a szél lengésének az oka nem a természet, hanem Isten; s minthogy vannak olyanok, kik ezen cselekvést a természetnek tulajdonítják s annak is nevezik, azokat felvilágosítom, hogy a mit ők a természetnek tulajdonítanak, azt Istennek kell tulajdonítani. Nem szóltam semmit a természet részletes megnyilatkozásairól, hanem az általános természetről szóltam, s így ha azt mondtam, hogy a természet nincs benn a világban, úgy azt a mindent felölelő természetre gondoltam, a mi tényleg nincsen is az Istenen kívül, a ki mindent magában foglal s mindent megcselekszik; erre nézve mondtam, hogy a gondviselés, amit a későbbiek természetnek neveznek, az Isten, vagyis hogy az isteni gondviselés és Isten azonos. «Minderre — mondja tovább Ze vi Askenázi — az a válaszom, hogy a főrabbi nézete megegyezik a Kuzari (I. 76.) nézetével, a mint azt Juda Moscato megmagyarázta, a mely értelemben Isten valóban természetnek nevezhető. Igazán nem értem, miért támadják a főrabbit? Mert ezt mondta, hogy Istenen kívül nincs más mindent magában foglaló természet? Azt hiszik, hogy ez a nézet Istent kisebbíti? Nem nagyobb dicséretére válik-e Istennek, ha közbenjárók nélkül végez mindent egymaga? Tudják meg, hogy a kik a természet közbenjárását keresik a világfentartásban, sok-

kal könnyebben buknak a botlás hálójába, mint a kik Isten részletekre kiterjedő gondviselésében hisznek...» (Rsp. 18.).

Közelebbről figyelve meg e fontos irodalmi és kulturtörténeti közleményt, lehetetlen elzárkózni azon alapos gyanú elől, hogy Nieto Dávid, londoni rabbi teljesen át volt hatva korának nagy eszményi eseményétől: Spinoza filozófiájától, melyről bizonyára elejtett néhány megjegyzést az iskolában, a hol tanítványai vagy meg nem értették, vagy félreértették. A többit már könnyen elképzelhetjük. Zúgolódás támadt a községben, hová elhatolt Amsterdamból Spinoza kiközösítetési híre s Nieto kénytelen volt a templomban nyíltan védekezni. A védekezés pedig olyan, amibe a község bele nem nyugodhatott; Nieto védekezése tényleg nem egyéb, mint Spinoza két sarktételenek a «natura naturans» és «natura naturata» fejtegetése. A község tehát magasabb forum elé terjeszti az ügyet: ha Levi Askenazi helyesli, úgy a község is belenyugszik. És Levi Askenazi, ki éppen nem volt filozófus, de mindenek fölött becsületes ember volt, igazán megható naivitással nemcsak meg nem ütközik Nieto nézetén, de lekorholja a községet, a miért kételkedni mer rabbijának tiszta jámbor meggyőződésében. Levi Askenazi nem volt filozófus, de bizonyára olvasta, ismerte a középkori zsidó bölcsészeket, kiknek legnagyobb része az új platonikus rendszer követője volt, mely rendszer csak alig észrevehető hajszálnyira tér el Spinoza pantheizmusától, de tudta azt is, hogy csak bölcsészeti rendszere miatt ügyet se vetett volna Spinozára az amsterdami bíróság, ha különben nem

nyilatkozott volna meg nála bizonyos nagyfokú frivolitás a Szentírás és hagyományos törvényekkel szemben, s így volt Levi Askenazinak annyi becsületes bátorsága, hogy kollegájának védelmére kelt.

Evvel kapcsolatban azonban egy még fogósabb kérdésre is kéne vallásbölcészeinknek felelniök. Az engesztelő napi záróistentiszteletnél (a Neilóban, tehát a legáhitatosabb hangulat keltő imában) a Tefilló ismétlésének elején van egy ötszakaszos költemény s minden szakasz első szava — a régebbi kiadásokban — meg van csillagozva, a mi azt jelenti, hogy az öt szó együvé tartozik; tényleg mondatot képez s így hangzik: Av emunim, hanikro Jah, tevá, magyarul: Atyja a hívőknek, ki neveztetik Istennek, a természet. Legszentebb imáink közé vettek föl atyáink olyan költeményt, melynek kezdő szavaiba burkolta nézetét a szerző, hogy a bölcsészeti rendszerekbe be nem avattak ne ütközzenek meg rajta, de azok, kik megcsillagozták a kezdő szavakat, meg is értették a tartalmukat, nem igyekeztek eltávolítani a költeményt az imakönyvből.

Kiben volna meg ma ez a bátorság, ha véletlenül akadna rabbi, a ki össze tudná egyeztetni Istenről alkotott fogalmát a monizmuszsal, mely végeredményében nem egyéb, mint Spinoza pantheizmusza?

Ime tehát még egy, a semmiből való teremtnél még fontosabb probléma, melyet korunkban a zsidó tudománynak tisztáznia kell, ha nem akarja, hogy ép a zsidó tudomány művelői rugják el a korműveltség színvonalán álló hívek lábai alól a talajt.

Hæckel művét áhitozva kapkodja a közönség, mely

hitében megrendült a természettudományok hatása alatt. A zsidó tudomány mély hallgatásba burkolódzik, a mi pedig a zsidó vallásbölcészeti tudomány csődét jelenti. Álljanak elő tudósaink, vonják vizsgálódásuk körébe a bölcseleti problémákat, nyujtsanak támaszt azoknak, kik ingadoznak, a kik szeretnének tudományos alapon binni; húzzák meg a határvonalat, a melyen túl a természettudomány hipotézisei nem egyeztethetők össze a hittel, s ezzel sokkal többet fognak használni a zsidóságnak, mert megtartották közösségünkben a művelt lelkeket.

II.

A természettudomány hatásánál sokkal érezhetőbb s nyilvánvalóbb módon sujtott a zsidóság felé Harnack Adolf, a berlini egyetemen a dogmatörténet tanára. 1900 telén az összes fakultások hallgatói számára közös előadássorozatot tartott «Das Wesen des Christenthums» czímen, mely nyomtatásban is megjelenvén, áttörte az egyetemi hallgatók aránylag szűk körét, fölkelte a közfigyelmet s végzetes érdeklődést támasztott a német zsidók közt.

Harnack elismert tekintély a dogmatörténet terén, de szavának nemcsak tudománya, hanem elfoglalt állása is súlyt kölcsönzött; mikor előadásait megtartotta, rektora volt a berlini egyetemnek. Erről a kiváló magaslatról hirdetett ő olyan tanokat, melyek nemcsak ellenkeztek a berlini egyetem hagyományos konzervatív theológiájával, de egyrészt elkeseredett harcba szólították ellene csekély kivétellel majdnem az ösz-

szes német protestáns theologusokat, másrészt pedig elbűvölő hatással voltak a német zsidók úgynevezett előkelő köreire.

Harnack ugyanis letagadta az egész «christológiát»; elragadó stílusával, meglepően csoportosított érveinek varázslatos erejével száll síkra a kereszténység mindazon dogmái ellen, melyekhez még a liberális theologusok is csak csak félve merészelnék nyulni. Tévedésnek s alaptalannak nyilvánítja az istenemberről, a szentháromságról, a feltámadás s a mennybemenetelről, az eredendő bűnről, valamint a keresztség és a hit által történő megváltásról szóló tanokat, vagyis kereken semminek mond mindent, a mi a kereszténységet kereszténynyé teszi, s egyedül azt tünteti fel a kereszténység kizárólagos, örökbecsű, soha meg nem változó, de majdan teljesen érvényesülő lényege gyanánt, a mit megalapítója *predikált*: az istenbe vetett hitet s e hitből folyó erkölcsi életet és odaadó szeretetet. Más szóval: Harnack letagadta a kereszténység lényegéből mindazt, a mi «keresztény» s nyíltan elismerte egyetlen lényege gyanánt azt, a mi benne zsidó, a mi egy jöttányival sem több, mint a mit a zsidóság szent iratai s hagyományos tanításai hirdettek.

A német protestáns theologusok hatalmas gárdája vonult fel Harnack ellen s nagyon sok tinta folyt a christologia transcendentális tételeinek bizonyításában s el kell ismerni azt, hogy ha nyíltan nem is győzték meg egymást az ellenfelek, de a vita legelkeseredettebb stádiumában sem szállt a harcz tónusa a tudományos méltóság színvonala alá.

Hát a zsidóság miként fogadta Harnack kijelenté-

seit? A német felekezeti sajtóból, de különösen a berlini Allgemeine Zeitung des Judenthums közleményeiből tudjuk, hogy végzetes hatást gyakoroltak a berlini művelt zsidók köreire. Tény ugyanis, hogy Harnack könyve alapján nagyon sokan úgy gondoltak, hogy ha a kereszténység lényege nem egyéb, mint a tiszta zsidóság, úgy kitűnő zsidó maradhat valaki még akkor is, ha átiratkozik a másik felekezetbe, a hol nem kell lépten-nyomon annyit megszenvednie. A német felekezeti lapok nem titkolták el a szomorú tényt, hogy Harnack könyvének hatása alatt meglepően sokan gondoltak úgy s áttértek a keresztény vallásra. Fűhöz-fához kapkodtak a német zsidó irodalmi körök, hogy valamelyes ellenáramlatnak adják meg a lökést; nem volt a mozgalom idején a német felekezeti sajtónak olyan száma, mely a legsiralmasabb hangon ne sopánkodott volna azon tehetetlenség fölött, melylyel a zsidó tudomány nem képes kilépni a szőrszálhasogatások bástyái közül a gyakorlati életben eszközölhető befolyás terére; az Allgemeine Zeitung nyíltan a *zsidó tudomány csődjéről* beszélt s kezdeményezésére nagyösszegű pályadíjat tűztek ki «das Wesen des Judenthums» kérdésének a megoldására.

Három éve már, hogy a pályakérdés kitűzetett, de még halvány nyoma sincs az eredménynek. Hát igazán csődött mondott a zsidó tudomány? Igaz, a riadóra megmozdultak a zsidó tudomány kiváló egyéniségei; ujságcikkekben s önálló brosürákban bonczoló késsel vágta végig Harnack kijelentéseit, de lényegben nem tettek egyebet, mint szellemeskedtek és gorombáskodtak. Az elleniratok legkiválóbbjai Bäck (Harnacks Vor-

lesungen), Eschelbacher (Die Vorlesungen Harnacks), Güdemann (Das Judenthum) és Schreiner (Die jüngsten Urtheile) szóltak a kérdéshez nagy tudással s lelkes hévvel, de — fájdalom — szinte jobb lett volna, ha meg sem írják dolgozataikat.

Harnacknak a zsidóság ellen mért oldalvágásaira az egyetlen méltó és hathatós válasz, mely nemcsak a keresztény ellenfeleket fegyverezte volna le, de jótékony következményekkel járt volna magában a zsidóságban is, kizárólagosan a «zsidóság lényegéről» írott munka lett volna. De daczára a kitűzött pályázatnak, daczára az európai legnevezetesebb zsidó tudósok közreműködésével — ép Harnack hatása alatt feltárult siralmas állapotból kifolyólag — mult évben megalakult német irodalmi társulatnak, belátható időben ilyen munka nem fogja elhagyni a sajtót. Távolról sem azért, mintha a zsidó tudományos körökben nem akadna elég rátermett tudós az ilyen munka megírására, hanem egyes egyedül azért, mert tudósaink csöpp kedvet sem éreznek magukban arra, hogy a meghurczoltatás kellemességeit élvezzék.

Hiszen jellemző, hogy Jelsky, a berlini reformközség predikátora, a kit tehát állása éppen nem feszélyez a szabad szókimondásban, tényleg közre adott Harnack könyvének hatása alatt egy igen értékes s nagy figyelemre méltó dolgotat *das Wesen des Judenthums* czímen, melyben mélyen járó bölcsészeti és theologiai érveléssel mutatja ki a zsidóság lényegének fensőbbségét még a Harnack-féle kereszténység lényege fölött is, de a helyett hogy a zsidó körökben örömmel üdvözölték volna a dolgotat, mely igazán alkalmas

volt azoknak a megszilárdítására, kik Harnack hatása alatt ingadozni kezdtek s már-már elvesztek felekezésünk számára, a helyett belekapaszkodtak aprólékos mellékes megjegyzéseibe s szinte nyíltan szemére hányták, a miért mint a reformközség papja a zsidóság lényegéről merészel írni.

De hát talmudiabbak akarunk lenni magánál a talmudnál? A talmud minden körmönfont elővigyázat nélkül közli Hillél kijelentését, mely szerint a zsidóság összes törvényeinek lényege nem egyéb, mint «szerezd felebarátodat, mint tenmagadat»; a talmud minden tartózkodás nélkül helyt adott R. Szimlai kijelentésének, mely szerint Habakuk próféta valamennyi vallástörvény összefoglalóját azon követelmény teljesítésében látta, hogy «az igazságos az ő hitében él», mely kijelentésekkel szemben nem volnánk képesek kihalászni a talmud mélységes tengeréből egyetlen olyan szörnyet sem, a ki tiltakozott volna Hillél és R. Szimlai mondásai ellen s feléjük sujtott volna az eretnokség vádjával, hiszen tudta és megértette mindenki, hogy a rendületlen hitben gyakorolt önfeláldozó szeretetről mint a vallás lényegéről szóltak, a lélekről, melynek testet kell öltenie, hogy megnyilatkozhassek e földön, a szellemről, melynek még a kézzel fogható formát kell megadni, hogy áldásainak érvényt szerezhessen a por szülőttei közt. Hillél és R. Szimlai maguk is a zsidóság azon kertészei közé tartoztak, kik rendkívüli figyelem gondosságával erősítették a kert körüli sövényt, hogy kár ne essék az örökilletű, örökértékű virágokban; ők maguk is szorgalmas kézzel hordozták össze az élettelen köveket, hogy fölépítsék

azt a védőfalat, melynek évezredek viharaiban kell majd megóvnia s fentartania magát Izraélt; ők maguk is azok közé tartoztak, kik óvatos előrelátással sánczolták körül az eszmét, melynek majdan az egész emberiség közkincsévé kell válnia; de azért midőn az ingadozó vallásosság, vagy a gúnyolódó pogányság avval a kérdéssel fordult feléjük: mi a zsidó vallás lényege, mi benne az örökbecsű, a miért megválasztott Izraél s a melyet változatlan eszmei tartalmában fentartani s terjeszteni adja meg Izraélnek a létjogot, akkor nem ütötték el a kérdést holmi szellemeskedéssel, vagy gorombáskodással, nem tértek ki a kérdés elől holmi szemforgató se hideg se meleg válaszzsal, hanem bátran, őszintén, minden kertelés nélkül megmondta az egyik, hogy «az Egyetlen Istenbe vetett hit szerinti élet», és — mintegy kézzel fogható tartalmat adva a «hit szerinti életnek» — megmondta a másik, hogy az Egyetlen Istennek legfőbb parancsa: «szeresd felebarátodat mint tenmagadat».

Hillélnek és R. Szimlainak meg volt a bátorsága az ilyen kijelentésre, mert tudták, hogy nem fognak tévesen, vagy szándékosan félreértetni; tudták, hogy e kijelentésbe nem fogja senki sem belemagyarázni azt, mintha minden egyebet szükségtelen fölösleges sallangnak tekintenének; tudták, hogy senki sem fog kétkedni abban, hogy elismerik s elkerülhetetlen követelménynek tartják mindazt, a mi «a hit szerinti életet» megalkotja s a mi a «szeretet» forrását megnyitja.

De ma, a mikor kihívó gúnynyal subint végig a zsidó valláson a keresztény theologia legkiválóbb képviselője

s a midőn sóvárgó tekintettel lesi tudósaink megnyilatkozását a vallásában ingadozó zsidó, ma nem akad senki, a ki a tudomány alapján, de igazán a tudomány alapján, elmondaná a zsidó vallás lényegét úgy, hogy a mi irodalmunkban is tudós ellenfeleink kénytelenek volnának leszerelni és hogy mindazok, a kik a mi sorainkban gondolkozni tudnak s valóban számot is akarnak adni arról, a mit vallanak, hitükben megszállva, tisztelettel ragaszkodjanak a zsidósághoz. Nem akad senki, mert a ki képes volna rá, inkább visszavonul dolgozó szobája falai közé s kizárólagosan saját gondolatvilágának él. hogysesz megdönhetetlen tudományos alapon fölépült eszmealkotását oly közönség elé vigye, mely saját vallása fölött is annyira sötétségben él, hogy pár évvel ezelőtt üdvivalgással volt képes fogadni egy kijelentést, mely a legszegénylethebb arczúcsapása volt a zsidóságnak.

Ugyanis egy jubileumi banketten történt, hogy különböző felekezetek papjai dicshimnuszot zengtek a felekezeti türelmességről s kegyes leereszkedéssel elismerőleg nyilatkoztak a zsidóságról, melyhez egykor az ő vallásuk megalapítója is tartozott; a jelenlevő zsidó papok s hitközségi vezetők olvadoztak a nagy örömtől s az elragadtatás közepette — bizonyára az elismerést meghálálándó — felállt az egyik zsidó pap s heves lelkesültségében arra tanította ki a jelen volt keresztény papokat és megyei urakat, hogy bizony a kereszténységnek meg is kell becsülnie a zsidóságot, mert a zsidóság fenmaradása tanujelét képezi a kereszténységnek. Ilyet zsidó pap szájából még nem hallottak s az ujság ingerének hatása alatt nemcsak a jelenlevők

ünnepezték az eredeti theologust, de még jó idővel az örömmámor eloszlása után a felköszöntő teljes szövegének közlésével maga a zsidó felekezeti sajtó is tapsolt a páratlan szónoki sikerhez.

Pedig hát nem volt eredeti gondolat a kijelentés, ismerjük azt jól, csak hogy nem zsidó papok ajkairól, hanem a középkori hecczkáplánoknak zsidók vérére áhító harckialtásaiból, melyekből mindig kihangzott a kenetteljes nyilatkozat, hogy irmagot kell hagyni a zsidóságból, mely eleven tanubizonyságaul szolgáljon a keresztény igazságoknak. Hát csakugyan az a zsidó vallás főlényege, a miért becsülést érdemelne, s a miért hivei minden pillanatban készen álljanak a martiromságra, hogy a kereszténységnek legyen tanúja? Ilyen eszmék terjesztése nem a legalkalmasabb-e arra, hogy az önérzetes, művelt, de vallásukban ingadozó hiveket kiűzze felekezetünk köréből?

Nem csoda, ha Harnack előadásai megingatták a zsidók különben is ingadozó művelt köreit, melyek fájdalmasan kénytelenek nélkülözni az olyan forrasmunkát, melyből intelligenciájukhoz képest úgy tudnák megérteni vallásukat, hogy ahhoz minden áldozat árán képesek legyenek ragaszkodni is. Ma már föltétlenül számolnunk kell avval a körülménnyel, hogy az általános tudományos műveltség színvonalán álló nagyon tekintélyes számú zsidóknál, kik gondolkozni tudnak s megérteni akarnak, mitsem lehet elérni csupán haragos kirohanásokkal s dörgedelmes szónoklatokkal. A tudományt csak tudománnyal lehet meggyőzni, a sötétséget csak világossággal lehet eloszlatni. De addig, míg a zsidó tudomány maga igyekszik véka

alá rejteni a világosságot, addig nincs jogunk még csak a panaszra sem afelett, hogy ellenfeleink hamis fényegaztalan világításba helyezi a zsidóságot.

III.

Azonban a természettudomány és a vallástörténet mellett a legmegszégyenítőbb csapást mérte a zsidó tudományra a régészeti kutatásoknak azon ága, melyet közönségesen babyloniai ásatásoknak nevezünk. Minden ujságolvasó ismeri Delitzsch Frigyes berlini professzor felolvasásait, melyeket a német császár és udvara előtt tartott s a melyekhez fogható feltűnést népszerű tudományos előadás még nem keltett soha. Az egész világ sajtója tudomást vett az előadásokról, valójában nem csupán azért, mert a német császár tanusított irántuk érdeklődést, hanem mert a bennük rejlő nyíltan kimondott s burkoltan rejtett eszmék nagyon is megfeleltek a mi hitetlen és zsidóellenes körünk gondolkozásmódjának. Vajjon Delitzschnek kezdetől fogva az volt-e a szándéka, hogy a zsidóságon ejtsen egy mély tudományos vágást, vagy csak hogy császáriját — mint a német keleti társaság védnökét — tájékoztassa azon ásatások felől, melyek ötezer év előtti idők magas kulturáját fedték föl, annak csak Delitzsch maga volna a megmondhatója. Tény az, hogy a keresztény világ — tudatlanok és legnagyobb tudósok egyaránt — nem képes megbocsátani a zsidóságnak, a miért *a monotheismust és az Egy Isten hitével járó magasabb erkölcsi felfogást* a zsidóság adta az emberiségnek. Megragadnak hát s örömmel üdvö-

zölnek minden alkalmat, mely a zsidóság érdemét csak látszólag is, csökkentheti. De másrészt azon tény elől sem zárkozhatunk el, hogy a vallásos világnézetben megingott korunk áhitattal hallgat meg és szomjuhozva szívja lelkébe az olyan, tudományos színben feltüntetett kijelentéseket, melyek általában diszkreditálják a Hitet s aláássák azt az alapot, a melyre évezredek korok felépítették hitüket.

Ebben a kettős irányban nevezetes Delitzsch felolvasása, mely a babyloniai leletek bemutatása kapcsán köztudatúvá igyekszik tenni azt, hogy a zsidóság biblia-korabeli kulturája Babyloniából származik s alacsonyabb volt, mint a babyloniaiak magasabb fokú kulturája, hogy még a monotheismus és specziálisan zsidónak ismert intézmények nyomait is megtalálta Babylonban, s hogy a bibliai hit alapját képező őskori elbeszélések mintáit a bibliánál sokkal régibb keletű ékiratos agyagtáblákról olvasta le.

Meglepő idegesség támadt zsidó körökben a felolvasás nyomán, mindenki érezte, hogy Delitzsch kijelentései nem maradhatnak válasz nélkül, de egyszermind azt is érezte, hogy csak olyan toll írhatja meg a közmegnyugvást keltő és méltó választ, melyet Delitzschel egy színvonalon álló zsidó tudós forgat, a ki egyaránt fölveheti a harcot nemcsak az ékiratok megfejtésében, de a theologiában is. Éreztük ezt mindannyian, vártuk is a tudományos megváltót, a ki felszabadítana a lidércnyomás alól, de mindezideig nem érkezett meg. Nyilatkozott ugyan Oppert Gyula párisi assyriologus, a kiről mindenki elismeri, hogy Delitzschnek az ékiratok megfejtésében atyamestere lehet, de

Oppert nem theologus, hanem assyriologus, a kit nem érdekelt a kérdés theologiai, bibliai oldala ; nyilatkozott Barth is, a sémi nyelvészet elismerten legkimagaslóbb tekintélyének egyike, de Barth sem theologus, de még csak assyriologus sem ; nyilatkoztak kiváló tudósok hirében álló rabbik — hogy csak a legkiválóbbakat említsem : Maybaum, Gudemann, Jacob, Mayer és Horovitz — tehát theologusok, de — fájdalom — inkább ártottak, mintsem használtak volna az ügynek, mert többet szellemeskedtek, mintsem theologiai elfogulatlanóság nélkül s hacsak némi assyr készültséggel kétségtelen tudományos érveléssel szóltak volna a kérdéshez. Szégyenünkre legyen mondva : ügyünknek — a biblia megvédésének s így közvetve a zsidóság érdemének — a német protestáns theologusok használták. König és Sellin, Gunkel és Budde, Cornill és Hommel, Jensen és Kittel, Oettli és Hilprecht, Köberle és Jeremias Alfréd, Giesebrecht és Jeremiás János oly nemes hévvel keltek sikra Delitzsch azon kijelentései ellen, melyek a biblia tekintélyét akarták alább szállítani, oly meggyőző érveléssel bizonyították a bibliai theologia és morál utolérhetetlen magas eszményiségét a babyloniai vallás és erkölcs felett, hogy Delitzsch támadásai alól sértetlenül került ki a biblia, melynek erősségén nem ejthettek csorbát Delitzsch gyűlöletszárnyalta nyilai.

Ámde nevezett tudósok csak a biblia tekintélyét oltalmazták, csak annak a védelmére léptek ki tiszta tudománnyal vértzetten az értelmes nagyközönség elé, a miben a biblia a keresztény vallásnak képezi az alapját, és ennyiben közvetve a zsidóságnak is, mint

annak a szellemnek, a melynek körében megalkotódhatott a biblia, szolgálatot tettek, de természetesen távol álltak attól, hogy a biblia nimbuszának megmentésével csak egyetlen hanggal is szót emeltek volna a zsidóság nimbuszának érdekében. Ők sem tudják megbocsátani a zsidóságnak, hogy az általuk oly nagyon védelmezett Egy Istenséget s utolérhetetlen erkölcsi eszményt a zsidóság adta a világnak, tehát úgyszólván elváltak a bibliát a zsidóságtól, mely a babylóniai kultúra befolyásának világos nyomaival sokat veszíthet a tiszta eredetiség nimbuszából azok előtt, kik nem tudnak mélyebben tekinteni az egyes népek művelődési történetébe.

S itt kellett volna a zsidó tudományosságnak közbe lépnie, s nyílt őszinteséggel s kellő tudományos méltósággal kihámozni a tagadhatatlanul babyloniai hatás alatt keletkezett kulturából azt, a mit igazán a zsidóság teremtett. Ez azonban nem történt meg, nem volt meg egyetlen tudósunkban sem a kedv vagy bátorság, hogy kutatása körébe vonta volna a bibliai őskor kulturájának a megvilágítását s annak a megállapítását, vajjon a zsidóság világtörténeti hivatása a világ teremtésétől kezdődik-e, vagy pedig Ábrahámtól, a kiről maga a szentírás mondja, hogy a sok bálványú Babylonban jutott az Egy Isten megismerésére s elhagyta hazáját, hogy tisztább légkörben terjeszthesse megismerését az emberiség áldására. Kiméletlenül támadták Delitzschet, anélkül, hogy a legegyszerűbb szakismeretet árulták volna el az assyriológiából; a legcsípősebb megjegyzéseket szórták feléje hiányos vallástörténeti képzettsége miatt, de anélkül hogy csak távolból is

sejteni engedték volna a saját vallástörténeti s theologiai meggyőződésüket; a legszarkasztikusabb gúnynyal illették egy szerencsétlen lapsusát, melylyel a szentírásból «lo tirzach» helyett «lo tiktal»-t idézett, a mi a tudós Delitzschnél igazán csak lapsus lehetett s a mibe komoly tudósnak nem is illik százkörömmel diadalittasan belekapaszkodni, de egy árva szót sem vesztegettek annak a kutatására, hogy igazán volt-e, vagy csakugyan nem volt babyloniai kulturhatás a bibliai őskor tekintetében. Tisztelettel adózott volna a tudomány még az olyan kísérletnek is, mely kellő tudományos készültséggel akár azt igyekezett volna bizonyítani, hogy már Ádám és Éva is kaftánban, megseitliban hagyták el a paradicsomot, de a kérdések elől kitérni valóban nem jelent egyebet, mint a jelenkori zsidó tudományosság meddőségét, sőt csődjét.

Tudományos köreink úgylátszik szándékosan kerülnek bizonyos témákat, mintha félnének attól, hogy kutatásuk eredménye ellentétbe kerülne azon körök köztudatával, melyekbe még nem hatolt be a tudomány világossága. De ha ezen eljárás egyrészt kiüti kezünk-ből a legértékesebb fegyvert, a tudomány fegyverét, melylyel ellenségeinket győzhetnők le, úgy másrészt elrabolja tőlünk az egyetlen módot, melylyel a tudományos megismerésre vágyó s a tudomány által már rég feladott teoriákkal ki nem elégíthető művelt zsidóinkat felekezetünkhöz való erősebb ragaszkodásra bírhatnók. Kidüllesztett mellel hirdetjük, hogy a zsidóság minden időben mily nagy becsben tartotta s mily féltékenyen őrködött a gondolatszabadság felett; igaz ugyan, hogy a történet legeklatánsabb példái ép

az ellenkezőjét bizonyítják, de hát nincsen olyan ellentétes tétel, a melyre irodalmunkban példát ne talál-nánk, a minthogy a zsidó tudományosság mai álla-pota is amellet bizonyít, hogy a gondolatszabadság tisztelete nem tartozik erényeink közé. Hogy még leg-nevesebb tudósaink egyike is, Güdemann bécsi főrabbi, ki elismert tudós volta, előkelő állása, valamint konzervatív vallásiránya mellett nagy súlylyal birhatna a nézetek tisztázásában úgy befelé, mint kifelé, meny-nyire hatása alatt áll a gondolatszabadságot kipellen-gérező iránytól való félelemnek, legjobban bizonyítja egy legujabban megjelent, sok értékes gondolatot ma-gában rejtő s a legszélesebb körök figyelmére méltó dolgozata: *Das Judenthum im neutestamentlichen Zeitalter in christlicher Darstellung*, melyben jogos panaszra kél az iránt, hogy a keresztény tudósok mily hamis világításban mutatják be a kereszténység megalapítása idejének zsidóságát, a melynek okát abban találja, hogy a keresztény tudósok nem értik az egy-korú zsidó irodalmat, annak szellemébe nem élhetik bele magukat, s nem jutottak még arra a gondolatra, hogy a zsidóság kétezer év óta nem változott s hogy csak a mai zsidóság szellemei, erkölcsi és hitéletét kell alaposan megfigyelni, hogy az igazi képet alkothassuk meg magunknak a kereszténység megalapítása kora-beli zsidóságról. Ezen, az egész dolgozat alapját képező s rajta végighúzó gondolat illusztrálására elmondja bevezetőleg, hogy negyven évvel ezelőtt a boroszlói egyetemen Movers sémi tudóst hallgatta, ki — meg-tudandó, hogy a zsidók miként raktak tefillint — bá-mulatos fáradsággal szedegette össze a szétszórt ada-

tokat, anélkül, hogy legjobb igyekvését teljesen kielégítő kép jutalmazta volna, a mely erőlködést látva már nyelvén volt a figyelmeztetés: Tanár úr, nézzen csak meg egy mai zsidót, hogy miként rak tefillint s megtudja, hogy miként rakták 19 évszázad előtt és így öt percz alatt jobb információt szerez arról, a minek helyes képét éveken át tartó fáradozással sem szerezheti meg. Hát ez a megjegyzés szellemes, de nem igaz; tizenkilencz évszázaddal ezelőtt *nem egészen* úgy rakták a tefillint, mint ma, s ezt tudja mindenki, a ki csak bepillantott a vallástörvényeinket tárgyaló irodalomba, valaminthogy a mai kor zsidósága is teljesen elüt — még faji tekintetben is — a tizenkilencz évszázaddal ezelőtti zsidóságtól. És Güdemann arról akarja — elegáns szónoki fordulatokkal, de egyetlen egy szál bizonyítékkal sem — meggyőzni a keresztény tudósokat, hogy a zsidóság kétezer év alatt nem változott semmit. Ime a legujabb és legjellemzőbb példa arra, hogy a szabad gondolatnyilvánítás előli félelem minő végzetes nyügöt tesz a zsidó tudományosságra, melyről a keresztény tudós világ csak lenéző gúnynyal szól s a mely nem töltheti be azon legnemesebb hivatását, hogy magának a zsidóságnak kebelében terjeszsze a vallásos meggyőződést előmozdító világosságot.

Nem nagy örömmel tesszük, de az igazságot szolgáljuk avval a kijelentéssel, hogy a Delitzsch által föl-idézett *irodalmi* harczból a zsidó tudományosság mint vesztés fél került ki. Ennek oka pedig nem a tudomány hiánya, hanem ennél sokkal nagyobb baj: a tiszta tudományos igazság erőszakos elnyomása. Pedig ma már nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a

körülményt, hogy a művelt zsidó körök — melyeknek mind nagyobb arányú elpártolása okozza a legmélyebb fájdalmat — gondolkozni s megérteni akarnak, és ha Delitzsch felolvasásai által hagyott mély nyomot, mely szerint a bibliai őstörténet a mitoszok világába tartozik, nem tudjuk vagy nem akarjuk eloszlatni annak a kétségtelen bizonyításával, hogy az nem mitosz, hanem valódi történet, vagy nem tudjuk s nem akarjuk a meggyőző tudományos határvonalat meghúzni a tudomány és a hit között úgy, hogy a tudomány erősítse a hitet, úgy nem szabad csodálnunk és felpanaszolnunk, ha megrendül az egész bibliában való hit, mely végeredményében a vallásos gondolkodás frivolisálásához s a könnyelmű valláscseréhez vezet.

Haeckel, Harnack és Delitzsch támadásai teljes meddőségében fedték föl a zsidó tudomány művelésének jelenkori módját, s világosan mutatták be azt a tudományos hadjáratot, mely évek óta szedi egyre az áldozatokat a mi felekezetünkben. A zsidóságnak minden időben legnagyobb s egyetlen erőssége a tudomány volt, a mely azonban ágaiban és irányában mindenkor változott s az illető kor tudományához alkalmazkodott. A mi korunkban sem szabad a zsidó tudománynak elzárkóznia azon kérdések elől, miket felszínre hozott a mai kor tudománya. Foglalkoznunk kell velük, keresnünk kell az igazságot, ilyen irányban fog a zsidó tudomány legtöbbet használni felekezetünknek, mert tiszteletet vivünk ki elleneink részéről és ingadozó tudatlanság helyett terjeszteni fogjuk köreinkben a vallásban megszilárdító tudást.

Ujpest.

Dr. Venetianer Lajos.

MORRIS ROSENFELD.

I. *Chanuka mécses.*

Óh ti kicsiny mécsesek!
 A ti kedves fényetek
 Beszél csodaszépen, —
 Hirdet mesés diadalt,
 Harczot, halált, viadalt:
 Tovatüntek régen!

Lángotok ha fellobog,
 Árva szivem feldobog
 Boldog álmodásban:
 Zsidó! egykor hős valál,
 Nem rettentett száz halál, —
 Győztél a csatában.

Volt egykoron vezéred,
 Szabad volt a te néped,
 Uralkodtál egykor;
 Volt hatalmas országod,
 Hadvezéred, királyod, —
 Büszke, legendás kor!

Óh ti kicsiny mécsesek!
 A ti kedves fényetek
 Fölbreszti kínom —
 Gondok súlyát érzem,
 Könnyek között kérdezem:
 Meddig kell még sírnom?!

Nem voltunk mindig gyáva nép,
Mely sírni tud csak s türni, —
Ah! nép valánk, mely harcra kél,
S az ellent veri, úzi.

Tigrissel néztünk szembe mi,
A tenger dühe forrott, —
De száz halált nem rettegénk,
Ha hitünk vészben forgott.

Sok nemzedék a sírba tűnt,
Az évek tovaszálltak, —
És meghaltak vitézeink,
A hősök, nagyok, bátrak.

A régi tűz cserbenhagyott,
A szivünk csupa pernye, —
De ott a sok hamu között
Még szikra van elrejtve.

Halálba, vérbe úztek bár,
A testünk széjjelzúzták, —
De azt a régi lángertőt
Eloltani nem tudták.

A Hasmoneusláng e tűz,
S bár mélyre-mélyre estünk:
Szivünkben él egy ideál,
Mit föl nem ad a lelkünk.

Ti népek! le nem győzitek
Ez örökéltű álmot,
Ha koronánk a földre is,
A porba le is szállott.

II. *A zsidó május.*

Május hava itt van újra,
 Tündérálmok rajzanak,
 Illat árad, mámor gerjed
 Föld felett és ég alatt.
 Uj virulás a mezőkön,
 Uj fakadás az erdőkön,
 Fény ragyog az ég fokán —
 Ujra zeng a csalogány.

Nagy festő az ifju tavasz,
 Körülhordja ecsetét . . .
 Fölragyognak hegyek, völgyek,
 Széjjeloszlik a setét.
 És a nap lángszerelmével
 Csókokat hint szerteséjjel,
 Balzsamos az enyhe lég —
 Mosolyog a föld s az ég.

★

Kebleinkben tavaszének,
 Boldogság terem!
 Belopószik minden szívbe
 Dal és szerelem!
 Aranyálmok szállnak,
 Halkan körbe járnak . . .
 És az élet ébred,
 És a gond elszéled . . .
 S csoda-bűvös ajándékkal,
 Varázslatos száz játékkal
 Jó az üdvösség.

★

S május bűvös, szép évadján
 Egy bánatos férfiú
 Nézzétek csak! csöndesen jár
 Szive fáradt, szomorú.
 Egyedül jár mély bánattal,
 Életege elborult . . .
 Mert neki már minden május
 Minden tavasz elvirult.

Ismeritek ugye-e ezt az
 Álmok beteg vándorát?!
 Aki szivén hordja mindig
 Kárhozatnak ostorát?!
 Hogy ki ő? ti jól tudjátok!
 Úzi, veri régi átok . . .
 Öreg, tépett, bús zsidó,
 Mult időkről álmodó . . .
 Nincs körötte
 Szép tavasz,
 Ő fölötte
 Tél havaz . . .
 Bús szeméből reménysugár
 Kialudt . . .
 Nem hegedő régi sebek,
 Halál, kinzás, holt tetemek
 Gyászt regélnek — keserút,
 S körülötte mindenütt
 Régi tavasz, holt öröm . . .

Gonosz tréfát űznek véle
 Tüske, tövis, ág, virág,
 Minden fűszál, minden madár,
 Kigúnyolja a világ.

Tavasza van és tavaszálom,
 De ő álmát temeti, —
 Más madarak más májusban —
 Más isten mit ér neki?!

★

Semmi gúny ti rossz virágok!
 Kik ma fényben ragyogtok!
 Egykoron a zsidó lába
 Mint ti szebbet taposott.
 Országának aranynarancs
 Fáit az Úr termelé, —
 Csodabájos virágait
 Maga Isten ülteté.
 Kérdjétek a libánoni
 Cédrusoknak ezreit,
 Kérdjétek a jordánvölgyi
 Myrtus harmatcseppjeit . . .
 Kérdezzétek: ismerik-e még uruk?
 Kérdezzétek: miért olyan szomorúk?
 Feleljen rá az olajhegy,
 És a Kármel, Sáron:
 Hová tűnt el mind a bűbáj?
 Régi, dicső álmok?

Balzsamteli szellők lengtek
 A szent földön egykor át,
 Büszke templom hirdeté ott
 Népünk dicső fénykorát.
 Ezer boldog angyal játszott
 A szent hajlék bűvkörén . . .
 Zsidó szivek felujjongtak
 Más világok örömén.

Ott a hárfák lágy zengzetén,
 Zöngé koboz idegén
 Zsidó ajak énekelt
 Csodabájós éneket . . .
 Minők többé nem teremnek,
 Varázslatos érzelemnek
 Édes arany dallami,
 Minőt már nem hallani, —
 Ah a néma fűzfaágon
 Csüng hervadtan a sok álom . . .
 Régen elszállt . . . Ámde újra
 Uj remény már közeleg . . .
 Hallod zsidó? Béke! Üdv!
 Jó a május, kikelet.
 Ne sírj többé! száll a gond már,
 Fáradt vándor! föl! remélj!
 Jönnek évek, boldog évek
 Én zsidóm! már száll az éj!
 Hallod? súgnak fellegek . . .
 Égi, szent melódiák,
 Cherubdal, harmóniák . . .
 Hallod az új éneket?

Eszrogalmád újra zöldel,
 Myrtusaid ülteted —
 Szent országod újra ébred
 Isten oda elvezet.
 Ujra zeng a pásztorének,
 Szőlőhegyed üde táj . . .
 Éltesz leszen örök élet,
 Elfelejtet ami fáj.
 Elmúlnak a vándor napok,
 Öröm lesz az életed,

Móriának hegye alatt
 Szabadon ver kebeled.
 Vége van a szenvedésnek,
 Megszűnik a vérözön,
 Szabad földön lakol újra,
 Elapad a bú, a könny.
 Kelj merészen vándorútra! . . .
 Az a föld a mi hazánk . . .
 A beomlott fal tövében
 Ég nem egy parázsszilánk . . .

Budapest.

Kiss Arnold.

BIBLIAI ÉS BABILONIAI MŰVELŐDÉSI ELEMEK.

«A sok könyvek írásának nem volna vége, és a sok könyveknek olvasása fáradságára volna a testnek.» A prédikátor e szavai (XII, 14) intelem gyanánt jutnak eszünkbe, ha az irodalomnak mindama termékeire gondolunk, a melyeket az alig két éve kitört Babel — biblia viszály létre hozott. «Babel und Bibel» czímen egy előadást tartottak Berlinben és abban reámutattak azokra a nagyszerű, az egész emberiség művelődéstörténetére nézve olyannyira fontos eredményekre, a melyekkel az egykori Mezopotámia területén folytatott ásatások és az assziriologusoknak hozzájuk fűződő tanulmányai a tudományt gazdagították. Abban a népszerű tudományos előadásnak a keretében tulajdonképen csak azt foglalták össze és tárták föl a nagyobb művelt közönség előtt, a mi a tudósok körében már a múlt század hetvenes éveinek

első fele óta ismeretes volt és mind tudományos értekezésekben, mind tankönyvekben nyilvános megvitatás tárgyát képezte. Így például *Schrader* «Die Keilinschriften und das alte Testament» című munkája, a melynek első kiadása már 1872-ben megjelent,* nagyobb terjedelemben és sokkal tudományosabb formában mindazt magában foglalta — sőt még többet is annál — a mit *Delitzsch Frigyes* «Babel und Bibel» című, akkora hírességre vergődött előadásában a huszadik század küszöbén új evangelium gyanánt hirdetett. Ugyanezt mondhatjuk *George Smith* «The Chaldean Account of Genesis» (London, 1876) című munkájáról, a melyben Ninive fölfedezője, a ki rézmetszőből lett híres tudóssá, a legrégebb babilonai-asszir irodalom sok egyéb töredékén kívül a világ teremtéséről, a bűnbeesésről, vízözönről, a torony építéséről és Nimródról szóló ékirású tudósításokat is közöl. Smithnek e munkáját *Delitzsch Frigyes* 1876-ban németre lefordította és bő magyarázatokkal látta el.

Mi az oka annak, hogy most akkora izgalom lepte meg az embereket, hogy az e kérdésre vonatkozó irodalmi termékek hallatlan tömege árasztotta el a könyvpiacot? Mi az oka annak, hogy világszerte a «Bábel és a biblia» vagy «a biblia és Bábel» jelszavak hangzanak föl, hogy erről írnak és beszélnek mindennütt, hogy minden könyvkereskedés kirakatában találkozunk idevágó művekkel? Bizonyára nemcsak az a

* E munka átdolgozott és erősen bővített második kiadása 1882-ben jelent meg, nem régiben pedig a *Zimmern* és *Winckler* által átdolgozott harmadik kiadás.

nagy érdeklődés, a mely a Keletnek, az emberiség bölcsejének, kifürkészését mindenkor megillette, hanem alighanem inkább az a körülmény, hogy egy uralkodó, a ki a régi keletre vonatkozó kutatások pártfogója gyanánt szerepel, a legnagyobb figyelemmel hallgatta meg Delitzsch előadását. Úgy látszott, mintha mindazok a tételek, a melyekkel az előadó tárgyat kísérte és fölékesítette, valami fölső, ünnepélyes szentesítésben, új evangéliumi jelentőségben és a népre nézve törvényes erőben részesültek volna. Ez okozta a nagy izgalmat, a sok beszédet és rengeteg irka-firkát. Ha azonban a laikus — hiszen tulajdonképen neki szánták mindezt — az egész mozgalom lényegét kutatja, aligha igazodik el a gondolatoknak ama tömkelegében, a mely egyfelől a «Bábel és a biblia», másrészt «a biblia és Bábel» jelszavakban tükröződik vissza. Igaza van a szent igének: «A sok könyvek írásának nem volna vége és a sok könyveknek olvasása fáradtságára volna a testnek».

Ez alkalommal azt az arany középutat keressük, a mely e zavarból kivezethet és behatóbb vizsgálatnak vetjük alá a babiloniaiak ama művelődési elemeit, a melyek egy vagy más tekintetben közösek a bibliaiakkal.

E közös művelődési elemek gyanánt épen nem azokat a világ teremtéséről, a bünbeesésről, a torony építéséről, a vízözönről, stb. szóló mondákat és elbeszéléseket tekintem, a melyeknek már annyiszor juttattak fő szerepet a fejtegetésekben, hanem azokkal a jelenségekkel fogok foglalkozni, a melyek valóban nagy jelentőségűek a két nép műveltségében. Ilyen

jelenségek: az istenfogalom és a vallásos élet, a jogról való fölfogás és az erkölcsi világnézet, valamint egyéb életbevágó szokások, a melyek a legjellemzőbb mozzanatok gyanánt lépnek föl a kulturális intézmények hosszú láncolatában.

Azt a tényt, hogy a világ teremtéséről szóló bibliai elbeszélés, az első emberpár bűnbeeséséről és a vízözönről szóló bibliai tudósítás sok tekintetben megfelel a babiloniaiak azon irodalmi termékeinek, a melyek hasonló tárgyakat dolgoznak föl, ma már egy komoly tudós sem vonhatja kétségbe. A mai tudomány avval is tisztában van, hogy mind a bibliai, mind a babiloniai forma egy közös forrásra vezethető vissza. Csak az a vitás kérdés, hogy hol kell ezt a közös forrást keresnünk. Az assziologusok azt vallják, hogy a babiloniai költemények a régibbek és azt a meggyőződést fejezik ki, hogy a babiloniai mitosz föltétlenül bizonyos befolyást gyakorolt a bibliai elbeszélések képződésére. A teológus a biblia tekintetében semmiféle külső befolyást sem ismer el, azt tartja, hogy a bibliai elbeszélések minden tekintetben eredetiek és hogy az, a mit a biblia hirdet, nem valami mitosz, hanem valamely megtörtént esemény bibliai előadása. Azok, a kik közelebbről ismerik az ékírású irodalmat, mégis elismerik, hogy a bibliai elbeszélések, még pedig mind azok, a melyek a Genesis első, a későbbi papi kodexhez tartozó fejezetében (t. i. a világ teremtése), mind azok, a melyek a Genesis II. és III., az úgynevezett jahvisztikus íráshoz tartozó fejezeteiben (a Paradicsom és a bűnbeesés leírása) vannak megírva, olyan babiloniai képzeteken alapúlnak, a melyek «már

a legrégebbi időben Babilóniából Palesztinába kerültek, ott az izraeliták reájuk akadtak és a maguk módjára fejlesztették őket tovább.» E mellett az izraeliták, az etikai monoteizmus szellemétől áthatva, Istennek az emberekhez való viszonyát sokkal méltóbban és magasabban fejezték ki, mint a babiloniaiak és az átvett mítoszokban rejlő problémákat is sokkal komolyabban és mélyebben fogták föl.

A biblia szövegéből is kiviláglik, hogy a bűnbeesésről szóló elbeszélés Babilóniára vezethető vissza. A *Gan-Eden*, a hol a monda szerint az az esemény végbement, földrajzilag négy folyó által van meghatározva, a melyek közül a *Chidekel* a babiloniaiak *Diglat*-ja, vagyis a *Tigris*, a *Prath* a babiloniaiak *Purattu*-ja, vagyis az *Euphrates*, míg a *Pison* nem egyéb mint a babilóniai *Pisannu* szó vagyis csatorna, a mely az Euphratestől jobbra ágazott el és több száz kilométernyi folyás után egyenesen a tengerbe ömlött, a nélkül, hogy az Euphratest ismét elérte volna. A *Gihon* nyilván a sumér babiloniaiak *Ka-han-di*-ja, a melynek *Kahan* — «öntözés» gyökéből a sémiták a *Gihon* szót alkották, míg a sémi babiloniaiaknál *Guhannu* volt a neve. Ez az a fontos csatorna, a mely Babilontól kiindulva hosszú vonalban szelte át egész Közép-Babilóniát és Babilon városát a Perzsa öböllel összekötötte. Mai neve *Šatt en-Nil*. Látjuk, hogy maga a bibliai elbeszélés is olyan helyre teszi a bűnbeesést, a melyet csak Babilóniában kereshetünk.

Meg egyéb is járul ehhez. A biblia szerint az első emberpárnak a Paradicsomból való kiűzése után *Kerubok* állottak őrt a Paradicsom bejáratánál (Genesis,

III, 24.). E Kerubokat Mózes II. könyve (XXV., 20. és XXXVII. 9.) és Ezékiel könyve is (X. fej.) óriási, szárnyas állatoknak írja le, hasonlóan azokhoz az emberfejű óriási bika- és oroszlánszobrokhoz, a melyek az asszir paloták és templomok kapúinál őrködtek és az ékirású szövegekben *Ki-ru-bu damku* = «magasztos Kerub» néven fordulnak elő.

Az «élet fája» is, a mely mellett szárnyas géniuszok őrködnek, a babiloniai-asszir ornamentika legfontosabb szimbolumai közé tartozik és nem ritkán fordul elő asszir domborműveken. Itt is őrködnek az élet fája fölött, nehogy a földnek valamely fia gyümölcséből egyék és az által az istenekhez hasonlóan azonnal az örök élet részesesé váljék. Olyan motívum ez, a melyet a biblia is (Genesis, III. 22.) e szavakkal fejez ki: «hogy az ő kezeit kinyujtván, ne vegyen az életnek fájának gyümölcsében és abban ne egyék, hogy mind örökké éljen.» Az ékiratokban egyebütt is szó van az élet növényéről. «Királyi pásztorsága legyen izletes mint az élet növénye!» — mondja *III. Rammanirari* asszir király (uralk. Kr. e. 811—783). *Aszarhaddon* pedig azt kívánja, «hogy királyi uralma az emberiségnek annyira javára legyen, mint az élet növénye.» A *Gilgamiš*-époszban is a csudánövény adhat az embernek halhatatlanságot. Miután *Gilgamiš* a boldogság virányaiban lakozó ősetől, *Ut-napišlim*-től, a kit azért keresett föl, hogy súlyos betegségétől megszabaduljon, meghallotta a vízözön történetét és azután varázslat által visszanyerte egészségét, hazatérése előtt a Paradicsomnak egy csudánövényét kapta tőle, a melynek ágai halhatat-

lanságban részesítik az embert. Gilgamiš a *šebu-išša-hir-amelu* nevet adta neki, a mi annyit jelent, hogy «ha aggastyán is az ember, ismét fiatallá válik.» Hazaindult, de útközben utóléri végzete: az élet-növénye, a melynek örök életet kellett volna hoznia számára, kiesik kezéből, a mint egy kútból vizet merít, egy kigyó pedig, a növény illatát érezvén, följön és elviszi magával. Tehát itt is egy kigyó fosztja meg az embert az örök élettől, míg egy növény rejti magában az örök élet csiráját.

A Gilgamiš-éposz a babiloniaiak nagy nemzeti hőskölteménye. Tizenkét énekre oszlik; a 11. ének tartalma a vízözönről szóló elbeszélés. Régebben Nimród-éposznak nevezték, minthogy hőset a bibliai Nimróddal azonosították, a kiról a biblia (Genesis, X. 9.) azt mondja: «Ez hatalmas vadász vala az Úr előtt, azért szokták mondani példabeszédben: Ez olyan hatalmas vadász az Úr előtt, mint Nimród.» A hősköltemény, a mely általánosan el volt terjedve és sokszor másoltatott, a Kr. e. XXII. évszázad közepe körül, tehát mintegy 200 évvel Hammurabi előtt keletkezhetett. Tartalma röviden a következő. *Chimbaba*, Elam királya, már évek óta keményen szorongatja *Uruk* (Erech) városát. A hős Gilgamiš lesz a város megmentőjévé, *Eabani*-val, az *Ururu* istennőtől teremtett fél ember idomú szörnnyel szövetkezik, hogy a várost az elami zsarnoktól megszabadítja. Együttesen kivonúlnak Chumbaba ellen, ez legyőzetik és Gilgamiš győzelmesen vonul be Urukba. Ekkor *Ištar* istennő megkivánja szerelmét. «Jőjj, Gilgamiš, légy férjem, szerelmedet add nekem ajándékúl; te légy férjem, én

feleséged leszek; orozlánoktól vont, drágakőből és aranyból készült kocsin állatlak majd és a czédrusok illatai között vonulj be házamba. Hajoljanak meg előtted a királyok, urak és fejedelmek és mindent hozzanak neked adó gyanánt, a mit csak hegy és föld terem.» De Gilgamiš megveti az istennő szerelmét és gúnyosan utasítja el magától. E gyalázat miatt fölbőszülve, Ištar a mennybe száll és szívfájdalmát elbeszéli atyjának, *Anu*-nak. Boszúért könyörög. Anu megteremti a mennyei bikát és Gilgamiš ellen bocsájítja, de Eabani farkánál ragadja és Gilgamiš kardját szívébe döfi. Ištar, haragjában magán kívül, megátkozza a két hőst. Eabani meghal, Gilgamišt pedig belpoklossággal verik meg az istenek. Gilgamiš ekkor útrakél, hogy fölkeresse őset, *Ut-Napištim*-t, a ki a boldogok virányaiban lakik és segítséget nyerjen tőle. Hosszú, fáradságos és veszedelmes vándorlás után eléri célját. Köszönti őset, és elbeszéli neki eddigi viszontagságait, erre ez elmondja neki, hogyan szabadult meg a nagy vízözönből és hogyan emelkedett az istenek sorába. Az istenek elhatározták, hogy megbüntetik a bűnös emberi nemet, de *Ea* őt, *Utnapištim* meg akarta menteni az általános pusztulástól és álmában figyelmeztette a közelgő vízözönre. «Te šurippaki férfi, *Ubara-Tutu* fia, ácsolj házat, építs hajót, hagyd el jószágodat és mentsd meg életedet.» *Utnapištim* engedelmeskedik az isten parancsának, megépíti a bárkát, azt kívül-belül földi szurokkal vonja be és aranyat, ezüstöt és mindennemű élelmi szert visz belsejébe. «Mindennel, a mim volt, megtöltöttem a bárkát: mindennel, a mi ezüstöm volt, meg-

töltöttem, mindennel, a mi aranyam volt, megtöltöttem; mindennel, a mi mindennemű gabonám volt, megtöltöttem. A hajóra vittem egész családomat és női háznépemet. A mező barmait, a mező állatait, kézműveseket is mind együtt fölvittem.» Az isten által megállapított jelre elzárja a bárka ajtaját. Bekövetkezik a vízözön. «Az ég láthatárán sötét felhők emelkednek, *Rammán* dörgött bennök, *Nabú* és *Mar-duk* mentek elől, mentek vezéerként hegyen-völgyön keresztül. *Nergal* előre rántotta a kormánylapátot; tovavonult *Ninib* és zivatar kelt nyomában. Az *Annunaki* fölemelik fáklyáikat és azok sugárzó fényével szikrába borítják a földet. *Adad* (a vihar istene) bösz dühe az égig emelkedik és minden világot sötétté változtat. Elárasztotta a földet, a vizek a hegyre emelkedtek. Még az istenek is féltek a háborgó hullámoktól, visszavonultak és fölszálltak *Anu* egébe. Mint a kutyák, úgy kuporogtak az ég körfalán.» Így dühöngött a vihar hat nap és hat éjjel. A hetedik napon alábbhagyott az eső, megszűnt a vihar; *Nisir* ország hegye föltartja a hajót és nem ereszi el helyéből. Hat napig maradt itt. «Midőn elközelgett a hetedik nap, kibocsájtottam egy galambot és eleresztettem. A galamb ide s tova röpült, minthogy azonban nem volt hely, a hova leülhessen, visszatért. Kibocsájtottam egy fecskét és eleresztettem; a fecske elröpült és ismét visszatért; minthogy nem volt hely, a hova leülhessen, visszatért. Azután kibocsájtottam egy hollót és eleresztettem. A holló elröpült, látta a víz apadását, iszapban gázol, károm, de nem tér vissza. Ekkor mindent kibocsájtottam, áldoztam és a hegy csúcsán

engesztelő ajándékot mutattam be.» De *Bel* haragudott, hogy egy élő lény megmenekült a büntetéstől. *Ea* lecsillapítja és ráveszi, hogy a jövőben az emberek bűneit másképen büntesse, ne vízözön által. Erre *Bel* fölszállt a hajóra «megragadta kezemet, fölvezetett, fölvezette feleségemet és oldalamnál letérdeltette, egymás felé fordított minket, közénk állott és megáldva minket így üdvözölt: «Utnapištim egykor ember volt; ezentúl Utnapištimt és feleségét úgy tiszteljük, mint magukat az isteneket; lakjék Utnapištim a távolban, a folyamok torkolatánál.»

Gilgamiš meggyógyul és Urukba tér vissza. De útközben is utóléri balvégzete. Őse növényt adott neki, a mely örök ifjúságot biztosított számára. De midőn útközben egy kúthoz szállott le, elvesztette a növényt és egy kigyó, a melyet annak illata odacsalt, fölmerült és elragadta azt.

Még sok hasonló motivummal találkozunk. Egy babilóniai pecsétlő henger az élet fája mellett álló emberpárt mutat be, a háttérben a leskelődő kigyóval. A Gilgamiš-éposz a Paradicsomot csudakertnek írja le, isteni fákkal, a melyek közül különösen egy gyönyörködteti Gilgamišt: «Samtu köveket terem gyümölcs gyanánt, azok lógnak le ágairól, gyönyörködtető látvány, kristályokat terem a korona, gyümölcsöket terem, gyönyörködtető látvány.» A biblia is hasonló dolgokról beszél (Genesis II. 9.) az Éden fáról: «melyben az embernek szeme gyönyörködhetnék és mely eledelre jó volna.» Ugyanazt mondja a biblia arról a fáról is, a mely az Éden kert közepén állott, és a melynek gyümölcséből az első emberpár-

nak nem volt szabad ennie (Genesis III. 6.): «Mikor azért látná az asszony, hogy jó volna annak a fának gyümölcse enni, és hogy igen kedves volna a szemnek, és kívánatos volna a bölcseségnek megnyeréséért: szakaszta annak gyümölcsében, és megevé: és ada az ő férjének is, hogy vele együtt enne, és az is evék.»

Még sok más megegyező vonást idézhetnénk. Ez alkalommal azonban nem annyira avval akarunk foglalkozni, hogy milyen átdolgozott alakban jelennek meg a bibliában a babilóniai mítoszok, hanem inkább azokkal a művelődési elemekkel, a melyek a népek jogviszonyaiban, erkölcsi kódexében és vallásos életében nyerne kifejezést. Az a célunk, hogy ezeket közelebbről megvizsgáljuk és egymással összehasonlítsuk.

*

A babilóniaiak jogi határozatai még csak néhány évvel ezelőtt is mély homályba voltak burkolva előttünk. A jogi okiratok, úgymint adás-vételi szerződések, kötelezvények, házassági szerződések stb. ezrei révén, a melyek ékirású agyagtáblácskák alakjában vannak a nagyobb múzeumokban fölhalmozva, tudjuk ugyan, hogy Babilonia jogállam volt, a melyben az összes polgári viszonyokat törvényekkel pontosan szabályozták, de nem tudtuk, hogy milyen természetű volt a törvénykönyv és hogy bizonyos vitás esetekben milyen alapelvek szerint jártak el. A régi babilóniaiak erkölcsi és jogi viszonyairól való egész tudásunk következtetésen és néhány ingatag föltevésen alapult.

Néhány régi családi törvényből, a melyek arra voltak hivatva, hogy a házaspár egyikének jogigényeit szabályozzák, ha a másik fél meghal, sejtthetjük, hogy a régi babiloniaiaknak már történetük legrégibb korszakában hasonló törvénykönyvük lehetett, a milyen az izraelitákra nézve Mózes II. könyvének XXI., XXII. és XXIII. fejezeteiben volt letéve. Az 1902 év elején *De Morgan* francia archeologus és *Scheil* dominikánus szerzetes *Susa* romjai között egy $2\frac{1}{4}$ méter magas diorittömböt talált, a melynek mellső oldalán *Hammurabi*-nak, az I. babilonai dinasztia legnevezetesebb királyának alakja látható, a mint — az alatta levő fölirat magyarázata szerint — *Samas*-tól, a sippari napistentől átveszi azt a törvénykönyvet, a melynek az a rendeltetése, hogy «az országot igazságos törvényre és jámbor szabályra» tanítsa. A mellső oldal 16, még jó állapotban megmaradt sorában és a kő hátsó oldalán levő 28 sorban körülbelül 282 törvény következik — a szövegnek egy megrongált helye miatt számukat nem lehet pontosan megállapítani — a melyek minden pörös esetben vétel és eladás, bérlet és kölcsön, lopás, rablás, gyilkosság, szándékos és véletlen emberölés, idegen tulajdon károsítása és megrongálása tekintetében a birói ítélet alapjául szolgálnak. Azonkívül a munkás és kenyéradó gazdája, a házastársak kölcsönös jogigényei, törvényes és házasságon kívül született gyermekek jogai és a szociálpolitikai viszonyoknak még egész hosszú sora törvényes pontossággal szabályoztattak. «Hogy az erős meg ne károsítsa a gyöngét, hogy az árvákat és özvegyeket megoltalmazzam» — úgymond *Hammurabi* —

«Babilonban, Anu és Bel városában, fölemeltem azok fejét; *Í-sag-ilu*-ban, a melynek alapjai oly szilárdan állanak, mint az ég és föld, drága szavaimat emlékkövemre írtam és reátettem képmásomat, mint az igazságosság királyának képmását, hogy az országnak igazságot szolgáltatassak, a pörös kérdéseket eldöntsem, a károkat megorvosoljam . . . *Šamaš*, az ég és föld nagy birájának parancsára tűnjék föl az igazság az országban: uram, *Marduk* szavára ne érje pusztulás emlékemet. *Í-sagil*-ban, a melyet szeretek, mondják ki nevem mindörökké. Az elnyomott, a kinek pöre van, jöjjön képem, mint az igazság királyának képe elé, olvassa a föliratot és ismerje meg drága szavaimat; világítsa meg ügyét a fölirat, találja meg jogát! Föllélekző szívvel mondhassa azután: «Hammurabi olyan úr, a ki olyan alattvalóihoz, mint egy atya.» . . . Későbbre, örökre és mindörökre legyen megváltozhatatlan törvény: a király, a ki az országban van, tartsa meg az igazság szavait, a melyet emlékkövemre írtam; ne változtassa meg az ország törvényét, a melyet én adtam, a határozatokat, a melyeket én szabtam meg, ne rongálja meg emlékkövemet! Figyeljen azokra a szavakra, a melyeket én írtam a föliratba; mutassa meg neki a fölirat mértékét, szabályát és az ország törvényét, a melyet én adtam, a határozatokat, a melyeket én szabtam meg; e szerint uralkodjék alattvalói fölött, szolgáltatasson nekik igazságot, hozzon határozatokat, irtson ki országából gonoszokat és bűnösöket és teremtsen jólétet alattvalóinak! Hammurabi, az igazság királya, a kinek *Šamaš* ajándékozta a jogot, vagyok én.»

Ráakadtak tehát arra a törvénykönyvre, a mely a babiloniai igazságszolgáltatásnak alapja volt. Ez emléket teljes joggal tartják a legfontosabb és legnevezetesebb emlékek egyikének. De nemcsak azért fontos, mert a babiloniaiak műveltségéről és annak fejlődéséről világosít föl, hanem igen nagy jelöltségű az emberiség történetére általában. E mellett ez az emlék a legrégebb ilyen nemű okirat az eddig ismertek közül, hiszen a Kr. e. XX. századból való! Az ókor emlékei közül csak Mózes törvénye mulja fölül, ha nem is korra, de jelentőségre nézve. Csakugyan mindenütt, a törvénykönyv minden egyes szakaszánál önkénytelenül is felötlük a Mózes törvényével való összehasonlítás, a hogy az a Szentírásban foglaltatik. Összehasonlításról beszélek, mert, ha tovább megyünk és bizonyos analógiákból, a melyek a két törvénygyűjtemény között kimutathatók, azt következtetjük, hogy az egyik kodex a másiktól vett át, vagy épenséggel Mózes törvényét Hammurabi törvényeinek hű másolata gyanánt akarjuk föltüntetni, akkor messze túllövünk a czélon.

Mindkét törvénygyűjteményben megfelelő jelenségek az úgynevezett «istenítéletek». A második Hammurabi-féle törvény például így szól: «Ha valaki gyanúsítást hoz föl egy másik ellen, akkor annak, a ki ellen a gyanúsítást intézték, a folyóhoz kell mennie és a folyóba ugrania; ha a folyó elragadja, akkor az, a ki behálózta, vegye birtokába házát. De, ha a folyó ártatlannak tünteti föl azt és sértetlen marad, akkor az, a ki a gyanúsítást intézte ellene, ölessék meg és az, a ki a folyóba ugrott, vegye birtokába behálózójának házát». A Szentírás is elítéli

a rágalom minden nemét. Világosan ki van fejezve (Levit. XIX, 16): «Ne járj rágalmazó gyanánt a te néped között», de itt nem találkozunk a halálbüntetéssel való fenyegetéssel és az istenítélet sem lép érvényre. Ezt a rágalmazásnak csak egy neménél alkalmazzák, ha ugyanis férjes nőt gyanúsítanak botlással. Ez esetben az asszonyt a pap elé vezetik (lásd Numeri, V, 12—31); ez az előirt áldozat bemutatása után, külön e célra elkészített vizet ad neki inni és átokformulát mond el. Ha az asszonynál az átokban foglalt végzetes tünetek föllépnek, akkor bűne bebizonyult és őt bűnösnek tekintik, különben ártatlan. Evvel a Hammurabi-féle törvények 132. szakasza hasonlítható össze: «Ha valakinek felesége felé egy más férfi miatt ujjal mutatnak, de nem találták őt mással hálva, akkor férjéért ugorják a folyóba». Ellenben a Szentírásban igen gyakran találkozunk annak a gondolatnak a kifejezésével, hogy az a baj, a melyet valaki hamis tanuvallomás által másnak akart szerezni, azt érje, a ki a másikat be akarta hálózni.

Mózes V. könyvében (XIX, 16—20) ezt olvassuk: «Midőn támad jogtalan tanú valaki ellen, hogy elpártolást valljon ellene: akkor álljon a két férfiú, a kiké a pör, az Örökkévaló színe elé, a papok és birák előtt, a kik abban az időben lesznek. És midőn jól kutattak a birák és ime, hazug tanú a tanú, hazugságot vallott testvére ellen: akkor tegyetek vele, a mint szándékozott tenni testvérével; így pusztítsd ki a rosszat közepedből. A többiek pedig hallják és féljenek, hogy ne tegyenek többé ilyen rossz dolgot közepedben». Hogy Hammurabi törvényeinek és a Szentírásnak megfelelő

helyeit jobban áttekinthessük, egymással szembe állítjuk őket. Az ilyképen idézett példák révén megítélhetjük, mennyiben hasonlíthatók össze Hammurabi törvényei Mózes törvényeivel.

Hammurabi törvényei:

21. Ha valaki egy házba betör, azt a betörési helyen öljék meg és ássák el.

125. Ha valaki vagyonát megőrzésre adja és ott betörés vagy rablás által vagyona a ház gazdájával együtt elvesz, akkor a ház gazdája, a kit hanyagság terhel, mindazt, a mi neki megőrzésre átadatott és a mit el hagyott venni, térítse meg és szolgáltatassa vissza a tulajdonosnak. A ház gazdája viszont igyekezzék a maga részéről elveszett vagyonát visszanyerni és kártalaníttassa magát a tolvaj által.

129. Ha valakinek a nejét azon érik, a mint egy mássikkal hál, mindkettőjüket kössék meg és dobják vízbe, hacsak a férj nejének és a király alattvalójának meg nem kegyelmez.

130. Ha valaki másnak a nejét, a ki még nem ismert férfit és még a szülői házban él, meggyalázza és vele hál és rajtakapják, öljék meg ezt

Bibliai törvények:

Exod. XXII, 1: Ha a betörésnél rajta érik a tolvajt és megverik, úgy hogy meghal, nincs miatta vérbűn.

Exod. XXII, 6—7: Midőn ad valaki felebarátjához pénzt vagy holmikát megőrzésre és ellopták a férfiú házából: ha megtaláltatik a tolvaj, fizessen kétszereset. Ha nem találtatik meg a tolvaj, akkor lépjen oda a ház ura a bíróhoz: hogy nem nyújtotta ki kezét felebarátjának dolga után.

Deut. XXII, 22: Midőn rajta érnek valakit, a mint hál egy férjnél levő nővel, haljanak meg mindketten: a férfi, a ki hált a nővel, meg a nő. Így pusztítsd ki a rosszat Izraélból.

Deut. XXII, 23—24: Midőn egy szüz leány el lesz jegyezve egy férfiúnak és éri őt valaki a városban és hál vele: vezessétek mindkettő-

- az embert, de a nő legyen büntelen.
155. Ha valaki fiának leányt jegyez el és fia vele közlekedik, de amazután vele hál és rajtakapják, kössék meg és dobják vízbe.
158. Ha valakit atyja után annak fő nejénél, a ki gyermekeket szült, rajtakapnak, azt üzzék el atyja házából.
195. Ha egy fiú atyját megüti, vágassanak le kezei.
- 196—197. Ha valaki másnak a szemét megrontja, rontassék meg az ő szeme. Ha másnak a csontját összetöri, töressék össze az ő csontja.
- 198—199. Ha egy szabadon bocsájtottnak a szemét rontja meg vagy egy szabadon bocsájtott csontját töri össze, akkor fizessen 1 *mina* pénzt. Ha egy rabszolga szemét rontja meg vagy egy rabszolga csontját töri össze, akkor fizesse meg annak ára felét.
206. Ha valaki perlekedés közben egy másikat megver és megsebesít, esküdjék meg, hogy nem vert tudatosan és akarattal és fizesse ki az orvost.
- jüket ama város kapujához és kövezzétek meg őket kövel, hogy meghaljanak.
- Levit. XX, 12: A mely férfi hál menyével, ölessenek meg mindketten, keveredést követtek el, vérbűnük van rajtuk.
- Levit. XX, 11: A mely férfi hál az atyja feleségével, atyja szemérmét fedte föl; ölessenek meg mindketten, vérbűnük van rajtuk.
- Exod. XXI, 15: A ki megveri atyját vagy anyját, ölessék meg.
- Exod. XXI, 23—25: $\frac{23}{24}$ Lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábbat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kelevényt kelevényért.
- Exod. XXI, 26—27: Midőn megüti valaki szolgájának a szemét vagy szolgálójának a szemét, úgy hogy megrontja azt: szabadon bocsássa el szeméért. És ha szolgájának fogát vagy szolgálójának fogát üti ki, szabadon bocsássa el fogáért.
- Exod. XXI, 18—19: Midőn perlekednek férfiak és egyik veri a másikat kövel vagy ököllel, s nem hal meg, de ágyba esik: ha majd fölkel és jár az utcán mankó-

ján, akkor büntetlen legyen, a ki verte, csak mulasztását adja meg és gyógyíttassa.

250. Ha egy ökör az úton mentében valakit megdöf és megöl, ez a jogi kérdés ne adjon igényre alkalmat.

Exod. XXI, 28: Midőn megdöf egy ökör férfit vagy nőt, úgy hogy meghal: köveztessek meg az ökör és ne egyék meg a húsát, az ökör gazdája pedig büntetlen.

251. Ha valakinek ökre döfős és gazdájának e hibáját, hogy döfős, bejelentették, ő pedig nem csavarta be a szarvakat és nem fékezte meg az ökröt és ha az ökör valakit megdöf és megöl, akkor $\frac{1}{2}$ mina pénzt kell fizetnie.

Exod. XXI, 29: Ha pedig döfős ökör az tegnapról, tegnapelőttről is megintett a gazdája, de nem örzi meg, és megölt férfit vagy nőt: az ökör köveztessek meg és gazdája is ölessék meg.

252. Ha az ökör valakinek rabszolgáját öli meg, a gazda fizessen $\frac{1}{3}$ minát.

Exod. XXI, 32: Ha szolgát döf az ökör vagy szolgálot, harmincz sékel ezüstöt adjon az urának, és az ökör köveztessek meg.

Ez idézett példákkal azonban még épen nem merítettük ki teljesen a hasonlóságokat, csak épen ezek a példák tüntetik föl a párhuzamosságot a legvilágosabban. Mégis óriási különbség van abban, a hogy a két forrás az elkövetett vétségek súlyosságát fölfogta. Babilóniában minden lopást halállal büntettek; ha a tolvajt betörésen érték, a hely színén ölték meg (lásd Hammurabi törvényeinek 21. szakaszát). Izraélben szigorúan fontolóra kellett venni, hogy milyen okból követte e az illető a lopást, és a tolvaj esetleges

megölésre csak akkor volt jogosult, ha a betörést éjjel követte el, úgy hogy az a veszély forgott fönn, hogy a tolvaj a meglopott életére is törhetett. — A különbség különösen ott föltűnő, a hol valamely szemérem elleni vétség súlyos voltának a megítéléséről volt szó. Babilóniában azt, a ki atyja feleségével elkövetett bűnnel mocskolta be a ház becsületét, a házból kiűzték (158. szakasz); Izraélben halállal lakolt bűneért. Babilóniában annak, a ki atyjával szemben megfeledkezett magáról és megütötte őt, kezeit levágták (195. szakasz); Izraélben az ilyen fiút megölték.

Ilyképen még több különbséget is kimutathatunk, bár némely pontot illetőleg szinte megkapó egyezésekkel találkozunk. Ez utóbbi körülmény arra a föltevésre adhat alkalmat, hogy a két törvénygyűjtemény egyike — ez esetben a bibliai, a mely fiatalabb — anyagát a másiktól vette át. Föltűnők e tekintetben azok a törvénycikkek, a melyek testi sértés esetén «fogat-fogért, szemet-szemért» követeltek és igen figyelemreméltó jelenség, hogy mind Hammurabi törvényei, mind a bibliai törvények sok esetben élesen megkülönböztetik, vajjon a sértett szabad polgár vagy rabszolga-e. De azok az esetek, a melyekben a nevezett megkülönböztetések érvényesültek, olyanok, a melyeket az ó-kor valamennyi jog- és kulturállamában tekintetbe vettek és tekintetbe is kellett venni mindenütt, a hol a törvényhozásnak legkezdetlegesebb alapelemei érvényre jutottak. A lopást, rablást, gyilkosságot és emberölést az emberiség már a legkezdetlegesebb kulturális fölfogás idejében is megbüntette és alig képzelhető olyan

állam, a melyben az idegen tulajdon megkárosítása, a szándékos testi sértés, stb. büntetlen maradna. Természetes az is, hogy az ó-korban mindkét helyen abból a kezdetleges és természetes elvből indultak ki, hogy testi sértések esetében a büntetés «fogat-fogért, szemet-szemért». Az is természetes, hogy ott, a hol bizonyos büntettek, lopás vagy rablás, gyakrabban fordultak elő, azokat szigorúbb büntetésekkel kellett megtorolni. Azon szomorú állapotok következtében, a melyeket a Hammurabit megelőző időben a babilóniaiaknak idegen betörések ellen sok éven át folytatott küzdelmek okoztak, a jogi fölfogás alapján megrendült, rablás és lopás napirenden volt. Ennek következtében Hammurabinak a legszigorúbb büntető határozatokat kellett törvénykönyvébe fölvenni, a melyek értelmében minden lopást halállal büntettek.

*

A babilóniai-asszir ékírású emlékek lehetővé teszik azt is, hogy a babilóniaiak családi életével behatóan megismerkedjünk.

Úgy látszik, hogy a házassági viszonyokat már a legrégebb időktől fogva törvényes határozatokkal szabályozták. A házasság érvényességének alapföltétele a házassági szerződés volt. «Ha valaki megnősül, de feleségével nem köt szerződést, akkor ez az asszony nem felesége.» Már Hammurabi kodexe is így intézkedik. Szigorúan, halállal büntették a házasságtörést. E tekintetben a babilóniai törvény megegyezik Mózes törvényével. De lényegileg megkülönböztették, vajjon az asszony részéről elkövetett házasságtörés inség-

ből, tehát anyagi okoknál fogva, vagy csakis fajtalanságból következett-e be. «Ha valaki hadi fogoly gyanánt vezetetik el hazájából és hites felesége azután, ámbár házában van, a mivel életét föntartsa, házát és udvarát elhagyja és más házba megy, akkor a törvény szerint járjanak el az asszonynyal és dobják vízbe. De ha valaki hadi foglyul esik és házában nincsen a mi az élet föntartásához szükséges, ha akkor hites felesége más házba megy, akkor az az asszony legyen büntelen.» — A soknejűség sem volt Babilóniában olyan szabad, mint a régi Izraélben. Míg a Szentírás e tekintetben semmiféle korlátokat nem állít föl, és a Szentírás egy tételébe sem ütközik, ha valaki hites feleségén kívül meg másikat is vesz házába, addig Babilóniában a soknejűség törvényes korlátok közé esett. Csak akkor volt szabad a hites feleség mellé még egy melléknőt is fogadni, ha a házasság magtalan maradt és még e nőnek és gyermekeinek a jogai is törvényesen voltak megállapítva. Hammurabi törvényei között ezt olvassuk: «Ha valaki megnősül és ez a felesége férjéhez szolgálót vezet, a ki gyermekeket szül neki, de az a férfi melléknőt szándékozik magához venni, az ne engedtessek meg neki és ne vehessen melléknőt magához.» — «Ha valaki egy melléknőt, a kiket gyermek szült neki, vagy egy feleséget, a ki gyermekekkel ajándékozta meg, ki akar tagadni, akkor annak az asszonynak adja vissza a hazulról hozott hozományát és azonfelül adjon neki egy részt a szántóföld, kert és vagyon haszonélvezetéből, hogy gyermekeit fölnevelhesse. Ha gyermekeit fölnevelte, adassék neki mindenből, a mit gyermekei kapnak,

akkora rész, mint egy fiúé és szabadjában áll máshoz férjhez menni.»

A törvény tehát részletesen gondoskodott arról, hogy a nő anyagi helyzetét a házassági elválás esetében biztosítsa. A törvény pontosan meghatározta azokat az eseteket is, a melyekben a házassági elválás megengedhető volt. Így például betegség és a rokonszenv elvesztése, a melyek Izraélben elegendő okok voltak arra, hogy az asszonyt elküldhessék (Deut. XXIV. 1—2), a babilóniaiaknál még nem adtak a válásra okot. E tekintetben Hammurabi törvénygyűjteménye a következőket tartalmazza:

«Ha valaki megnősül és feleségét betegség éri és a férj azután más asszonyt szándékszik venni, feleségét, a kit betegség ért, ne taszítsa el; házában kell tartania és míg él, eltartania. De ha ez az asszony nem akar férje házában maradni, akkor adassék neki vissza hozománya, a melyet szülői házából hozott magával és menjen.»

Ezzel szemben Mózes V. könyvében (XXIV, 1—2) ezt olvassuk: «Ha valaki feleséget vesz és megnősül és az asszony azután nincs kedvére, mert valami ellenszenvet keltőt talált rajta, írja meg neki a válási levelet, adja azt kezébe és bocsásss el házából.»

Alig van a társadalmi életnek olyan ága, a melyet szabatos intézkedésekkel ne szabályoztak és rendeztek volna. De akármilyen fontosak is a babilóniaiak jogi határozatai, kivált Hammurabi törvényei az emberi kultúra történetének a szempontjából, etikai tekintetben és a humanitás általános föladatait illetően a Szentírás tételei nagyon fölülmulják őket. A ba-

bilóniaiak eddig ismert törvényei között hiába keresünk valami hasonlót ahhoz a tételhez, a mely a biblia «szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!» (Levit. XIX, 18) szavaiban nyilvánul.

Ilyképen sokféle hasonlóság daczára is igen sok olyan lényeges különbségre mutathatunk reá, a melyek Hammurabi és Mózes törvényei között fönnállanak. Egyáltalán nem csatlakozhatom tehát azokhoz, a kik a Szentírás törvényeiben nem látnak egyebet, mint a Hammurabi-féle törvényeknek a későbbi korhoz és más földrajzi viszonyokhoz alkalmazott új kiadását vagy átdolgozását. Ha itt-ott kimutathatók is párhuzamos jelenségek és megegyezések, ez még nem ad jogot arra a föltevésre, hogy az egyik törvénygyűjtemény egész anyagát a másiktól vette át. Más kérdés, hogy nem kell-e egy közös forrásra gondolnunk, a melyből mindkét gyűjtemény a maga alapelemeit merítette; de ezt a közös forrást, a melynek mindenesetre régibbnek kellene lennie, mint ama két, ez idő szerint legrégebb törvénygyűjteménynek, előbb még ki kellene kutatni. Az én álláspontom ma még ugyanaz, a melyet már másutt * kiemeltem és megokoltam. Tagadhatatlan tény, hogy Izraél sok művelődési eleme — ezek közé kell sorolnunk a törvényhozás alapjait is — a szomszédos népekével azonos volt. Minden nemzet, a mely más nemzetek közepette él, megérzi azok kulturális viszonyainak a hatását és mégsem tagadhatunk el attól a nemzettől bizonyos, sajátos kulturális törek-

* Babilon és a Biblia. Az Urania népszerű tud. társulatban tartott fölolvasás. 1903.

véseket, a melyek a társadalmi élet minden ágában érvényesülnek. Így a Szentírás törvénykönyvének is megvannak a maga sajátos vonásai, a melyek minden más hasonló gyűjteménytől megkülönböztetik és számos hasonló jelenség daczára sem áll semmiben a babilóniai törvényhozás mögött.

*

Ez után a babilóniaiak vallását kell közelebbről megvizsgálnunk.

A babilóniaiak fölirataiban gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy az istenek seregestől — hold- és napistenek, azok nejei, stb. — lépnek föl és ez arra a föltevésre ad alkalmat, hogy a babilóniaiak vallása a sok istenben való hiten alapult. Viszont sokan azt hiszik, hogy a politeizmus itt csak később gyökeredzett meg, míg az eredeti vallásnak az alapja a monoteizmus eszméje volt. Ez utóbbi fölfogás abból a föltevésből indul ki, hogy mindazok a különböző istenek, a kiknek neveivel a régi babilóniaiak himnusaiban, zsoltáraiban és egyéb vallásos fölirataiban találkozunk, ugyanannak az istenfogalomnak lokális elnevezései, a melyek a különböző kerületekben más és más formát öltöttek. Az uruki *Anu*, nippuri *Bel*, eridui *Ea*, bábeli *Marduk* ugyanannak az istenfogalomnak lokális elnevezései. Ez elnevezések azzal állanak összefüggésben, hogy azt a legfőbb lényt, a melyben «Isten» ismerték föl, a helyi viszonyoknak megfelelően különbözőképen fogták föl. Az egyik helyen Isten az ég és különböző égi testek révén nyilatkozik meg az embereknek, másutt azt a legfőbb lényt tisz-

tették Isten gyanánt, a mely az embereket az életök föntartásához olyannyira szükséges növényzettel ajándékozta meg, ismét másutt a világegyetem urát imádták, stb. Így keletkeztek a különböző fogalmak, a melyek a kezdetben egészen lokális jelentőségű *Anu* = az ég istene, *Ea* = a föld istene, *Bél* = minden létezés ura, vagyis feje elnevezésekhez vezettek. A mint a kultura egyik központjának a hatalma a szomszédságra is kiterjedt, az erősebbnek nemcsak politikai hatalma emelkedett vezető szerepre, hanem annak a kerületnek a helyi istentisztelete is, a mely hatalmasabb volt a másikinál, fölébe kerekedett a másiknak. Ennek első sorban az lett a következménye, hogy azok a fölfogások, a melyek az istenfogalmat illetőleg a különböző kerületekben keletkeztek, részint kiegészítették, részint kölcsönösen megrontották egymást és ez által az egyik kerület vallási gyakorlata uralkodott ugyan az ilyképen kibővített területen, de a mellett mellékes istentiszteleti formák is fönnmaradtak. Így idővel a vallási gyakorlatnak különböző formái állottak elő, de valamennyi a *monoteisztikus* értelemben fölfogott istenfogalom szolgálatában állott.

E fölfogás szerint úgy kellene a dolgok menetét elképzelnünk, a hogy az Egyiptomban csakugyan végbe is ment. Csak az a kérdés, miért nem találunk a reánk maradt sok vallásos fölirat között az istenfogalom egy definíciójával sem, a melyből a babilóniai vallás eredeti monoteisztikus alapja világosan kitűnnék. Az egyiptomiak ezt következő mondattal fejezték ki: «Isten az Egy, az Egyetlen, az Egyedül-lévő, a ki mellett nincs senki sem. Ő teremtett min-

dent és ő az Egyetlen, a ki nem teremtett. Isten a *Cheper czezef*, vagyis az, a ki magából lett, magából keletkezett, ő a *Cheper em hat*, vagyis az, a ki kezdetben vagy mint kezdet keletkezett.» Az istenfogalomnak ilyen definíciója természetesen monotheisztikus fölfogást tételez föl. Még Izraél hitvallása: «Halld Izraél, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egy» sem fejezi ki jobban a monotheisztikus gondolatot, mint az egyiptomiak idézett mondása. Hiába keresünk valami hasonlót a babilóniaiaknál. Azt hiszem, joggal állíthatjuk ez alapon, hogy Babilóniában az egy istenben való hit, mint olyan, sohasem volt otthonos. Az kétségkívül világos, hogy abban az időben, a melyre a történelem már reávetette sugarát. Babilóniában nem volt meg az egy istenben való hit. Hammurabi, a nagy törvényhozó, a következő szavakkal vezeti be törvénygyűjteményét: «Midőn *Anu*, a fönséges, az Anunnaki szellemek királya és *Bel*, az ég és föld ura, *Marduknak*, *Ea* uralkodó fiának, a jog istenének adták át a földi emberiséget...» Bevezetésében Hammurabi így nevezi meg magát: «Hammurabi, a fejedelem, a *Béltől* hivatott vagyok én; a királyi sarj, a kit *Sin* teremtett; a bölcs király, a kit meghallgat *Šamaš*; *Zamama* isten testvére; *Tu-tu* isten kedvence, stb.» A befejezésben így szól: «*Šamašnak*, az ég és föld nagy bírájának a parancsára tűnjék föl az igazság az országban, uram *Marduk* szavára ne érje emlékezet pusztulás.» Azután megátkozza azokat, a kik valaha el mernék pusztítani a táblát és a következő istenekhez fordul: *Bel*, *Beltis*, *Šamaš*, *Sin*, *Adad*, *Zamama*, *Ištar* és *Nergal*. Ham-

murabi tehát nem ismerte «az egy, egyetlen, egyedül lévő istent», hanem «az ég és föld nagy isteneit.» Ha egy táblácskán, a mely Hammurabi idejéből származik, csakugyan a *Ja-ah-ve-ilu*, «Jahve az isten» nevet is kellene olvasnunk, a kifejtett körülményeknél fogva természetes, hogy ez a Jahve csak névleg egyezik meg avval a Jahvéval, a kit a Szentírás említ. A Szentírásban Jahve nemcsak isten, hanem «az egy, egyetlen, egyedül lévő Isten.» Ő a legfőbb lény, a kiről a zsoltáros így énekel (Psal. CXLVI., 6—10): Ő teremtette az eget és földet, a tengert és mindent, a mi benne van, ő őrzi az igazságot mindörökké; ő szerez jogot a szorongatottaknak és ad kenyeret az éhezőknek; Jahve szabadítja meg a meglánczoltakat; Jahve teszi látókká a vakokat, Jahve emeli föl az elnyomottakat, Jahve szereti az igazságosakat. Jahve oltalmazza az idegeneket, ő táplálja az özvegyeket és árvákat és megfordítja az istentelenek útjait. Jahve örökké uralkodik, ő a te Istened, ő Czion, nemzedékről-nemzedékre. A babilóniaiaknál sehohsem találkozunk ilyen Jahve-fogalommal. Az *ilu* szóval csakis attributumot akartak kifejezni, a melylyel illettek minden isteni tiszteletre méltó lényt, de épen nem azt, a mit a Szentírás az *Él* szóval fejez ki. Még ha föl is tételezzük, hogy a szóban forgó ékjesoportot csakugyan *Jahve*-nak kell olvasnunk — pedig ezt több illetékes szakember vonta kétségbe és tagadta — a Jahve szó akkor sem egyéb, mint annak a fogalomnak a megjelölése, a melyet az istenséggel azonosítottak. Abban az időben, a mikor az istenek egész seregéhez, Anuhoz, Bélhoz, Eához, Mardukhoz, Šamašhoz, Sinhoz, Ištarhoz, stb. folya-

modtak, sehogysem fejezhették ki a Jahve szóval azt az *egy és egyetlen* Istent, a kit a Szentírás e névvel akart megjelölni. —

Úgy látszik viszont, hogy a művelődés némely más elemét, a melyek a babilóniaiak vallásos fölfogásával függnék össze, az izraeliták azoktól vették át. Ezekhez tartozik első sorban az istentisztelet formája, a mely áldozatokból és imákból állott. Voltak tömjén-, étel- és italáldozatok, a melyeket csak bizonyos körülmények között és pontosan megszabott szertartás szerint lehetett bemutatni. Az imádságokban az istenek kegyelmét elismerték és magasztalták, hatalmukat énekelték meg és haragjokat kérelték meg. Az imák olykor igen lendületesek és néha a Szentírás legszebb zsoltáira emlékeztetnek.

A babilóniaiak általában jámborak és istenfélők voltak. Az a szilárd meggyőződés hatotta át őket, hogy az isteneknek tetsző cselekedetek az élet meghosszabbításának legalkalmasabb eszközei. Önkénytelenül is a Szentírás intelmére gondolunk: «Szeresd atyádat és anyádat, hogy hosszú életű légy.» A halált úgy tekintették, mint az istenek és emberek ellen elkövetett bűnök büntetését. Az első emberpár is halállal bűnhődött bűnbeeséseért. E tekintetben is találkozik a régi izraelita hagyomány a régi babilóniaiakéval, mert a halál napjának kitűzése mindkettő szerint a sorsnak ama végzése közé tartozott, a melyet újév napján Isten, a babilóniaiaknál Marduk elnöklete alatt döntöttek el.

A halotti szertartások is hasonlítottak az izraeliták szertartásaihoz. Minden halottat hét napig sirattak

hozzátartozói. A gyász jeléül elszakították ruhájokat, szakállukat tepték és a földre borultak. E mellett azonban olyan dolgokat is műveltek, a melyeket a Szentírás határozottan elítél: lenyírták hajokat és testöket késsel vagdalták.

A két nép művelődési elemei között fönnálló hasonlóság a legvilágosabban naptárainkból tűnik ki. E tekintetben bizonyos, hogy az izraeliták naptára a babilóniai naptár hű másolata volt. A megegyezés nemcsak az egyes hónapok neveinek azonosságában nyilvánul, hanem a két naptár egész belső és külső szerkezetében is. Itt is, amott is a lunisolaris év volt az időszámítás alapja és a hold és nap pályája közötti különbséget mindkét helyen 19 éves ciklussal egyenlítették ki, a melyben 12 év 354 napos közönséges év — vagy 12, fölvaltva 30 és 29 napos hónap —, 7 év pedig 384 napos szökőév volt. Újév a régi Izraélben és Babilóniában egyaránt Niszan hónap első napjára esett. Az a jelenség is, hogy az izraelita naptárban az évnek olykor csak 353, illetőleg 383 napja van, tehát «hiányos», viszont 355, illetőleg 385 napja is lehet, tehát «fölös», egyenesen a babilóniaiaktól származott át. Ugyanezt mondhatjuk a hetek számításáról is. A hét hetedik napját a babilóniaiak is *Šabattu*, vagyis a pihenés napja gyanánt ünnepelték meg és pedig a föliratok magyarázata szerint *üm nuh libbi*, «a szív nyugalmanak napja» gyanánt.

A közös elemeknek még hosszú sorozatát lehetne megállapítani. Minél mélyebben és behatóbban hasonlítjuk össze a két kulturát egymással, párhuzamba állítván a Szentírás adatait a babilóniai ékirások tudó-

sításaival, annál inkább meggyőződünk róla, hogy a babilóniai föliratok megértése szempontjából mekkora fontossága van a Szentírásnak, de viszont a Szentírásra vonatkozó kritikának és kutatásnak sem szabad többé megvetnie az ékírású szövegeket. Sok minden egész más, még pedig erősebb világításban tűnik föl, mint a babilóniai műveltség kellő ismerete nélkül.

Végére értem fejtegetéseimnek. Hallom a prédikátor szavát: «A sok könyvek írásának nem volna vége és a sok könyveknek olvasása fáradságára volna a testnek».

Budapest.

Dr. Mahler Ede.

LŐW RABBI.

— Paoli Betty. —

(Zsidó népmonda után.)

Az ősi Prága városában
 Lőw rabbi őrzi szent hitét.
 Tanul sokat nappal meg éjjel,
 Isten tanát így hinti szét.
 Becsüli őt egész Izráel,
 Hozzá fordul, ha jó veszély,
 S némán figyel aprója, nagyja,
 Ha a tisztelt mester beszél.

«Nagy rabbi», ez a czíme néki,
 Mert a természet titka mind
 És a jövő sors ő előtte
 Jó ismerős, belé tekint.

Egy égi érzet szállja azt meg,
 A kin pihen tekintete.
 Hívóit áldva s tőlük áldva,
 Így foly a szent pap élete.

Már éj borul a nagyvilágra,
 Fáradt a test, nem pezsg a vér.
 A rabbi, ki soká virrasztott,
 Végül szintén pihenni tér.
 De a puha párnán hiába
 Hánykódik fáradtan a test;
 Nyugalma nincs, mert szörnyü látvány
 Mit a lázkép eléje fest.

Álmodta, hogy áll templomában.
 Körülte a sűrű tömeg.
 A csarnokon az ősi ének
 Szent áhítattal átrezeg.
 Az Úrt dicsérik, mert csak ő véd
 Szilárdabban mint bércz fala. —
 Im, hirtelen kinyíl az ajtó
 S belép a Halálnak angyala.

Ó, rém, kitől a haj megőszül!
 Ime, már a nép közt halad,
 S mindenkit, kit kezével ér el,
 Levágja kardja ezalatt.
 Mindig irtóztatóbban öldös,
 S egyik holt a másikra hull,
 Ó jaj, a község dísze, éke
 Mind elvérzik csapásitul.

A rabbi borzad. Im Chanáj ott,
 Ki az erényben mintakép.

S itt éles kardtól széthasítva
 Barátja, Náchum, vérzik ép.
 Hillel, a hívek közt a legjobb
 Szintén elhull a szörny miatt.
 Megállj! Megállj! Kiált az ősz pap
 S rémes álmából felriad.

Lágy fekvőhelyéről felugrik,
 Letörli izzó homlokát;
 Az örület tüzes parázsa
 Száll a lázlepte agyon át.
 Korbácsoltan belső vihartól
 Hullámzik lázadón a vér,
 Valami úzi templomába,
 Hogy öltözködni rá sem ér.

Hogy megfertőztették, úgy érzi,
 A gonosz éji szellemek,
 A kik fejünk fölé suhannak,
 Hogy álmunkban legyőzzenek.
 Menekülni szeretne tőlük,
 Fut átkos karjaik elül,
 De a sötét ellent legyőzni
 A tóra tudja egyedül.

A szent templomnak kulcsa nála;
 Ő őrizé sok éve már;
 Kiveszi a szekrény-fenékről
 S bár régen roskadozva jár.
 Siet, siet. A jéghideg szél
 A holt utcán elébe fú.
 Éjfél ut a toronyban épen,
 S bongása méla, szomorú!

Siet, siet lélekszakadva.
 Hál' Isten, hogy oda jutott!
 Gyorsan fordúl a kulcs a zárban
 S átlépi a szent hajlokot.
 A rémület akasztja léptit,
 Mert az üres csarnokban im',
 Libeg ezernyi gyertya lángja;
 Tengernyi fény, tengernyi szín.

Az ő helyén a halál-angyal
 — Majd hogy elveszti az esztét —
 Fenyegetőn suhintja kardját
 S villámokat szór szerteszét.
 És balkezében egy papírlap
 És rajt azoknak neve áll,
 Kiket áldozatul szemelt ki
 Az éhes moloch, a Halál.

A rabbi látja és szívében
 Legyőzve már a félelem,
 Imádkozik: Egek királya,
 Te, ki mindenhol vagy jelen,
 Csüggedt lelkem most bátorítsad!
 S oszt' az almemorhoz siet
 S kitépi a Halál kezéből
 A hosszú papirosivet.

Megmentve! Kiált hála hangján,
 Megmentve! Hörgi kebele.
 S szorongatván a drága zsákmányt,
 Rohan, rohan haza vele.
 Mit bánja ő a szél viharját,
 Nem tartja föl hóförgeteg.

Otthon van már. Ó, hála égnek!
S örömtől szíve megremeg.

Mindenható, ó, hála Néked,
Kinek keze nagy bajba' véd!
A gyertya lángját igazítja
S türelmetlenül bontja szét
A papirt, melyet Azráeltől
Rabolt e rémes éjjelen.
A rabbi sóhajtozva reszket:
Mind, mind, ki kedves énnekem!

Aztán büszkén emelkedik föl,
Mint a kit nagy öröm hevít.
Nem menté-e meg hősi harc czal
Halál kezéből híveit?
Nem fordította meg a sorsot,
Amint épen rájuk csapott?
S vidám szemmel olvassa végig
A tele írt papirlapot.

De im, végéből a papirnak
Hiányzik egy vékonyka csik.
Ott maradt a démon kezében
S a rabbi elgondolkodik:
Kinek neve volt ama csíkon
És őrlí rémes félelem:
A halál csontos újjai közt
Mely név maradt az éjjelen?

Hiába! Újra felidézi
A csodás égi látományt
S végig számlálja minden ujján
Híveit sorba, mind a hányt.

És látja, hogy a számuk annyi
A hány név a papiron áll.
Megkönnyebbül: Talán a csíkon
Nevet nem tartott a halál!

Még néha, néha tépelődik,
De midőn hat nap tünt le már,
És látja, hogy mindegyik hiva
Körülte vígan élve jár,
Lelkében mint örvend a rabbi,
Hogy a merész tett sikerült;
S imádkozik: Áldás az Úrnak,
Ki segélyt, bajba' vészbe' küld.

A hetedik nap bekopogtat
Bágyadt, ólomszin téli fény;
A rabbit már holtan találja
Picziny szobája közepén.
Meghalt az éjjel és siratja
A község apraja és nagyja.
*A név, a melyre nem gondolt,
Lőw rabbi saját neve volt.*

Budapest.

Feleki Sándor.

TÜZHELY MELLETT.

I.

*Lag be-ómer.**

Menyasszony lett a szép Jolánka
 Husvét-vasárnap délután.
 Irult-pirult a szende lányka,
 Tizenhat éves volt csupán.

S élembe lépett szemlesütve :
 Igaz-e az, ó szent atyám,
 Hogy földre száll az égnek üdve
 A mátkaságnak hajnalán?

Igaz leányom. Itt az éden.
 Hisz én is érzem, itt van az,
 A csöndes tüzhely szük körében,
 Hol soha sincs tél, csak tavasz.

És újra szól a szende lányka
 És mélabusan néz reám :
 Mikor telik be szivem álma,
 Mikor lesz az, ó szent atyám?

Hol késik az a boldog óra,
 Hol a verőfény, napsugár?
 Mikor válik mindaz valóra,
 Mit várva vár sok mátkapár?

* Örömnep május közepe táján. Tudvalevő, hogy a *szefira* évadján husvét és pünkösöd között nagy szomorúság és veszteség érte a zsidóságot Rabbi Akiba és a keresztes hadjáratok idejében. Az ómer 33-ik napján (Lag be-ómer) örömmre fordult a gyász. Ezért szokták a jámborabb községekben a menyegzőket erre az örömnepre halasztani.

Ne félj, ne busulj, szép Jolánka,
 — Így biztatám a kétkedőt —
 Itt lesz az, itt lesz nemsokára . . .
 Majd *Lag be-ómer* délelőtt.

Akkor derengett én előttem
 A boldogságnak hajnala,
 S miről gyakorta álmot szőttem,
 Leszállt az üdvnek angyala.

A *Lag be-ómer* meg-megcsillan
 Emlékeim közt szüntelen,
 A holtomiglan-holtodiglan
 Akkor nyilalt át szivemen.

Ha akkor indulsz esküvőre
 Hű mátkatársad oldalán,
 Minden malaszt leszáll a földre,
 Leszáll terád is, szép Jolán.

II.

Pünkösd.

Öt éve mult . . . S úgy emlékszem,
 Mintha csak ma volna.
 Piros pünkösd első napján
 Jöttél a templomba.

Elnémult egy pillanatra
 Az ünnepi ének,
 Mert csak feléd kandikáltak
 Fiatalok, vének.

Nézegették az új asszonyt,
 Az ifju menyecskét.
 Sokan még a szemüket is
 Rajtad felejtették.

Tele volt a templom hintve
 Pünkösdi rózsával,
 Koszoruzva zöld lombokkal,
 Szebbnél-szebb virággal.

Itt egy szegfű, ott egy jáczint
 Amott egy tulipán . . .
 Te voltál a legszebb köztük
 Édes, kis tubiczám.

Szolnok.

Heves Kornél.

A JERUZSÁLEMI ZSIDÓ KÖZSÉG ÉS PALESZ- TINA ZSIDÓ GYARMATAI.

Jeruzsálemet a természet gyönyörű szép fekvéssel áldotta meg s így már ősidőktől fogva vonzotta a népeket. Négy halom: Czion, Akra, Moria és Bezetha lábánál fekszik. Óriás hegytömegek veszik körül; keleten az Olajhegy, melynek csúcsáról egész a Holt-tengerig ellátni és a Jordánt bő vizeséseivel, továbbá az égnek meredő kék Moabit-hegységet, mely dél felé fensíkban végződik és észak-keleten Ramahig húzódik, hol Sámuel próféta állítólagos sirját mutatják; délről a Bosszankodás, nyugat felől az u. n. Rossz-Tanács hegye veszik körül, mi által Jeruzsálem valóságos

erősség benyomását teszi.* A költő szava: «Jeruzsálemet hegyek fogják körül» kép, melyet a természet-től vett kölcsön. A négy halom körül elterülő szakadék-szerű völgyek — melyek nevei még a bibliai történetből ismeretesek — t. i. Josaphat, a Kidron és a Ben-Hinnom völgye — egészítik ki a panorámát, mely itt a néző szeme elé tárul.

A külfölddel Jaffa, illetőleg ennek kikötője révén függ össze; most a két város közt vasuti sínek vannak. A Ben-Hinnom völgygyel szemben a hegy tetején van a pályaudvar; balról van a német gyarmat, melyet württembergi templomosok alapítottak; jólétnek örvendő két sor igen takaros symetrikusan épített földszintes házból áll, hasonlóan elhelyezett fasorral, ezenkívül van még egy meliékutczája is; tisztaság tekintetében mindannyija mintaszerű. A pályaudvartól jobbra, a Hebron felé vezető út van. A csúcsról nézve, kiváltkép napnyugtánál, a mikor a jaffai vonat érkezik, Jeruzsálem elragadó benyomást tesz, mert egyik felét a lenyugvó nap ragyogja be, míg a másikat az éj árnyai fedik el. De nem mind arany, a mi fénylik. A régente «tökéletes szépségű» Jeruzsálem, «az egész világ gyönyöre», melynek ura az összes népek féltékenységét költötte fel — fejlett műveltség, nagy gaz-

* Az Eszter-tekeres felolvasását illetőleg kivételt képeznek azok a városok, melyek már Josuah Nun fia idején meg voltak erősítve. Jeruzsálem kimutathatólag nem tartozik ezen városok közé, de azért itt adar 15-én mégis felolvassák a megillát. Ámde Jeruzsálem már Melchiczédek ideje óta erősített város volt, tehát sokkal előbb, mintsem Dávid odahelyezte székhelyét.

dagság, virágzó kereskedelem, alig leírható természeti szépségű fekvéssel párosulva, melynek mását széles e világon nem találhatni — annál kívánatosabbá tették e szent város birását. Holott a mai Jeruzsálem közönséges keleti fészek, régi mód szerint omladékon épült rendszertelen háztengerrel, csupa szűk utcával, melyekben kevés kivétellel a pizok és szemét toronymagasságú, mi által a levegő meg van fertőzve. A lakosok — nem számítva a kolostorokét és a más intézetbeliket — legnagyobbbrészt koldusok. Európa legmesszebb eső és legkisebb zuga is meghaladja művészetben, iparban és kézműben Jeruzsálemet. Kereskedelem egyáltalán nincs. A kik nyílt bódékban leginkább olajfából faragott portékával kereskedtek s egyéb kézművesek és szatócsok közel 3 éve elvesztették kenyerüket, mivelhogy Alexandria orvosi tekintélyei Egyiptomban pestist konstataáltak, melyről nem tudni, mikor fog véget érni. Nagy a huszadik század művészete, különösen ama kevéssé ismert előkelő urak diagnosztikájáé. Az iszonyú halál azonban minden életet távoltart Egyiptomtól és a ki nem megy Kairóba, nem is megy Jeruzsálembe. Ha valaki mindezek ellenére fel merné keresni Palesztinát, úgy tudtom szerint a vesztegzár tartja vissza, mely a török orvosi kar ítélete szerint csak úgy használ, ha 10 napig tart. Következésképen mivelhogy turisták fel nem keresik Jeruzsálemet, termékeinek sincs kelendősége. Természetesen a szállók is nagyon szenvednek e miatt, a minthogy általában az egész várost, melyet az idegenforgalom éltetett, most annak hiánya tette tönkre.

Ilyen körülmények között a *chaluka* — így nevezik

azon jótékony adományokat, melyek a külföldről jönnek Palesztina szegényeinek segélyezésére s melyekben mindenkinek van része — mondom, ily körülmények között a chaluka bizony elkél. Mit csinálnának ezek az emberek chaluka nélkül? Nem mindegyik tud dolgozni és ha valaki tudna és volna is akarata, az sem talál munkát. De hogy is lehetne ez máskép, ha minden néven nevezendő ipari vállalkozás hiányzik! Kereskedelem? Erre később visszatérünk, most csupán annyit mondunk róla, hogy kereskedelem az egész országban nincs, vagy csak igen csekély mértékben van. Miből éljenek ezek az emberek? A chaluka e szerint szükséges rossz, annál rosszabb, mivelhogy tényleg visszaélések is történnek vele. Ilyen visszaélés pl. az, hogy a legkisebb elemi csapásnál az egész világot felriasztják és mint valamely nagy veszély elhárítására hívják fel, mikor ez valójában nem is létezik. Így tettek nem is rég, azt állítván, hogy nincs vizük.* Igaz ugyan, hogy a mult télen kevés eső volt s bár a vetésnek elég jutott, nem a czisztternáknak is, mindazonáltal, még mielőtt a vízkészlet elfogyott volna, már szélylyel vitte a sürgönydrót a világ minden szélére a szomorú hirt, hogy «nincs víz», hogy «az emberek elepednek», hogy «a pocsolyákban lévő utolsó csepp víz is el-

* Jeruzsálemnek tudvalevőleg nincs forrásvize, hanem csak esővize, melyet házakra erősített czinkesöveken földalatti víz-álló tartókba, czisztternákba vezetnek és ezt használják ivóvizül. Minden háznak van czisztternája, de a legkevesebből futja egész nyárra. Azért kell a legtöbb embernek még rendes körülmények között is a nyári hónapokban venni a vizet. A nyár rendszeren 7 hónapig tart és ezen idő alatt nincs eső.

fogyott már». Erre megindult a kolduló levelek árja, melyek az iszonyú nyomorúságot a legrémesebb színekkel festették és pedig oly óriási tömegben, hogy a postahivatalokban meg kellett duplázni a személyzetet. Nem csekély munka volt s a legrövidebb idő alatt hajtották végre; az íródiákok izzadtak, a rossz időkre eltett fényes aranypénzek egyik a másik után a postára vándoroltak; de mi ez a haszonhoz képest? Ekkora inség és nyomor könyekre indította a gyöngédlelkű, jószívű európaiakat és *aranyeső* hullott. A jól számított *eső* felfrissítette az embereket, a zsebben dagály lett s az átszenvedt időt hamar elfelejtették. De igazán volt-e vízhiány? Volt-e közvetlen veszély? Szó sincs róla! Még mielőtt a czisztárnák végleg kimerültek volna, már a vasutak a közeli állomásokról jó, friss forrásvizet szállítottak, úgy hogy a rossz czisztárnavíz csak valamivel volt drágább a szokottnál.

Elemi csapások nem kimélik különben Jeruzsálemet, így a kanyaró-járvány, az egyiptomi szembaj, vízhiány, sáskajárás, rossz termés, egyik váltja föl a másikat. És a ki a szent városban hosszabb ideig élt, előre megmondhatja, hogy a következő évben melyik fogja érni.

A legjobb üzletnek Jeruzsálemben a Gabbai állást tartják, vagy az előljárói tisztet valamely intézetnél vagy egyletnél. Hogy mindkettőből több van az elegendőnél, magától értetődik. A sok közül csak egy párat akarok megemlíteni. Mindenekelőtt a Jesiba hagdóló a «felső iskola», melyet Wenograd Izsák, hajdanta orosz rabbi alapított. Ezen jogcímen Wenograd évről-évre az egész világot, úgy a régit, mint az újat agyonkol-

dulja és e szó: «felső iskola», valóban csábítóan hangzik. Régi divat szerint, iskola alatt egy csomó talmudistát értenek egy tanító vezetése alatt, a ki a tórára oktatja őket. Ez a közönséges jesiba. De «jeruzsálemi felső iskola!», az egészen más! Milyen nagy embernek kell annak lenni, ki azt vezeti s hány kiváló talmudtudós ifjú ülhet e nagy ember lábánál. Jó magam is így gondolkoztam, mikor először hallottam ez ember nevét és így gondolkoznak sok ezeren. De mindennek nyoma sincs! Van ugyan egy Bet-hamidras, hol vagy száz gyerek, ifjú és férfi lézeng, de Izsák rabbi, mint a jesiba feje, oly keveset tud arról, a mi a jesibában történik, mint a hogy nem tudják az ifjak, Izsák rabbinál mennyi pénz foly be. Izsák üzletember, neki parnószo (jövedelem) kell s minthogy henyélő ember elég akad, csakhamar kész az üzlet: felfogadja őket aránylag kis összegért s a mi több folyik be, Izsák uram zsebébe folyik. Mindkét fél jól jár: az egyik kedve szerint lustálkodhatik tovább, sőt most meg is fizetik henyélését, a másik pedig szabadalmat szerzett örökös koldulásra.

Azonban a dolog ez egyszer nem ment olyan simán, mint a hogy azt a mi Izsák rabbink kigondolta. A létért való küzdelmet ő sem tudta elkerülni. És ellenfele nem volt kisebb ember, mint rabbi Sámuel Salant.* Salantnak is van «felső iskolája», még pedig az övé régebbi, mint Wenográdé; neve: Ecz Chájim-jesiba. Ámbár ő sem tudja, mi történik a jesibában, de ez mit sem tesz, ha csak azt tudja, mennyit hajt a vállalat.

* Lásd Évkönyv 1899. 285 lap.

Sámuel rabbi t. i. nemcsak örökölt papi állását tölti be, hanem a pénzügyi tárczát is. Mert mikor körülbelül 40 év előtt — Sámuel rabbi már 63 éve van az országban — az askenázik elszakadtak a szefardiktól, hogy Minhag Rema szerint külön községet alapítsanak, egyúttal egyletek* is keletkeztek, így a Bikur chólim, mely jelenleg kórház felett is rendelkezik, a melynél nem kevesebb, mint 11, értsd tizenegy elüljáró működik. De ki fog pénzt adni — már pedig ezen fordul meg az egész — azon biztosíték nélkül, hogy azt jól kezelik-e? De ki a világon ismeri is ezeket az emberkéket, ki fog bizni bennük, még ha ezerszer is «elüljárónak» nevezik magukat. Sámuel Salant rabbi nevébe burkolóztak hát és e fogás, mely nem kevéssé növelte amannak tekintélyét, teljesen sikerült. Mindenik fél jól járt vele. Minden pénz, vagy legalább az ezen czélokra szolgáló pénz nagy része, még a későbbi egyleteké is, Salant kezén megy keresztül. Így aztán vége is volt a jó barátságnak, mikor néhány év mulva vetélytárs lépett fel Wenográd Izsák rabbi személyében, a ki hasonló jesibát mert alapítani, embereket elszerezni, kik neki csináltak propagandát s kik az ő és nem Salant rabbi nevére vettek fel pénzt.

Wenográdnak megizenték az irtóháborút. A «Hatusija» füzet egyik mellékletéből, melyet a Torath-Chájim felső iskola egyik növendéke szerkesztett, megtudjuk,

* Hogy évek során már egyesületek is keletkeztek, azt az adakozók, ha csak a czégre ügyeltek, melynek neve alatt tőlük koldultak, legjobban fogják tudni. De mindnyájan Salantra támaszkodtak. Csak az az átkozott Wenográd nem akart Salantnak meghódolni.

micsoda fegyverekkel küzdöttek e háborúban. Salant annyira ment, hogy a Torath-Chájim létezését is tagadta, a mi pedig a tényeknek éppen nem felelt meg, azonban Wenográdra nézve ez annál végzetesebb lehetett volna, a mennyiben vele szemben, Salanttal az élén, egész tömeg állott. De hadd legyen elég, ne turkáljunk tovább e szemétkben; elég annyi, hogy a ravasz Wenográdnem esett el e küzdelemben.

Az embereket itt első sorban honfitársaik segélyezik. Jeruzsálemben (Jaffában és Hebronban) névszerint 22 askenázi község van a következő lélekszámmal:

* חבר	1673	Bukovina	700
Varsó	1000	Magyarország**	1100
Wakin	1160	Lnovalki	800
Kiew	3275	Wilna és Kurland	3200
Bessarabia	390	Horedna	1800
Moldva	590	Minsk	600
Oláhország	2600	Rinsk	400
Korlin	1800	Reussen	550
Sitomir	1675	Slonim	70
Kossow	800	Wischnise	70
Gácsország	1300		<u>26.393</u>

Van még egy ú. n. amerikai község, mely legnagyobb részt orosz zsidókból áll, kik miután Amerikában megszerezték a polgárjogot, ide költöztek.

* חכמה, בינה, דעה kezdőbetűi, melyek a kabbala szerint a három legelőkelőbb égi sphaerát jelölik. Így nevezik magukat az orosz chászidok; szemben velök állnak az ú. n. perusok, a vilnai gáon hivei, az ő tanítványainak tulajdonítják Palesztina gyarmatosítását az askenázi által.

** Ebből Erdélyre magára 300 lélek esik.

De mivel e község, hogy «az összes községek szövetségének» gyámsága alatt áll (lásd Évkönyv u. o.) növeli ugyan az egyenetlenséget a községben, mindazonáltal függetlenségénél fogva nem számítható a többi községek közé. Ez mintegy 450 lelket számlál.

E községek hivat az attól való félelem tartja távol egymástól, hogy amaz az ő neki szánt chalukából részt találna kérni, vagy pedig az irigység, hogy a másoknak több jut, mint ő neki. Leginkább a németeket és a magyarokat irigylik, mivel ezek vannak a legjobb anyagi viszonyok közt. A magyarokat különösen gyűlölik, egyrészt mert a legértelmesebbek, másrészt mert őket tartják a legjámborabbaknak a községben. Ha arról van szó, hogy a «veszélyben forgó» vallást kell megvédeni, akkor a magyarok elsők a csatatéren és a többieknek akarva nem akarva követni kell őket. Egyszer egymásután néhány fiatal betegágyas nő halt meg, minek valószínűleg a korai férjhezmenés volt az oka. Nagy megdöbbenést keltett ez a községben. «Fel kell kutatni a bűnt, a mely miatt e szerencsétlenség történt!» És ekkor kisült, hogy néhány fiatal asszony a legkülönbözőbb községből nem vágatta le szép hajfonatait, melyek az esküvő óta megnöttek. Megtalálták hát a «bűnt»; ki is hirdették az összes zsinagógákban és föl is szólították a közönséget ennek elhárítására; a végrehajtással pedig két magyar községbelít biztak meg. Ezek ollóval és borotvával felfegyverezve, egy asszony kíséretében házról-házra jártak, a ház asszonyát erőszakkal megfogták, karját a velök jött férfiak leszorították, az asszony pedig ezalatt kénye-kedve szerint kezelte a hajgyilkoló

eszközt! A «Ha-Czevi» kegyetlennek tartotta a végrehajtást és a szerzőkre a קנאים (Zelota) nevet ruházta, mely máig is rajtuk maradt.

Nagyon buzgólkodnak a magyarok az iskolák ellen is; valahányszor az iskolák ellen átoklevelet bocsátanak ki, mindenki tudja, hogy ez az ő művük, vagy hogy legalább nekik is van részük benne. Sem a Lämel-, sem Alliance-iskolában nem találni egy magyar gyereket sem. Ebben térnek el főleg a magyarok az oroszoktól. A Lämel-iskola 140 növendéke közül 80% orosz szülők gyermeke. Az Alliance iskoláját jelenleg 400-an látogatják, de legnagyobb részük szefárd, csak néhány százalék askenáz. A modern stilben épült iskola a hygenikus követelményeknek megfelel. 1000 tanulóra van számítva, de hogy ezt a számot valaha el fogják-e érni, kérdéses. Az épület 200.000 frankba került.

Különös ez iskolák eredetének története. A mult század nyolczvanas éveinek elején Behar Nisszin úr, akkoriban konstantinápolyi Alliance-tanító, azon megbízást kapta az Alliance részéről, hogy Jeruzsálemben műhelylyel egybekötött iskolát alapítson, melynek ő legyen aztán a vezetője. Azonban okulva azon az eljárásán, a mit dr. Frankel L. A., a Lämel-iskola alapítója ellen és később dr. Herzberg, a német-zsidó árvaház alapítójával szemben is követtek: Behar Jeruzsálembé költözött ugyan, de «iskoláról» és «műhelyekről» nagy óvatosan hallgatott. Ellenben beköltözött egy Bet-Hamidrasba és itt tanulással és két pár tefillinnel imádkozva töltötte napjait, a míg szájról-szájra nem járt, hogy »czadik» (jámbor). Természetesen adományokban sem takarékoskodott Behar, a melyek min-

dig az elfogadó jelentőségéhez igazodtak. Ez végkép megalapította hírét. Itt volt most már az ideje, hogy kilépjen tartózkodó helyzetéből. Az askenázikhoz fordulni hiábavaló fáradság lett volna, ezt egészen jól tudta Behar. Ezért Panizzselhez fordult, az akkori Chacham-basihoz, felvilágosította, milyen szükséges egy olyan iskola, hol a tóra mellett valamicskét francziául is tanítanak és megígérte, hogyha a község őt fel akarná hatalmazni a kellő lépések megtevésére, úgy az Alliance megadná a szükséges költségeket.

Az indítványt — a mint azt Behar helyesen számította — örömmel fogadták. Így a csatát egy kardcsapás nélkül megnyerte. A szefárdok a Chachambasival élükön mellette voltak, az askenázok nem mertek ellene szólni, nehogy ez utóbbival és az Allianceszal egyszerre rontsák el a dolgukat. Ők a maguk részéről beérték azzal a nyilatkozattal, hogy Sólesre az átok (cherem) ősidőktől fogva fennáll, azon mit sem lehet változtatni, kivéve, ha megint oly nagy emberek állának elő, mint azok voltak, kik először mondták ki ez átkot. Ezen félig-meddig tétlen viselkedésből, melyet az Allianceszal szemben tanusítottak, kiviláglik egyúttal az «átok» igazi oka. A jeruzsálemiek alamizsnából élnek; «nem fog-e most a chaluka azalatt szenvedni, ha a pénzt iskolai czelokra adják ki?» Ezért ellenzik a leányiskolákat is.* A fiúknak a chéderben kell megsavanyodni és talmudot és megint csak talmudot tanulni. És a lányok? Miért kelljen azoknak irni-olvasni tudni? Mire való az?

* Lásd Magyar-Zsidó Szemle 1901.

Honfitársaink ebben is nagyon kérlelhetetlenek. Felséges királyunk ötvenéves uralkodása örömnünepére az akkori konzul a szegénysorú zsidó menyasszonyok kiházasítására szolgáló alapítvány eszméjét pendítette meg és felsőbb körökben kijárta, hogy az királyunk dicsőséges nevét viselhesse. Az alapszabályokban, melyet a konzul készített, ki volt mondva, hogy a kérvényezőknek valamely nyelven írni és olvasni tudniok kell. Az alakuló gyűlésen a magyar község is képviseltette magát előljárójával, mivelhogy nagyobb összeget adott ő is és ezek oly hevesen tiltakoztak ezen pont ellen, hogy ki kellett törülni az alapszabályokból.

A fiatalság szellemi nevelésénél nagyobb gondot fordítanak a kórházakra. Sőt a kórházak a talmud-tóránál is nagyobb tiszteletben részesülnek. Így az Ecz Chájim-jesiba számára nem engedte meg a magyar község előljárója, hogy szülőföldükön gyűjtsenek, míg a «Bikur-Chólim» részére igen. Eddig 3 kórház volt, körülbelül 120—130 ágygyal és 4 orvossal: a Bikur-Chólim, a Misgab Ladoch és a városon kívül gyönyörű helyen épült Rothschild-kórház, mely az összes egészségügyi kivánságoknak megfelel. Ehhez a háromhoz járult egy negyedik most, az ú. n. amsterdami kórház, 60 ágygyal és egy orvossal, melyet legközelebb adnak majd át hivatásának. Ez utóbbi felügyelő-bizottságában egy magyar működik.

Nekem gyakran van alkalmam bizonyos ügyekben a magyar község egyik vagy másik tagjával érintkezésbe lépnem. Egy ilyen alkalommal megkérdeztem a megboldogult Zwebner, kaboldi rabbi fiát, hogy miért vándorolt ki az apja Jeruzsálembe. «A község meg-

osztása üldözte el apámat Magyarországból! Ő ezt nem tartotta megengedhetőnek, és nem akart tovább azon helyen maradni, hol Izraél szentségével ennyire visszaélnék!» Ezt a feleletet kaptam. Számomra nem volt ez ugyan új fölfedezés, de mindenesetre legbiztosabb helyről való megerősítés.

A község élén — ha így szabad mondani — a rabbi áll, jelenleg még Salant és egy rabbi kollégium, melyet ő tett meg. De nem szabad azt hinnünk, hogy a jeruzsálemi főrabbi feladata a prédikálás és tanítás volna. Isten ments! Salant még sohasem prédikált, sohasem tanított és még nem is térített meg senkit. A rabbi feladata: körözvényeket szétküldeni, beérkezett pénzeket elfogadni, általában a község rendelkezéseit az esetleges támadásoktól megvédeni, és a bevételek felett örködni. Egy év óta R. Sámuel mellé segéd rabbitt állítottak, a ki utódja is lesz, ha ő örökre eltávoznék. Ezt az elaggott, már majdnem megvakult Salant rabbi ajánlotta; Oroszország valamely névtelen fészkből való. A partraszállása Jaffában és a bevonulása Jeruzsálembe szép pénzbe került. Mivelhogy R. Sámuel mindent önkényűleg vitte keresztül és a saját házában is előfordult valami, a chaszidok, kik a község nagyobb felét teszik s a kikhez a magyar községnek is egy része tartozik, kiváltak a perusimból és külön községet alkottak. Rabbi-kollégiumot alapítottak s lelki pásztort választottak maguknak, a gaonként elhíresült lublini rabbi személyében, a ki most 10 éve költözött ide. A chaszidok külön mézsárszékeket állítottak, melyek az ő felügyeletük alatt állanak és jelenleg azon vannak, hogy a Vaad kolha-keholimot is megosztják. Nyuga-

lom aligha lesz Jeruzsálemben, kivéve akkor, ha a chalukát más rendszer szerint fogják szétoztani.

Több rendes, sőt mondhatnók, igazi községet találunk a szefárdoknál. A jómódú tagoknak bizonyos összegű adót kell fizetniök; chalukája csak a chachamoknak (tudósoknak) van. A gyűjtés jogát még mindig a legtöbbet ígérőre ruházzák, de azért a legritkább esetben van a községnek haszna belőle. Az ő intézményeihez tartozik mindenek felett a talmud-tóra és a kórház «Misgab ledach», a melyet valóban mintaszerűen vezet. Különösen dicséretreméltó az, hogy a betegek felvételénél nincsenek arra tekintettel, hogy valaki szefárd vagy askenázi-e; végül, hogy az ellátás díjtalan.

Élükön a Chacham-basi áll, a kit választanak, mit aztán a kormány hagy helyben. Az askenázi községeknek is kell szavazni. A Chacham-basinak évenként legalább kétszer, főleg a nagy ünnepeken és különös alkalmakkor predikálnia kell, az iskolára ő ügyel fel és a községet ő képviseli a kormánynyal szemben. Mellette öt rabbi kollégium áll, kik hónaponként felváltva működnek. Kérdéses esetekben a Chacham-basi dönt. Tíz év óta e tisztet az igen öreg Eljasar Jakab tölti be, ki már hosszú idővel ezelőtt mint helyettes működött.

A nyugati zsidókkal való hosszas érintkezés nem siklott el nyomtalanul a szefárdok felett. Így pl. ez utóbbiak zsinagógáiban «bimá»-kat találunk, míg a legrégebb spanyol községek, mint a római és szaloniki, a melyek t. i. kevésbé érintkeztek az askenázikkal, még nem ismerik. Egy karfával körülvelt kathedra,

melyen legfeljebb három személy fér el s hová lépcső vezet fel, ez szolgál imahelyül és egyszersmind «bima»-ként, mely az a hely, hol a tórát felolvassák. Tiszta imarend egyébként az askenáziknál sem maradt fenn. Így pl. egész Jeruzsálemben — kivéve a magyarokat — nem mondanak máskor pijutot, mint a nagy ünnepek-kor, ekkor is csak az istenitisztelet után és nem közben. A magyarok mindenütt hivebben ragaszkodnak a hagyományos szokásokhoz.

A szefárdik legnagyobbrészt bennszülött zsidók, körülbelül 700 lélek s vagy munkások, vagy nap-számosok, vagy végül kereskedők; néhányan közülök császári szállítók. Ide számíthatók a bevándorolt perzsa zsidók is, számszerint háromszázan, a Jemenbeliek ötszázan, a bokharai zsidók szintén ötszázan és végül 1200 marokkói zsidó. Ha különböző zsinagógákban imádkoznak is, mégis egy szertartást követnek és lelki vezérük chacham Eljasar. A bokharabeliek jó-módú emberek, sokan gazdagok is; az ő gyarmatuk a legszebb, sőt a legtisztább is az egész városban. Rendszerint jámborak, bizonyos fokig jótékonyak is. E község többi tagjai, mivelhogy nem kapnak chalukat, szegények, de e szegények a legbékésebbek is az egész városban!

Még a karaitákat kellene megemlíteni, körülbelül egy Minjan, de ezek nem mutatnak semmi lényegeset.

Nem is számítják őket a zsidókhoz; zsinagógájuk a föld alatt van, 18 lépcső mélységben és állítólag kilencszáz éves.

Valamint az iskolákkal, ép úgy foglaltak a mérték-

adó körök állást a gyarmatosokkal * szemben is. «Izraél országában nem kell dolgozni» ez a jeruzsálemiek jelmondata. És az ő szempontukból nem is lehet ezt rosszalni. Azt tartják, meg vannak károsítva, ha csak egy fillér is más czélra megy, mint a chalukára. Mert hiszen, ha valamely vállalkozás sikerül, vége az arany semmittevésnek. Ez a példa romlásba döntheti a szent várost. Gyakran kellett e kijelentéseket hallanom: «Hisz a gyarmatos csak a chalukából él!» Hogy milyen kárörömmel fogadnak minden kudarczot, szinte elképzelhetetlen.

Különös ellenséges indulatot tanusítottak a rabbik a Semitha-kérdésben. Oroszország tudósai, köztük a megboldogult kovnoi Spektor, korának elismert legnagyobb gaonja is a mellett voltak, hogy a pihenés évében dolgozzanak, ellenben Jeruzsálem rabbinusai eltiltották a munkát! És mily gyakran léptek fel ismeretlen «nagyságok» a kik a bornak kóserság dolgában rossz hírét próbálták kelteni.

Sajnos azonban, hogy a borvállalat kezdettől fogva szerencsétlen lépés volt.

A hegyi szőlőművelés Palesztinában bizonyos időhöz van kötve, ezt nem szabad elhamarkodni, de nem is szabad késni vele. Így a legjobb akarat mellett is néhány gyarmatos kénytelen volt — a ki nagy családjára való tekintettel nagyobb földet kapott — idegen segítséget: napszámost stb.-t igénybe venni. Más-

* A jeruzsálemi zsidó gyarmatok ismertetését megírtam a «Jüdische Presse»-ben 1894-ben 44., 45., 46. számban. V. ö. «Magyar-Zsidó Szemle» ugyanezen évfolyamában.

részt viszont más keresetforrás nincs az országban. Mindenben bevitelre szorulnak, kivételük egyedül egy kevés árpa Gázából és télen narancs Jaffából. A bevitt áruk eladása nehezen megy, mivelhogy a fellahnak semmire sincs szüksége.

Azonban az összes szőlőmunkálatok alig tartanak három hónapig s így a gyarmatos az év többi kilencz havában semmittevésre van ítélve. Ha minden gyarmatosnak legalább egy kis gabonára való földje volna, hogy olcsón szerezhetné be a maga és családja kenyerét! De hát nincs neki, s hogyan éljen meg a szőlőjéből, ha abból még munkabért is fizet? De a ki kénytelen volt vele, az a legjobb, legnemesebb és legdrágább fajtákat ültette, a melyekért a báró, a gyarmatok pártfogója a teljes értéket fizeti. Ennélfogva magasra kellett szabni a bor árát is. De mivel a belföldön nem volt kelendősége, a külföldön pedig a szállítás, a ki- és beviteli vám roppantul megdrágították, a bor halomra gyűlt, olyannyira, hogy a hires risoni pinczékben sem volt már hely az új borok számára. De ha nem is lett volna drága, mégsem akadt volna vevőre, mert csemege vagy orvosi bornak bevált ugyan, de nem asztali bornak, pedig kelendősége csak ez utóbbinak van. Mindehhez járultak végül a hivatalnokok visszaélései, a kik csak a saját hasznukat nézték és nem a gyarmatokét. A gyarmatosokkal szemben az utolsó intéző hivatalnok is mint parancsoló fejedelem lépett föl, mi számtalan súrlódásra adott okot. Ha fényűzés jelei mutatkoztak a gyarmatokban, az is csak a hivatalnokok hibája volt, amennyiben ők voltak a kezdeményezői. Mindez annyira hatott az amúgy is

gyengélkedő báró egészségére, hogy — nehéz szívvvel ugyan — a zsidó gyarmatosító társulatnak, a J. C. A. (Jewish Colonisation Association)-nak átadta a gyarmatokat, sőt megtoldotta még 18 millió frankkal az esetleg fölmerülhető költségek fedezésére.

A J. C. A. felismerte, hogy ha a viszonyokon javítani akar, erélyes eljárásra van szükség. Ezért minde- nek előtt a napszámosokat kellett a gyarmatokból elszállítani, a kiknek nagy részét a társaság költségén Argentínába vitték; a sok, nagyrészt felesleges hivatalnokot elbocsájtották, mivel egyedüli gondjuk az volt, hogy minél nagyobb vagyont harácsoljanak össze és leszállították a bor árát oly módon, hogy mind a jobbik, mind a gyöngébbik kiállhatta a versenyt. Hogy pedig a veszteség, melyet az árak leszállítása okozott, enyhüljön, a J. C. A. azon van, hogy parlagon heverő szántóföldekkel növelje területét és a gyarmatosoknak kis részletfizetésért egy darab szántani való földet juttasson.

Hogy milyen a gyarmatok helyzete ezen új köz- igazgatás alatt, ma még meg nem állapítható. Minden- esetre elismerésére szolgál az alig két év óta működő J. C. A. nak, hogy borát a párizsi világkiállításon a nagy arany éremmel jutalmazták. Ez az elismerés azonban távolról sem éri meg azt a sok milliót, a mibe az a pár falú máig került. Mindenesetre többet beszéltek róluk, mint a mennyit megérdemeltek.

A) Azon gyarmatok*, melyek a párizsi Rothschild

* A gyarmatokról szól egy szépen kiállított és rövid le- írásukkal ellátott képes album, mely a Zeman Czion kiadó- hivatalában kapható: M. m. Frankfurtban (Leerbachst. 29.).

Edmund báró pártfogása alatt állanak a következők:

1. *Risón le Czión* melyet 1882-ben orosz kivándorlók alapítottak 6200 hektárnyi területtel, a mely $1\frac{1}{2}$ millió szőlőtővel és körülbelül 200,000 szederfával van beültetve. Parasztjai, szám szerint 200-an, valaha jobb napokat láttak, de a szent föld iránti nagy szeretetük már régen kibékítette őket sorsukkal.

2. *Ekron* négy órányira Jaffától, mely telepet a báró 1844-ben csak kísérletképpen alapította; ez 372 hektár szántóföld. A gyarmat virágzik, vetnek búzát, sezamot, árpát, stb-t. Mivelhogy az aratás és a cséplés már a forró évszakra esnek, parasztjaink holdvilágos éjjelen végzik e munkájukat. Öröm látni, hogyan áll az eke, a sarló és a kasza e zsidó munkások kezében és milyen frissen megy a munka. Minden gyarmatosnak van háza, istállója, lova és kocsija, marhája és baromfija.

3. *Petach Tikva* tisztán tartott falú, a mi egyébiránt az összes gyarmatokra áll — 250 nagyobbrészt Jeruzsálemből származó család lakik benne, kik már 1878-ban költöztek ide.

A földterület 1260 hektár, melynek legnagyobb része a báróé és a mely venyigével, továbbá citrommal, narancscsal és eszroggal van beültetve. A földnek csak kis részét használják szántás-vetésre, még ennél is kisebb részét mezőkre, mely utóbbi kitünő szénát szolgáltat. Petach Tikvá délkeletre fekszik, Jaffától csak két órányira. Területe, mely szinte mocsarak közé van foglalva, egykor a mocsárláz hazája volt, s ezért többen a gyarmatosok közül, hogy e csúf betegséget

elkerüljék, a szomszédos Jehudije faluba költöztek; Jehudije később némi történeti nevezetességet nyert azáltal, hogy Gimpel Mordechai volt oroszországi rabbi ide húzódott vissza, mivel a jeruzsálemi élet — a hová hazája elhagyása után először telepedett le — nem tetszett neki. Mordechai igazi gaon volt, emellett éles szemű ember, a ki magasan felülemelkedett a közönséges talmudisták színvonalán. Nem jelent meg a könyvpiaczon zsidó nyelven írt könyv, melyet ő meg ne rendelt és el nem olvasott volna; könyvei pedig mind értékes széljegyzetekkel voltak ellátva.

Hogy a mocsárláznak elejét vegyék, a báró tízezer-nél több eukalyptusfát ültetett el Petach Tikvában, miáltal valóban tiszta és egészséges lett a levegő. A tizenkét házból álló Jehudije gyarmat pedig ma lakatlan.

B) Samáriában a következő gyarmatok vannak:

1. *Zikrón Jákób* 1882-óta áll fönn; 1454 hektárnyi telekcsoport, körülbelül 1000 lakossal, kik legnagyobb részt Romániából jöttek. Ez a gyarmat — körülbelül négy órányira fekszik a tengertől és kilenczre Jaffától — egy 800 láb magas halmon épült a hová műút vezet fel, mely a hegyen túl a Kaifa felé vezető kocsíútba torkol.

A helység két utczából áll, melyek azt négy negyedre osztják. A zsinagóga Rothschild Edmund báróné ajándéka és ezen ország viszonyaihoz képest valóban remek épület. Zikron egyáltalában gyönyörű kis hely, minek az a következménye, hogy Palesztinában «kis Páris»-nak nevezik. A gyarmatosok foglalkozása: a bor- és földművelés, pinczéik nem állnak a Rison le

Czionéi mögött. Nagy kár azonban, hogy pár év óta a fillokszera mutatkozik, mely a gyarmat fenállását veszélyezteti.

2. Másfél órányira fekszik *Emel Dsmal* falú, melyet a báró azon 33 zsidócsalád számára alapított, a kiknek a feje több éven keresztül a gyarmatokban mint napszámos dolgozott. Földműveléssel és selyemhernyó tenyésztéssel foglalkoznak.

3. *Ineja* nevű kis falu, melyet szintén a báró alapított; 20 szorgalmas munkáscsalád lakja.

A báró házakat építtetett számukra, földet is adott nekik, melyet venyigével ültettek be, a szőlőt pedig Zikronba viszik, mely oda alig egy óra.

C) Galileában északon fekszik:

1. *Ein Seitun*, Saffedtől félórányira. Egy oroszországi «Agudath Elef» nevezetű egyesület alapította, idővel azonban ez is a báró protektorátusa alá került, mivel az alapítók kifogytak a pénzből. A föld 445 hektár, melynek egy része venyigével, más része olajfával van beültetve.

2. *Rós-Pinna*. Ezt romániai zsidók alapították 1882-ben; mintegy 400 lelket számlál, 460 hektár felszínű és 60 háza van. A gyarmatosok szőlőműveléssel foglalkoznak, főképen azonban selyemhernyótenyésztéssel, mi czélból 80 ezernél több szederfát ültettek, melyek igen jól fejlődnek. Közelben van a selyemszövőgyár, ide szállítják a gubókat más gyarmatokból is. Zsinagóga, gyógyszerár, iskola, orvos és rabbi épp oly kevéssé hiányzik itt, mint más gyarmatban.

3. *Jeszód Hamáala* a halban-dús Merám tó mellett terül el, melyet a hófehér Hermonban vagy Anti-

libanonban eredő Jordán foly keresztül. Lengyelország zsidók alapították 1883-ban, kiket majd a berlini Ezra-egyesület, majd az odeszai Chóvevé Czión-egylet támogatott, míg végre a báró 1890-ben gondjába vette a szegény gyarmatosokat; a hajléktalanoknak lakást építtetett, iskolát állított nekik, meg más mindent, mire szükség van. A lakosok, kik 228 hektár földet laknak és 200 embert számlálnak, szántás-vetéssel foglalkoznak.

4. *Metullahát* a báró alapította 1894-ben, a Hermon lejtőjén és a hajdani ליש, most Telal Kadi-val határos; 320 hektár földbirtoka van. A báró 75 családot költöztetett be, melyek a gyarmatosok fiaiból és korábbi napszámosokból állanak.

5. *Mismar Hajardén*, 75 lélekkel és 120 hektár földdel az Arober Djisa benet Jakob (Jákob leányainak hidja) mellett. 1884-ben romániai zsidók alapították és ámbár a berlini Ezra többször segítette, mindazonáltal tönkrement volna, ha az J. C. A. nem jött volna segítségére.

Ezeken kívül vannak egyrészt egyesektől, másrészt egyesületektől alapított, de a J. C. A.-tól támogatott gyarmatok még pedig Judeában. Így:

1. *Nádi el Chanin* 25 családdal, 140 hektár szőlőtermelésre alkalmas földdel.

2. *Rechóbóth*, ez a varsói Menucha Nenachta egyesület birtoka, 955 hektár, mely legnagyobbbrészt szőlővel van beültetve; 30 házában 70 család lakik. A szőlőt az egy órányira fekvő Rison le Czionba viszik és ott lesz bepincézve. A közelben van a berlini Ezra alapította kis gyarmat is, melyben csak hat család

lakik. Mindegyiknek 25 dunam szántóföldet adtak és a szükséges barmot és baromfit.

3. *Gedéra*, melyet 1885-ben orosz diákok alapítottak. Kiterjedése 270 hektár, melynek negyedrésze szántóföld; 20 család lakja kiknek kezdetben sokat kellett az égalj ellen küzdeniök.

Végül még 4. *Chuderá*, melyet 1890-ben orosz zsidó társaság alapított. Chuderá Jaffától északra fekszik, attól hat óra távolságban, 228 hektár területű termékeny földje van. A lakók (172 lélek) eleinte sokat szenvedtek a váltóláztól, 1896 óta azonban a báró megadta a mocsarak kiszáritásához szükséges pénzt és eukalyptus-fákat ültetett, miáltal a levegő is sokkal jobb, tisztább és egészségesebb lett. Közelében fekszik az ismert Mohliver Samuel rabbi után nevezett «Gan Sámuel» nevű kert, melyet az orosz Chóvevé Czión-egylet ezen legnagyobb czionbarát tiszteletére ültetett. És végül

megemlítendők még a gácsországi zsidók által a Rose Rinach közelében alapított *Machanájim* gyarmat, melynek a mint ott hirlik, a J. C. A. szintén nagyobb hitelt nyitott, mert alapító egylete nem vezethette tovább.

A kézmű és ipar hiánya mindenütt érezhető. Ennek megteremtése nagy jótétemény volna ez országnak és új életet öntene a fenálló vállalatokba.

Jeruzsálem.

Dr. Grünhut Lázár.

BIBLIAI MOTIVUMOK BYRON FELDOLGOZÁSÁBAN.

A természet ezer meg ezer változó képe között leghatalmasabb az éj sötétje, mikor fölötte rejtelmes fényvel ragyognak csillagok. E kép mintegy symboluma az örök igazságnak, mely mélyen van a tudatlanság sötétjébe burkolózva, s melyet csak megszűröl, a csillagok távolából sejthet az, kinek a gondolatok fénye, ragyogása adva van.

Mennyit nyer az est szépsége, mikor sötétséget és csillagokat szeliden ölel át a holdsugár. Ilyen az örök igazság: átsűrődve a költészet bűvös fátyolán. Mennyivel vonzóbb, bájosabb az est, ha holdfény ragyogja be, s mennyivel vonzóbb bájosabb minden igazság, ha a költészet bűvköre varázsolja át.

Az örök igazság változatlan és hivatott hirdetője: a Szentírás. Minden szava egy-egy megdönthetetlen igazság, minden betűje egy gondolat, egy eszme. Szinte félelmesen nagy és utolérhetetlenül egyszerű. E fenséges könyv klasszikus lapjai közül ragadott ki néhány motivumot a szellemóriások között is óriás költő: Byron s magával vitte a költészet szférájába, hol meszteri tollának és mesés phantasiájának behatása alatt az «örök-igaz»-ból «örök-szép» lett.

Két hatalmas remekmű: a «Kain» és az «Ég és Föld» tárgyát veszi — több-kisebb költeményen kívül — a bibliából Byron.

Daczára annak, hogy Byron hiven adja vissza mys-

teriumában a Kain és Ábel tragikus történetét, mégis két egymástól különböző alakot ismerünk meg a bibliai Kainban és a Byron tragikus hősében. Már az magában véve is óriási különbséget tesz a Biblia és a mysterium között, hogy míg a Szentírás tisztán a tények elmondására szorítkozik és semmi mellék körülményt, vagy érzést nem ecsetel, addig Byron keres és kutat, lélektani megokolást adva a Kain tettének. A Bibliában semmi subjectiv érzés nem juthat felszínre. Byron azonban saját énjéből ad egy darabot hősének s a mint beleéli magát a Kain történetébe saját lelkének gondolatait, saját szívének érzéseit adja át neki.

A Szentírás egyszerűen, minden más körülmény belevegyítése nélkül mondja el, hogy az Isten nem tekintett Kain áldozatára, ellenben szívesen fogadta Ábelét s az így felébredt irigység volt indító oka a rémes bűn elkövetésének.

Egész más hangból indul ki Byron. A két fiú közötti éles ellentétet, egész jellemük, gondolkozásmódjuk megvilágításával állítja elénk. Míg Ábel szelíd, alázatos imádattal csügg az Örökkévalón s egész lényét betölti a hit, Kainnak minden szava kétkedő, gondolkozó embert árul el. A sok töprengés, philosophálás cynikussá tesz lelkét s szavai nem egyszer maró gúnyt, sok visszafojtott keserőséget rejtenek. Ősatyja és typusa a sorsával mindig elégedetlenkedőnek. Elkezeredetten bírálgatja szülői tettét, s égbekiáltó igazságtalanságnak tartja, hogy atyja bűnös könnyelműsége miatt ő is kényszerítve legyen dolgozni, fáradni, mikor a bűnnek nem részese, hiszen akkor még nem élt, sőt mi több

élni egyáltalában nem is kívánt, miért kell hát mégis élnie? Már első szavai elárulják kedélyét, egész lelki állapotát. Nem tud belenyugodni az Úr akaratába, nem szereti az életet és irtózva rettegéssel gondol a halálra. Nem lát maga előtt életcélt, nem tudja felfogni mire való az örökös munka, a végnélküli küzdés. Mint a ki nincs megelégedve önmagával, ő sem leli örömét semmiben. Nem imádkozik övével, mert nincs semmi kérvényezője az Úrtól és nem is mond köszönetet semmiért. Rosszkedvű, tépelődő, mogorva, s kedélye még a szokottnál is ziláltabb, mikor szemébe tűnik az Égből kitiltott, a világrendszer végtelenségében nyugtalanul ide-oda bolygó Lucifer.

A tudásfájának gyümölcse Kain lelkében ébreszti fel először a kiolthatatlan tudásvágyat, mely égő szenvedélyvel ösztönzi megfejtetni az örök rejtélyt: élet és halál soha ki nem található titkát. Lucifer jól ismeri Kain lelkének sebét, s a helyett, hogy begyógyítaná, a mi hatalmában állana, kinzó mérget csepegtet belé. Ördögi gúnynyal káromolja Istent, s hogy megnyerje magának Kain szívét, elmondja, milyenek teremtette volna ő a világot, s Kain tudná mindazt, mi előtte most beláthatatlan rejtély. A meggyötrött ember mohó szenvedélyvel szívja magába az előtte eddig új gondolatvilágot. Lucifer pedig játszik vele, mint a hogy macska szokott az egérrel. Egyik szavával magasra emeli, a másikkal porig alázza. Míg egyszer a reménység magasra törő szikráját gyújtja fel szívében: a lélek halhatatlanságáról beszélve, máskor szánakozó megvetéssel leírhatatlan szenvedélyt korbácsol fel Kain lelkében. Pedig Lucifer sem egészen olyan rossz,

mint a milyennek látszik. Mert, hiszen nem egészen rossz az, a ki kijelenti, hogy nem vágyik sem többnek látszani, sem hatalmasabbnak lenni, mint a milyen. Hanem a szívében meggyökerezett cynizmus megrontja egész lényét. Bosszúálló és zsarnok. Talán nem is azért igyekszik Kaint befolyásolni, hogy magának megnyerje, hanem hogy Istentől elidegenítse. Hódító eszközei nagyon változatosak és nem kimél semmi fáradságot. Szellemszárnyain magával viszi Kaint s megmutatja a halál országát neki; sejteti vele a jövőt, beszél a multról s közbe nem mulasztja el maró satyrával gúnyolni a jelent. A látottak mysticus fensége elbűvöli, megigézi Kaint. Egyre türelmetlenebb egyre mohóbb lesz és egyre jobban uralkodik lelkén a rossz szellem akarata. Kain, ki úgy sem volt feltétlen híve az Úrnak soha, ki csak kényszerüsből imádkozott hozzá, s ki egyre kutatta az alkotás hibáit, bár eleinte csak szabadkozva, de lassankint és fokról-fokra mégis elfordul övéi Istenétől. Sokat töpreng, sokat habozik, mert szíve nem súgja, szeme nem látja, hogy a két hatalom közül melyik a jó és melyik a rossz. Nyugalmat, békét háborgó lelke a Lucifer tanításai után sem talál. A kinzó, sötétgondolatok mind jobban és jobban zaklatják: nincs egy nyugodt percze többé, nem tud szívből örülni már nevének, gyermekeinek sem, pedig azelőtt gyakran felejtette el minden bűját-bajját kedvesei között. Sőt Lucifer fölött is egy pillanatra fölényben van, mikor ezt mondja: «Szánlak téged én, hogy nem szeretsz semmit». A kinek szíve van, a ki szeretni tud, az alapjában nem lehet rossz, de igenis lehet szerencsétlen, ha nem tud, ha nincs elég lelki ereje

beletörödni sorsába, ha végzetes balsors áldozatának érzi magát.

És épen itt szögellik ki legélesebben a biblia és a Byron költészete közötti ellentét. A bibliában Kain minden más lélektani megokolás nélkül hanyag és irigy. Byronnál elkeseredettség, az életkedv hiánya okozzák s Kain hanyagságát; irigységről azonban szó sincs, Lucifer megpróbál haragot szítani mérgezett élű szavaival a két testvér között, de hiába. Kain nem vágyik tetszeni az Úrnak és nem irigyli Ábeltől kegyét.

A Kain tragikumát Byronnál pillanatnyi felhevülés okozza. Kain izgatottan tér haza világot bejáró útjáról s nem leli helyét sehol. Ábel, hogy eloszlassa bátyja borús homlokáról a fellegetek oltárt készít s áldozni hívja. Kain kellenül tesz eleget öcsese kérésének, de ő is a legszebbet áldozza föl gyümölcseiből, s hogy oltára összeomlik nem találva kegyet az Úr színe előtt, az csak azért van, mert áldozatát kihívó daczczal kétkedéssel ajánlja fel. Mintha a visszautasított áldozat kioltott tüze új életre kelne a Kain háborgó lelkében, oly erővel lobban fel benne a harag. Féktelen dühében az Ábel oltárára rohan, hogy összezuzza, földre tiporja azt, s midőn ezt Ábel nem akarja engedni, heves szóváltás keletkezik a két testvér között. A szomorú, tragikus vég csak a fékevesztett harag meggondolatlanságában elkövetett borzalmas tett, mely után teljes megsemmisülés, rémület és bűnbánat költözik a bűnös lelkébe.

A megrázó tragikum borzalmas hatásának enyhítése-
képen mesteri jelenettel csal könyvet az olvasó sze-

mébe Byron. Mikor mindenki megvetéssel, gyűlölettel fordul el a bűnöstől, egyedül a hű Adah marad férjénél, hogy megossa vele a számüzött földönfutóval a szomorú bujdosást, az örökös küzdelem nyomorúságos napjait. S míg béke marad a halottal, kétségbeesés kíséri az élőt.

A bibliában Kain előre megfontolt hidegvérrel, szándékosan öli meg Ábelt, büntetése így tehát jogos is. Van benne valami megnyugtató: a jóé a jutalom, rosszé a bűnhődés.

Byron egész pesszimista lelkületét beleönti művébe. Az ő Kainja szerencsétlen s ez a szerencsétlenség nőtön nő, szakadatlanul üldözi, s így lesz belőle földönfutó. És ebben van valami felemelő, a mi némi büszkeségre jogosít. Nem romlott, erkölcstelen ember követte el a végzetes tettet, hanem egy szerencsétlen. A felsorolt enyhítő körülmények, lélektanilag tökéletesen észszerű, logikus megokolások, s főleg a Byron csodálatos költészete vonzó alakká teszik Kaint, ki inkább szánakozást, mint megvetést érdemel. Magán a tragikumon mit sem változtat Byron. Híven veszi a tényt a bibliából, csak itt-ott másít rajta keveset. Költészetével teremt a közönséges bűnösből nyomorult szerencsétlent, a rémes bűnből szomorú tragédiát.

Míg Kainban különösen hatalmas jellemző tehetsége, mély emberismerete jutnak érvényre, addig phantasiájának mesés szárnyalása teremt meg «Ég és Föld» című mysteriumát. Szinte csodával határos, hogyan tudja pusztán képzelődéssel maga elé varázsolni egy rég letűnt, soha nem látott, legendás világ történeteit; milyen élesen látó szemmel tud visszatekinteni a

multba, s milyen híven festi legapróbb részleteiben is a régesrég letűnt kort.

Az «Ég és Föld» tulajdonképen kettős cselekményű, Tárgya: egy szerelmi idyll és a vízözön.

Gyakran jártak angyalok le a földre és ég és föld közötti bűvös kapcsot a szerelem képezett. Kain utódjai között észbontó szép, bájos nők voltak, mint a milyenek a Byron hősnői: Anah és Aholibamah is. Byron nem volna költő, ha legszebb műveit, vagy műveinek legszebb részét nem a szerelem ragyogná be. Művészi ihlettel rajzolja két nő lelkivilágát s könnyedén egy-egy odavetett szóból, megjegyzésből ismerteti velünk a két testvér jellemét. Aholibamah örökölte Kain szenvedélyes, büszke, daczos természetét, míg Anah szelid jóságával inkább ösanyjára Adahra emlékeztet. Mindkét nőben annyi érzés, annyi bűbáj van, hogy könnyen érthető hogyan tudták magukhoz bilineselni az Ég fiait, kik mennybeli magasságukból oly gyakran szállottak hozzájuk a földre alá. Sem a nők, sem az angyalok nem sejtik a közelgő halálveszedelmet s gondatlanul örülnek az életnek. Míg ők öröm és boldogság közepette megfeledkeznek minden halandóról, a Noé harmadik fia: Jafet kétségbeesetten töpreng, küzd eszével szíve ellen. Esze atyjához és a készen álló bárkához hívja, de szívét nem tudja elszakítani Anah-tól, kit nem csak azért szeret reménytelenül, mert érzelmei nála visszhangra nem találnak, hanem mert Anahnak meg vannak számlálva perczei, végórája rohamos léptekben közeledik s ő neki nem szabad feltartóztatni a «véget,» nem lehet megmenteni azt az életet, mely fényt, ragyogást adna az övének.

Bánatos gondolatait gúnyosan hahotázó rossz szellemek zavarják meg, kárörvendő ujjongással beszélve az emberek pusztulásáról. Örülnek, hogy az élők eltűnnek a föld színéről s csak azért bocsátják meg, hogy Noé családja nem vész el a pusztulókkal, mert a jövő nemzedék majd sok égő, keserű könnycseppel fog örömnepet szerezni nekik.

A rossz szellemek gúnyoló káromlásával mintegy meg van okolva a kor romlottsága. Ezek a szellemek sokat jártak a földön, érintkeztek az emberekkel s megmételtyezték szíveiket. Céljaik volt: elfordítani a hívők lelkét Istentől és romlást, pusztulást hozni az emberek közé.

A végzetes pillanatban, mikor Samiana és Azariel: a leszállott angyalok már az ijedtség meglepetésével hallják közeledni a minden oldalról felcsapó hullámokat, az Úr leküldi Raphælt a hűtlenek után, hogy megnyissa számukra a mennyboltot, de hiába! Az angyalok elrepülnek kedveseikkel egy más csillag alá s bánatával egyedül hagyják Jafetet.

Vérfagyasztó színekben festi Byron a vízözönt. Hallani véljük a halálra szántak kínos nyögését, az átkozódással vegyes jajgatást, mit a halálfélelem csal ezrek ajkaira. Emberek és állatok kétségbeesett erőfeszítéssel küzdenek az ár ellen. Jajszavukat még réme-sőbbé teszi a mennydörgés csattogása s a zuhogó vizek ijesztő zaja.

Itt egy anya kér menekülést ártatlan gyermeke számára, más meg jajveszékelve, tehetetlenül nézi családi fészkének romlását. Pusztúl romba omlik élő és élettelen, millió, meg millió átok és panasz zendül

a veszendők ajkain s a hangok sokasága között csak egy van, mely Istent dicsérve vész el a hullámok morajában.

Nem annak fáj a pusztulás legjobban, ki maga is eltűnik nyomtalanúl a föld színéről, nem az a legboldogtalanabb, ki együtt tér örök pihenésre szeretteivel, hanem az, ki túléli a pusztulókat, a ki látja a romhalmazt, a kinek nem szabad meghalni, mert kötelessége, hivatása az élethez kötik. Olyan érthető, olyan megható a Jafet fájdalma, s olyan mesteri kézzel, olyan élénk színekben van ecsetelve az emberek tragikus vége, annyi érzés, annyi szenvedés száll felénk Byron minden szavából. Itt van a költészet titka: szívvel hatni a szívre, érzéssel kelteni érzést.

Igaz, hogy roppant pessimismus ömlik el mindkét mysteriumon, de talán épen ez az, mi közelebb hozza az emberi lélekhez mind a két történetet. A biblia jogos büntetéssel, igazságosan sújtja történeteiben a vétkezőket. Ezt Byron is elfogadja, de lelke nem tud megnyugodni sem az elkövetett bűn nagyságában, sem a bűnhődés mázsányi súlyában. Keres és kutat saját szívében saját érzéseinek tengerében s gondolatai és érzései átplántálása folytán új szint, új irányt, új eszmét nyernek régi lelkek és régi alakok. Byron emberekről beszél embereknek. Emberekről kik jó és rossz tulajdonságokat egyaránt egyesítnek jellemükben. A jó nem egészen, tökéletesen jó, de a rossz sem egészen, tökéletesen rossz. Nem felejtkezik meg az igazságról, de valami mélabús fénynyel, szomorú melancholiával veszi azt körül, mert jól tudja az emberi szív inkább nyitva áll a szánakozásnak, mint a megvetésnek; szívesebben sajnálkozunk mint gyűlölünk.

Byron nem az igazságot félni és rettegni, hanem érezni és gondolkozni tanít; ez több erőt, több szilárdságot ad a léleknek. Bármilyen pessimista, bármilyen cynikus legyen egyik nézetével, a másikkal ép annyi poetikus báj, annyi jól eső meleget áraszt el. Költészetének nagy és magasztos segédeszköze, fegyvere, alapköve, a szeretet, melyre építi minden művét. Így férközhetik közel az ember szívéhez, így jut feltétlen hódolat osztályrészeül s így lesz költészete tökéletes egészszé, mert minden érzése szereteten alapszik s művének minden sorát, minden gondolatát a szeretet örökkétartó költészete sugározza be.

A mysteriumok költészetével párhuzamos irányban halad a biblia igazsága, nem rontja le egyik a másikat, művészi tökélyük nem enged és nem is engedhet tért versengésnek. Céljuk különböző, s így szükségképen eszközeik is különbözők. Hinni és bizni tanít a Biblia. Hinni az Úrban és bizni igazságos jóságában. Célja megértetni az emberiséggel, hogy az igazságban gyökerzik a jóság és az örök igazság kútforrása az Úr. A biblia minden történetének alapja, cselekménye bebizonyítani igyekszik a vég cél. A Kain és Ábel tragikumából, a Noé, a vízözön történetéből szintúgy beszél a cél. S ez a cél tesz fenségessé, nagyszerűvé, szentté minden betűt. Megnö az emberek gyarlósága, s jóságuk eltörpül, majdnem semmivé lesz az Úr nagysága előtt. Kell, hogy higgyen, kell, hogy bizzék az Úrban, ki a Bibliát ismeri, mert oly erővel, oly fényvel, oly mindenható tökélylyel világlik ki a Biblia soraiból az Úr nagysága, hogy nemcsak az ép lelkű, ép jellemű ember merit belőlük hitet és bizalmat, hanem a lelkileg béna,

nyomorék is gyógyító irt talál benne lelkének sebeire. Ez a csodálatos hatás, ez a mysticus erő szárnyalja túl Byron mysteriumának költészetét. Jóllehet Byron közelebb találja, s jobban elevenére tapint az emberi lélek sebeinek, de gyógyírja gyakran kártékonyan hat, mert a pessimismus veszélyes méreg, melyből elég egy csepp is, hogy a már úgy is pessimistát szerencsétlenné tegye, de viszont elég egy csepp ahhoz is, hogy tulzott, szinte betegesen optimistából lelkileg szellemileg ép, erős jellemű embert teremtsen. Az érzések végtelenségén játszik csodás dallamokat Byron, míg az agy az ész végtelenségén uralkodik a biblia. Színekben változó festmény a Byron műve; hatalmas, megingathatatlan szobor a Biblia. Isteni szikra varázsa teszi fennköltté az egyiket, az Úr teremtő jobbja teszi fenségessé, istenivé a másikat. S a kiben a két cél: igazságban hinni és szeretetet gyakorolni összpontosul, az közelíti meg legjobban, azt a fenséges képmást, melynek mintájára mindnyájan alkotva vagyunk.

Kolozsvár.

Weisz Elza.

RUTH.

Aranyos kalászon csillog az arany nap,
 Árpa közt a kasza egyenes rendet csap,
 Amott még ringatja szellő langy fuvalma,
 Itt a duzzadt kévék már keresztbe rakva.

Valahol magasan pacsirta dala szól,
 Csorog a verejték aratók arczáról,
 Délre jár az idő, rövidül az árnyék,
 Pihenés jelére vár a csapat már rég.

Kis fehér szamarán sebesen haladva
 Jön a poros úton most maga a gazda,
 Kel az üdvözlő szó: Áldjon az Úr téged!
 — Néktek is, felel az, adjon békességet.

Hosszú inség után bő termésre várunk,
 Istennek kegyelme a mi erős várunk,
 Megtelik a magtár, nem veszünk el éhen,
 Tánczoljon a sarló, előre, jó népem!

Halad az egész sor; Boáz meg elnézi,
 Nemcsak hű szolgája, mind barátja néki,
 Ismer ott mindenkit, férfit, asszonyt, lánykát,
 És feltűnik rögtön hogy egy uj orczát lát.

— Lábán, öreg szolgám, jér ide egy szóra,
 Mondd meg ki az a nő, ott a végső sorba'?
 Tán nem is a sorba'; hanem csak mögötte,
 Idegen közöttünk, nem e föld szülötte.

És a szolga felel: — Magad mondád Uram,
 Hogy e lány idegen a mi sorainkban,
 Reggel jött el hozzám, kért szelid-szerényen,
 Engedném a hullott árpa közt böngészszzen.

Évekkel ezelőtt inség volt e tájon,
 Sziklaszáraz földön nem látszott a lányom,
 Növény satnyán hajtott, kalász meg nem érett,
 Perzselő nap alatt kínos volt az élet.

Akkor Elimélek, vérbeli rokonod,
 Kézbe kapta a bús, nehéz vándorbotot,
 Két kicsiny fiával, ifjú hitvesével,
 Hazáért uj hazát Moábbbán cserélt fel.

Békés szomszédok közt ott éledegélt csendbe',
 Áldás nem volt rajta, de átok se verte,
 Telt, múltott az idő, két kis fia megnőtt,
 Moáb lányaiából vettek maguknak nőt.

Aztán nemsokára meghalt Elimélek,
 Örökös bút hagyva szegény özvegyének,
 Ki az idegenből mindig visszavágyott,
 Hogy látná még egyszer ezt a szép országot.

Undok varjú, holló, sose száll egyedül,
 Csapás is párosan vagy seregben repül,
 Alig zárult a rög férje sírja felett,
 Ujabb sírt hantolni két fiának kellett.

S most a három özvegy könnye egy patakba
 Folyik szüntelenül. Mindegyik siratja
 Mi néki legdrágább, mindene volt, élte . . .
 Vádolja önmagát, miért nem halt véle?

De a panasz, sirás, holtat nem ébreszt fel,
 S a szív sem reped meg bár csordultig megtelt,
 A legfájóbb nap is kell, hogy véget érjen,
 Nem adja fel jogát bánatos élet sem.

Akkor oszt Naomi így szólt két menyéhez:
 — Rajtunk Isten keze . . . Ő tervez, ő végez,
 Hiába lázadnánk akarata ellen,
 Porszemek vagyunk mi, ő Úr földön, mennyen.

Könnyetek ne hűljön, ifjak vagytok még,
 Eljön még az idő, orcátok pirban ég,
 Ajkatokon mosoly hirdeti nevetve,
 Hogy újra kivirult szivetek szerelme.

De én rám mi várhat? Lejtőn fut a pályám,
 Alján a sírvermet mintha nyitva látnám,
 Addig szürke napok egymást lassan váltják,
 Arczomnak redőit mind mélyebbre vájják.

Térjetez ti vissza atyátok sátrába,
 Várjátok a jövőt, ne nézzetek hátra,
 Én is elindulok, de multamba megyek,
 Szülőföldem benned tán megpihenhetek!

Egyik menyé, Orpa, sírva hullott térdre:
 — Üdvösségünk eltört, mindörökre vége,
 Külön úton járjuk e szörnyű világot,
 Tedd kezed fejemre, áldd meg anyám, lányod!

De a másik asszony, neve, úgy tudom, Ruth,
 Nem tágított tőle: Nincsen több, csak egy út,
 A hová te elmégy, oda megyek én is,
 Erős az Úr keze, ha lesujtott, véd is.

Hazám a te hazád, népem a te néped,
 Bármire vezetsz is, nem hagylak el téged,
 Örömtelt napokban együtt áldtuk Istent,
 Bánatban is veled, egy a sorsunk itt lent!

Igy jött Naomival Ruth is Betlehembe,
 Hosszú vándorlásán ápolta, vezette,
 Gondozta, becézte . . . igaz, édes gyermek
 Hivebb, jobb nem lehet, Boáz gazdám hidd meg!

Lábán a szót alig szakította félbe
 Már is az ügyelő jelt ad az ebédre,
 Szünetel a munka, mindenki fut, szalad,
 Édes az első korty, dús az első falat.

Ruth külön telepszik: kicsiny a kendője,
 Látszik, nem nagy ebéd kerül ki belőle,
 Boáz odainti s azt mondja: — Leányom,
 Tarts az én népemmel . . . akarom . . . kívánom.

S míg az aratásnak végire nem járunk,
 Ne keress más földet, böngéssz csak mi nálunk,
 Ne köszönd . . . nem jó tett: törvényünk parancsa,
 Szent a kötelesség, érdem nincsen abba'.

S nap nap után jött Ruth Boáz népe közzé,
 Minden ejtett kalász, sőt még több is, övé.
 Mert Boáz meghagyta, gondjuk legyen rája,
 Rendesnél több legyen gabona hullása.

Azután jött az ősz, aratásnak vége,
 Cséplik az életet, üres minden kéve,
 Szérüben a boglyák, szemje a hombárban
 Áldozat füstje száll a hol csak oltár van. . .

. . . Éjszakai égnek homlokán széjjelfut,
 Imádkozó szalag, a ragyogó tejút.
 Kékes homály dereng, hold sugara nem kél,
 Csend van a világon, alszik minden: éjfél!

Boáz azt álmodja, hogy érintést érzett,
 Magányos fekhelyén riadva felébred,
 Való-e, káprázat? Egy nő áll mellette . . .
 Megkapja — s karjában Ruth fekszik remegve.

— Uram, a te kezed felemelt a porból,
 Szivednek jósága megmentett nyomortól,
 Csüggedő lelkembe új reményt te adtál,
 Nálad van az élet, nélküled a halál!

A te két szemedben én kedvezést leltem,
Eljöttem rabodul, tied testem, lelkem,
Mint habos párnára, borúlj a keblemre,
Hullámos, lágy hajam álmodat befedje.

Térdemen szolgállok búban, vigasságban,
Mindenik útadon veled repül vágyam,
Hozzád köt a hála, hozzád köt a szívem,
Az én szerelmemnél hübb, igazabb nincsen.

Égő arcját rejti Boáz köntösébe,
A ki áhitattal ereszkedik térdre:
Istenem Teremtőm, a te neved áldott,
Szavaddal te hoztad létre a világot.

Intésedre támadt pokol, föld és mennybolt,
Millió élet kelt ott, hol a semmi volt,
Számptalan parányba te sugáرزol lelket,
Te benned lel vigaszt mind az, a ki szenved.

Homlokom a porba hajtom te előtted,
Ki rózsaligetté váltottad a földet.
A ki idegenből, messze zord országból
Hozzám vezérelted kiért szívem lángol.

Oh, Ruth, drága lélek, tedd kezed kezembe,
Ne muljék el soha üdvünk e nagy percze,
Első pillantástól tiéd volt szerelmem,
Éretted Istenhez szüntelen esengtem.

És ő meghallgatott: ím nőmmé tehetlek,
Fenn, a csillagok is gyönyörtől remegnek,
Szellő sóhajt, hallod? Azt meséli néked,
Egyetlen angyalom Ruth, szeretlek téged!

Magas tölgyfa vagyok büszke hegynek ormán,
 Karcsú, könnyű repkény, fonj körül, omolj rám,
 Ezer lenge szálad kösse minden ágam,
 Egyek legyünk fényben, zivatarzúgásban.

És ha az Úr keze villámát leküldi,
 Lángban áll a sudár, nagy robajjal dül ki,
 Minden egyes inda együtt pusztul véle,
 Egy volt éltük napja, egy lesz örök éje.

Isten, ki a tudás mély szemével nézel,
 Ki előtt nincs titok, nincs homály, nincs éjjel,
 Ki gonoszt alázol, igazat megáldasz
 Kegyelmeddel minket, jósággal eláraszsz!

Add hogy a mi sarjunk úr legyen a népen
 Vezetője jóban, pajzsa a veszélyben,
 Ki ellened támad, pozdorjává törje
 Neved dicsőségét hirdesse örökre!

Budapest.

Dénes Tibor.

FALUSI ZSIDÓ-ÉLET VASMEGYÉBEN.

Jelige: «Mint nyugtalan madár az ágakon,
 Helyről-helyre röpköd gondolatom
 Szedegeti a sok szép emléket,
 Mint a méh a virágról a mézet;
 Minden régi kedves helyet bejár...
 «Cserebogár, sárga cserebogár.»

Petőfi.

Szülőföldem üdvözöllek! Piczi falunk fehérre meszelt
 zsuppfödeles házaival, hol a fecskék csicsergése, vere-
 bek csiripelése annyiszor szolgált nekem altató és keltő
 dal gyanánt; gyümölcsös kertjeivel, melyeknek édes gyü-
 mölcset annyiszor élvezem; virággal diszített szőnye-

ges rétjeivel, hol én is tarka pillangók után kergetődtem; csergedező, csobogó, zuhogó patakocskájával, hol fürge ezüstös halacszkák, ugrándozó, kuruttyoló és brekegő békák annyi szórakoztató perczet szereztek nekem; mezeivel, erdeivel, hegy- és völgyeivel, berkeivel és ligeteivel, hol madárfütty annyiszor gyönyörködtette füleimet és melynek térségein eper és mogyoró után kutatva annyi kellemes órán át tartózkodtam — bolyongva, mélázva, álmodozva abszolút boldogságról: újra itt vagytok körülövezve a gyermeki poézis száz- és ezerféle bűbajos varázsával. Jancsi, Pesta, Csicsó, Sándor, meg a többi falunkbeli gyermekek, kik néha alaposan helyben is hagyatok engem — a köztetek egyedüli «zsidót», «a zsidó Jóskát» — de ismét megbékültünk, együtt lovacskáztunk, labdáztunk, karikáztunk, versenyt futottunk a széllel, építettünk, romboltunk: újra képzeletem elé teremt az emlékezet. Hála-telt szívvel fordulok hozzád, jóságos Istenem, hogy számomra boldog családi otthont teremtettél. De a kopaszodó koponya, a mind sűrűbben fel-felbukkanó ezüstös hajsza, a többé elsimulni nem akaró ránczok, melyeket az élet szelei és viharai szántottak arczomra: nem homályosítják el gyermekkori emlékeim boldog érzetét.

★

Hol találhatnék megfelelőbb mintát a falusi zsidó élet jellemzésének kiindulására, ha nem nálatok, jó szülőim, kiket a sors arra szemelt ki, hogy falun keressétek meg a mindennapi kenyeret magatok és nagyszámú gyermekeitek számára! A mi pedig nem könnyű dolog ott, hol nincsen semmi hajlandóság a becsület

útfjáról egy hajszálnyira is letérni és hol az Istenbe vetett reményen kívül csak két munkás karotok volt az egyedüli tőke, a mivel rendelkeztetek. Elöttem lebeg fiatalos, üde, jóságos arcotok, a melyet a kemény gondok elég gyakran komorrá tettek. Nem csoda! A kis falusi korcsma, hol akárhányszor előfordult, hogy naphosszat a csapat sem kellett megfordítani, nem képezhette a megélhetés alapját. Boltra, ott a Hegyháton, hol a nép Körmend városának közelsége miatt hetenkint többször is megfordult, hogy gyümölcs-neműit, tej- és tojáshasznát értékesítse és szükségleteit bevásárolja, nincsen szükség.

De hát segíts magadon, Isten is megsegít! És apa is, anya is tehetsége szerint azon volt, hogy a böles közmondás ne legyen meghazudtolva. A korcsmajoghoz tartozó néhány hold szántó és rét mindennemű megmunkálásából jó atyám, bőven kivetted részedet és az a nagy-mizdai völgyben csergedező patak, mely rétünket áthasítja, tanuságul szolgálhatna, hogy hány hulló verejtékedet mosta medrébe a legközelebbi zápor. Őszszel meg jött a gubacsszedés is, a midőn a zsákolásnál csurrant a víz homlokodról, de valamicske csak esőpönt is a konyhára valóra. Télen meg, a midőn más munka nem akadt, a szükséges tüzelőfa megvágása mellett hű gondozója voltál a Busának, Virágnak, Kőkénynek, meg a kis Bimbónak, mely utóbbi a következő esztendőre már szintén tehénszámba ment. Óh, élénk emlékemben vannak azok a téli reggelek, a midőn mi gyermekek fölédredve, az orrunkat is alig mertük kidugni a dunna alól a hideg miatt, te már megfordultál a tehenek körül; majd bejövén, újra meg-

mostad kezeidet és a kis méceses halvány világánál apró-betűs imakönyvedből morzsolád a szent zsolta-
rokat, míg virradni nem kezdett, hogy a rendes «sach-
riszt» szabad volt imádkoznod. E munka alól csak
akkor volt kivétel, a midőn áhitatos szombati nyuga-
lom terjeszté ki jótékony szárnyait az egyszerű zsupp-
fődeles korcsmaház szerény lakóira. Ilyenkor a külső
munka kizárólag a cselédé: végezze a hogy tudja. Apa
pedig a szombat legnagyobb részét tradicionális hang-
hordozással elmondott szorgalmas imádkozással, biblia-
forgatással, zoltározással stb. tölti.

Busa, Virág, Kőkény meg Bimbó, hálátlanság volna
rólatok még néhány szóval meg nem emlékezni!
Hiszen tejetek hasznából teremtette elő jó anyánk
házunk szükségletének nagyobb felét: tápláltatok is,
de ruhánk kizárólag a tejhaszonból került ki. Óh, jó
anyám, még most is bámulom akkori kitartó munkás-
ságodat, a melylyel sikerült a tej hasznát Körmenden
jól értékesíteni. Családunk így meg volt kímélve a
szükségtől, de jámbor kundsaftjaidat is elláttad kóser
vajjal és túróval, kik tisztaságodban és jámborságodban
bízva, a világért sem vettek volna mástól. Aztán ti
tyúkok, kik anyám hívó szavára futva-repülve siette-
tek az etetéshez, meg mindig sarka nyomában volta-
tok, valahányszor a kamra ajtaja felé közeledt:
rólatok sem szabad megfélekezni, hiszen ti is hozzá
járultatok, hogy az eladott tojásokból anya pénzecs-
kéje szaporodjék.

Így pénzecskéje bizony szépen nőtt néha: volt eset,
hogy 20—30—40 forintokra is dagadt, és anya jól eső
érzéssel legeltette szemeit a munka gyümölcsén. Szá-

mitgatta, mennyit szán ágyneműre, ruhára, egy-egy új bútordarabra, erre-arra... Pedig de hányszor érte csalódás! Elfogyott a bor — hitelbe, (melynek legnagyobb részét soha sem fizette meg, a ki megitta!); apának mást kellett hozni a távoli zalai hegyekről és — nem volt elég pénze. Vagy elkövetkezett a negyedévi haszonbér fizetésének ideje, de a szükséges bérösszeg nem volt együtt. Pedig gróf Festetich tisztartói nem ismernek tréfát, és ha embertelenség miatt nincs is ok a panaszra és nem is teszik ki mindjárt a szegény falusi zsidó szűrét, de a pontatlan fizető a legközelebbi három évre szóló bérlet árlejtéséből ki van zárva (akkor még nem volt a regálejog megváltva). Ilyenkor onnan veszünk, a honnan lehet: anyának elő kellett adni megtakargatott forintjait, összekuporgatott garasait, hogy apa kötelezettségeit teljesíthesse. Anyának nagymérvű beszerzési tervei szétfoszlottak, mint a buborék, a kuporgatást kezdhette ismét előlről, hogy legközelebbi alkalommal reményeinek teljesülése ismét elodázódjék... Hány fájdalmas sóhaj és keserves könny kísérte a nehezen megtakargatott összegecskétől való megválást, a jó Isten a megmondhatója; habár minden ellenkezés és hangos zúgolódás nélkül is hajolt meg a kegyetlen sors követelése előtt.

★

Az élet egyhangú egyformaságából ritkán zökken ki a falusi zsidó; azért még az egyszerű «ajrach» (zsidó koldus) is szíves fogadtatásra talált jó szülőimnél, ki szokott szóbőséggel sok mindenről tud beszélni. Kap is nemcsak bő «nedóvet» (alamizsnát), hanem enni-

inni is annyit, hogy nincs oka a panaszra, akár 3.—4. faluig egy falatot se egyék. Még szivesebben látott vendége volt házunknak a «rongyos zsidó» (nekünk, gyermekeknek «bácsi»!), a minők gyakran el-ellátogattak kicsiny falunkba, hogy tű-, czérna-, fűző-, gyűszű-, és gyűrűkből álló sovány árúkészletüket ronggyal cseréljék föl. Ha nehéz teher alatt («bugyri») görnyedve jó szülőimhez bebetértek, hogy kifáradt tagjaikat nálunk kipihenjék, mindannyiszor szívesen látták szerény asztalunknál; sőt, ha úgy fordult a dolog, hogy éjjelre is nálunk maradtak, gondoskodtak szülőim, hogy puha fekvőhelyben se legyen hiány.

Ilyenkor mindig örültem, hogy vendégünk van és élénk érdeklődéssel lestem a szót ajkairól, a midőn atyám melléje települve, a «kileből» hozott legújabb ujságokat vagy vendégünk élményeit hallgatta, bár igen sokat nem értettem meg az ő «jidis» beszédjéből, lévén községünk *tiszta magyar*, az én anyanyelvem annyira magyar, hogy német nyelven a legegyszerűbb mondatka kiejtésére is képtelen voltam, a miért nem ritkán neheztelését vontam magamra szülőimnek, hogy olyan «nehéz fejű» vagyok. Nem ritkán «arany karika-gyűrű», zöld- vagy piroskövű «ezüst gyűrű» ékesítette az én újjamat vagy testvéreimét; csillagos bicskát is kaptunk ilyen vendéglátás alkalmával, mert a «bácsi» rendezvén «raktárát», abból minket, ott kíváncsi szemekkel fürkésző gyermekeket is megajándékozott (ez volt a megvendégelésért a fizetés!). Jó szülőink azonban, ha nem voltunk elég szemfülesek elrejtve tartani «ékszerünket», míg a bácsi eltávozott, keményen ránk mordúltak és mi a bácsi szabadkozása daczára, ki-

mondhatlan sajnálatunkra kénytelenek voltunk ékszerünk-től megválni.

Kiváló öröömre és szülőföldem iránti kegyelem elégtételéül szolgál, hogy a jó bácsik sohasem panaszkodtak méltatlanságról, a mit a falu népétől kénytelenek voltak volna eltérni, sőt most bizonyos büszkeséggel irom le, hogy mily gyakran tettek említést egy «güte gajte», — «güter gaj» — vagy «güter gálach»-ról (jó asszony, jó ember, jó pap).

De alkalmas időjárás esetén szombat vagy ünnepnap délutánján is látogatóba jöttek hozzánk a szomszéd-falubeli zsidóék egyike vagy másika családosan; vagy mi mentünk oda; mert a mennyire egymásnak úgyszólván esküdt ellenségei két zsidó család, ha ugyanazon községben laknak, annyira a közeli falvak zsidó-családjai között a legbensőbb baráti viszony áll fön, ha külön községben laknak; mintegy ösztönszerűleg érzik, hogy örömben-bánatban egymásra vannak utalva. Igen gyakran egymásnak nemcsak jó tanácscsal, de tényleges munkával is szolgálnak. Hasonló üzleti dolgokat közös megállapodással, sőt gyakran közösen végzik, és az ilyen összejövetelek igen alkalmasak ilyen dolgok megbeszélésére.

★

Az ünnepek közül főleg a Ros hasonló és Jom-kipur, a mi változást hozott, a mi egyhangu falusi életünkbe, a melyet még ma is gyermeki boldogságom többé már utólérhetetlen kéjes álmának tekintek. Óh, ti városi zsidók, kik egész éven át élvezitek a város gyönyörűségeit, a «kile» előnyeit; óh, ti városi gyermekek, kik

szüntelenül szemlélhetitek a szép házakat, a gyönyörű kirakatokat, a délczeg katonákat, a pompás fogatokat stb.: ti nem tudjátok mi igazán ez a két ünnep. Ezt valóban csak a falusi zsidó tudja, ki egész éven át küzdve-fáradva a szűkös kenyérért, más vallásúak között elszigetelten él, van eset rá, hogy gúny és bántalmazásnak is ki van téve, ki évenként alig 1—2-szer juthat abba a helyzetbe, hogy «minján»-nal imádkozhassék; igazi vágygyal csak a falusi zsidó várja az őszi *nagy ünnepeket*, a midőn eldobva magától a mindennapi küzdelmeket, gondokat, hogy egyedül és kizárólag Istennek szenteljen néhány áhítatos órát. Igazi ünnepe ilyenkor csak a falusi zsidó gyermeknek van, ki egész éven át alig lépi át faluja szűk határát, kabátos embert, ökörszekéren kívül más fogatot alig lát; míg most bámulni valója bőven akad az úton, a szép városban.

Már hetekkel előbb kezdetét vette az előkészület, és mi gyermekek e közben példás magaviseletet tanúsítottunk, szót fogadtunk, mindenféle munkában ellentmondás nélkül segédkeztünk a szülőknek, hogy mi is «ünnepelni mehessünk a városba, Körmendre». Mert volt falusi zsidó, ki gyermekeit, sőt feleségét is otthon hagyta, minket azonban soha sem hagytak otthon jó szülőink. Hogy mi mindennek örültünk már előre, el sem tudnám mondani: az új ruhának, kocsikázásnak, a városnak, jobb ételeknek, stb. Melyiknek volt nagyobb varázshatása? Valószínűleg mindegyiknek együttvéve és ösztönszerűleg éreztük, hogy a változatosság gyönyörködtet.

Végre elérkezett a várva-várt Ros-hasóno előtti nap.

Jó anyánk már kora hajnalban kelt, hogy minden kellő időre elkészüljön. Volt sürgés-forgás: a háznak apraja-nagyja kitett magáért. Különösen jó apánk hazatérését vártuk türelmetlenül, ki előtte való este már a városba ment, hogy a «szchorberesznél» (hajnali istentisztelet) jelen lehessen. 9—10 órára már biztosan ott-hon volt és nemcsak az előkészítésben segédkezett, de elvégezte a csekély üzleti megbízásokat egy erre alkalmas embernél, hogy távollétünk alatt dohány- és borhiány miatt ne panaszkodják a falu.

Ebéd után kezdetét vette a nagy «puculás»; még meg is nyiratkoztunk, a falu egyik kiszolgált katonája volt az udvari borbélyunk, a ki egy «pakli dohányért» megnyírt mindnyájunkat, sőt még nyakunk csirját is alaposan kiborotválta. Majd mosakodtunk, öltözködünk. Már ekkor szabadott fölhúzni az augusztusi vásáron vett, jó kopogós, rezes orru új csizmáinkat (néha még csikorogtak is!). Mert volt ugyan más czizmánk is, a melyet a falu derék kanásza a csürhe mellett már annyiszor össze-vissza foltozott; más suszter ugyanis nem lévén a faluban, kinevezték jó szülőim az ezmester pásztort (jó fúró-faragó, kitünő birkatolvaj stb.) valóságos «udvari csizmafoltozóvá», ki ennek a magas tisztségnek néhány csomag dohányért (no meg itt-ott ráadásul «zsiros dohányért» — «bagó»!) a mi kényes izlésünk- és magas igényünknek kitünően megfelelt; de mi nyáron át legszivesebben a saját talpunkat kopattuk, nem törődvén vele, ha meztelen lábunkat égette a homok, bökte a kavics és itt-ott egy-egy kíméletlen tüske szúrta is meg. (Hány szúrt meg azóta az életben, a minek sokkal sajnóbb volt a sebe, a jó Isten a meg-

mondhatója, pedig most télen-nyáron viselek lábbelit!) Az új kalapot is feltettük (a régi úgy kipúposodott, mint egy süveg czukor!) A hátulgombolós nadrág és kabát, melyeket, ha lyuk támadt rajtuk, anyám rendkívüli elfoglaltsága miatt atyám foltozgatott (a döröskei Ferner bácsi még a fogyatékos lábbelik javításához is értett és nem szorult a kanász-vargára!), mondom, a kabát és nadrág az útra a régi maradt, csak — főleg az utóbbit — gondosan begombolták, hogy az az úgynevezett «francia zsebkendő», mely folyton kikíváncozott és melyet a falu pajkos gyermekei annyiszor megránczigáltak, valahogy kívül ne maradjon. Majd apa-anya is elkészült, apánál különösen sokáig tartott, míg az aurummal «borotválkozott».

Itt van végre az indulás percze: «Szomszéd uram» már befordult udvarunkba a «Szürke»- és «Sárgá»-val. Apa még idegeskedik, azaz dehogy: akkor még nem tudták, hogy milyen fán terem az idegesség! Apa tehát kiabált egy kicsit — nem haragból, hanem siettette anyát, hogy későn érkezünk a városba. Mi gyermekek nagy buzgósággal czipeljük az elviendőket a kocsihoz. Apa a szomszéd úrral fölteszi az egyik ládát, melyben az ünnepi ruhák vannak; a másikat, melyben az elemózsia van; ezeken ülünk majd az úton. Hátral a széna fölé kötik az ágyi ruhát, melyen majd alszunk. Kosár, melyben gyümölcs és húsnemű van, üvegek, melyekben tej és bor van, szintén gondosan elhelyeztetnek, hogy az úton baj ne érje és az ünneplés alatt semmiben sem szenvedjünk hiányt. Most felülünk a kocsira. Anya az utolsó: még átszalad a szomszédasszonyhoz, hogy ő is «vigyázzon a házra» és baj ne történjék távollétünk alatt.

Indulunk. Anya még e közben is visszakiált az otthon maradt cselédnek és bár már hetek óta instruálja távollétünk idejére, még most is van mondani valója: jól vigyázzon mindenre, mint a szeme fényére. Repül a Sárga és Szürke, mint a szél. Mi gyermekek pedig egyre ki-kitörő ujjongásban adunk végtelen boldogságunknak kifejezést, a mit apa megelégedést visszatüköröző mosolylyal még tetéz is az ő magyarázataival. Most fordulunk be a postaútra, hol tovább több hasonlóan megrakott kocsit érünk el. Ezek is falusi zsidók: némelyik 8—10 mértföldnyi útat tett meg, hogy Körmenten ünnepelhessen.

A helyszínére érve özvegy nagynéném (Isten nyugtassa meg haló poraiban is!), kinél rendszeren szállva szoktunk lenni, már a kapuban fogad azon kijelentéssel, hogy későn érkeztünk, már a víz is forr, hogy a vacsora el ne késsék. Apa száll le először, majd segít anyának is a leszállásnál és sorban lerak minket is.

Következnek a kölcsönös szokásos üdvözlések. Hogy anyám illemtanításai ne veszzenek kárba és szégyent ne valljanak velem: illő módon én is nagynénihez közeledem, annak rendje-módja szerint jó csattanósan a markába csapok és jó czuppanósat csókolok a keze fejen; viszont ő is végigcsókolja a «falusi bugrist» — így nevezett szeretetből. Leraknak a kocsiról mindent és a szomszéd úr kellő utasítás után némi bevásárlást tesz, pipára gyújt, csettent az ostorával és a Szürke-Sárga ismét hazafelé vágat. Csak én nézek utána habozó gondolattal: nem volna e jó visszakocsizni...

Az est közeledtével jó apám fiatalos üdeséggel a templom felé tart, egyik kezével kis öcsémet, másikkal

engem vezet. Én, mint a nagyobbik, viszem a fehérkendőbe kötött csomagot (halotti ruha, máchsor). Jó anyám lassú léptekkel jön utánunk; a boldog meglegedettség az ünnepi komoly hangulattal vegyülve ül ki jóságos arczára. De mintha titkos aggodalom is mutatkoznék szemében: rendben van-e otthon minden, rókakoma vagy más kétlábú «ragadozó» nem fog-e garázdálkodni a ház körül?! Mire a templomba érünk, elsímúlnak a gondok és a jóságos Istenbe vetett, csendes áhitattal lépjük át az imaház küszöbét. Lényege-sebb baj nem is igen támadt otthon, mintha a szentírás szavai itt is beteljesedtek volna (I. M. II. k. 34 f. 24. v.): «Senki sem fogja megkívánni a te földedet, mikor fölmégy, hogy megjelenjél az Örökkévaló, a te Istened színe előtt.»

Az istenitisztelet után kellő ünnepélyességgel ülünk az asztalhoz, majd elpihenünk; kinek ágy nem jut, annak a földre vetnek.

Apa reggel, alig hogy kivilágosodik, már ismét templomba siet. De mi többiek is talpon vagyunk. Most következik rám az igazi «kicsípés»: «teljes díszbe öltözködhetem». Igaz, hogy az én felsőruhám csak egyszerű «czeig» matéria, a melyet a mi még egyszerűbb falusi szabónk — kovácsunkon kívül falunk egyetlen mesterembere — szabott és varrt reám, de azért minden ránczossága és egyéb fogyatékosága mellett is keményen feszítek benne és szentül meg vagyok győződve, hogy enyém valamennyi gyermeké között a legszebb.

Öcsémmel apát a templomban ismételten meglátogattuk; meglepett bennünket, hogy minden ember tetőtől talpig fehérben van, még apát is alig ismertük

föl. Zsongott-bongott a sokaság, hajlongva, zokogva, sírva. Önkénytelenül is a meghatottság bizonyos neme vett erőt ártatlan kis lelkünkön, a midőn láttuk és hallgattuk a sok jámbor áhítatos imádkozót. Nem csekély ámulatot keltett bennünk, hogy abból a kis vékony jószágból (sófer) olyan hatalmas hangokat lehet kicsalni, melyek a templom ablakait is megremegtetik.

A délutáni rövid istenitisztelet után nagy seregben tódultunk a Rábához, szintúgy tarkállott a part a sokaságtól. Asszonyok és férfiak jámboran imádkoztak. Sokat hallom körülöttem a «Táslach-machen» szót, de az egész szertartásból csak annyit értek, hogy a kifordított zsebekből a halakat kell etetni, a mit a többi gyermek után én is hűségesen megcselekszem. Közben egy-egy pillantást is vetek a híd felé, nem jön-e a Sárga, a Szürke, az én gyermekkori «ideáljaim». Az időnek többi részét sétálással töltjük a gyönyörű «várkertben», látogatásokat teszünk rokonoknál, jó ismerősöknél, vagy azokét fogadjuk.

A másodnap délután már lessük, mikor jön a szomszéd úr értünk. Előfordul, hogy későn érkezik és a jó szülők türelmetlenül aggódnak, hogy el se jön és még egy éjet kell távol tölteni hazulról. Ha megérkezik a szomszéd, legelőször is anya ostromolja kérdésekkel, míg meg nem nyugtatja, hogy otthon minden rendben van. Csakhamar velünk együtt ismét minden a kocsira kerül. Mi gyermekek, egy darabig bámuljuk a számtalan csillaggal ékített eget, majd elnyom bennünket az álmom és csak otthon ébredünk föl, a midőn leraknak bennünket. Hazatérésünk csak egy alkalommal volt meglehetősen kalandos. A szomszéd csak a Sárgát

foghatta be, a másik megsántult. Útközben, távol falunktól még hozzá eltörött kocsink egyik kereke. De a mi jó szomszédunk nem esett azért kétségbe: kivette a kocsikasban heverő baltát, kellő szakavatottsággal az ott elterülő berekben egy alkalmas csaptatófát vágott, a melyet apával a kocsi tengelyéhez erősített kerék helyett. A kocsi ezen csúszott hazáig, a szülők pedig a szomszédal gyalogoltak, mert a kocsi nehéz volt így.

Leraknak aztán mindent a kocsiról, nyugalomra térünk ismét otthon, a puha megszokott fészekben, mert mindenütt jó, de legjobb otthon. Másnap aztán kezdődik a küzdelem újra a mindennapi létért, hol az ünnep előtt félben maradt, míg el nem érkezik «Jom-kipur» előtti nap, a midőn újra a városba zarándokolunk. Máskor csak apa megy «minjához» a városba, ha elhalt szülői után a kegyelet adóját akarja leróni azok halálának évfordulóján (kádis), vagy a «Megila» olvasáshoz (Purim) és Jeruzsálem pusztulásának évfordulóján.

Ha most ezekre a gyermekkori zarándoklásunkra gondolok, úgy képzelem, hogy a midőn a biblia szavai szerint háromszor évenként a zsidóság a szent városba, Jeruzsálembe ment ünnepelni, egy-egy zarándokló család külső képe hasonlíthatott a mienkhez.

A zsidó a gyermeket áldásnak tekintvén, csak természetes, hogy gólyanéni hozzánk is gyakran ellátogatott: összesen kilencszer, hatszor fiút hozott a csőrében. Krendl néni, a ki ilyenkor nálunk a háztartás

vezetésére tartózkodott, tőle telhetőleg iparkodott rendet tartani, de bizony mégis mintha a feje tetején állott volna minden, jó anyám legalább így találta. A koma nem okozott gondot. A falusi zsidók között még máig is fennáll az a dicséretre és a városiak által is utánzásra méltó szokás, hogy mindegyik verseng, melyik tudja a komaság terén a legnagyobb rekordot elérni. E tekintetben akkor a mi vidékünkön a derék, jámbor és tehetős szarvaskendi Brüll bácsi dominált és a falusi zsidók megtisztelve érezték magukat, ha «Brüll komának» szólíthatták. Csak természetes tehát, hogy apám, miután összes közellakó nagybátyáim komaságából kifogyott, első ízben is Brüll bácsinak «mechábedolta» a komaságot, a ki bírta és akarta is az e tiszttel járó tekintélyes költségeket viselni. Sőt a Brüll néni a sütemény minősége és mennyisége dolgában úgy kitett magáért, hogy ennyi és ily jó még soha sem jutott azokba a kis csomagokba, melyeket a paszitára jövők az otthon maradottaknak haza visznek.

Szegény apámnak gyült meg ilyenkor erősen a dolga, mert a «zsiros szüde»-re való előkészítés gondjai az ő vállára neheztedek. Pedig minden valamire való falusi paszitán nem oszlik el a közönség a reggeli után, hanem csak akkor kezdődik a vidám jókedv, mely poharazás, kártyázás mellett még az ebéddel sem ér véget. Hát még a «Wáchnácht», a melyről való elmaradást egy falusi zsidó sem tudná lelkifurdalás nélkül elviselni, mert ezek szolgálnak alkalmul, hogy egyszer a falusi zsidó is kimulassa alaposan magát. Hogy legyen mit enni-inni — kivéve a reggelit — apám gond-

ját képezte. Aztán meg nem csekély fejtöredelembe került, hogy a falu érdeemes emberei között kiket kell kiválasztani tiszteletbeli komáknak; mikor, mivel és mi módon lehet ezeket megvendégléni.

Sok mindennek kellő elrendezése mellett nem kicsinyelendő feladat, a «majlnak» (körülmetélő) kirendelése. Nálunk vagy a rabbi maga, vagy a dájen volt (helyettes): ezeket pedig csak illik méltóképen fogadni. Az én születésem alkalmával történt, (apám többszöri elbeszélése után tudom), hogy a rabbi elhozása nem csekély körülményességgel járt. Paszita előtti napon akarta apám kihozni a körmendi rabbit. Azonban nagy katolikus ünnep lévén, a falu számos lótulajdonosai között nem akadt egy sem, ki hajlandó volt volna még nagy fuvardijért is befogni. Nagy könyörgésre kapott apám egy pár lovat, melyeket szánba fogva, maga hajtott a rabbiért. Este felé járt már az idő, mire Körmenden a rabbival szányra ültek. Alig keltek azonban útra, kegyetlen hóvihar keletkezett; majd annyira besötétedett, hogy útjukat a közeli faluban félbe kellett szakítani, mert Isten-kisértés lett volna a sötét hóviharos éjben járatlan úton tovább utazni. Egy egyszerű falusi parasztház vendégszerető házában töltötte a jámbor rabbi idejét, honnan másnap reggel folytatták a még jó másfél órai utat. Otthon persze kétségbe esve töltötte anyám az éjet, míg dúlt lelki fájdalmának megváltására és még az előtte való nap érkezett vendégek öröme apámék szerencsésen meg nem érkeztek a viszontagságos útról.

Különösen a szombati pasziták, a midőn kártyához nem nyúlnak, szoktak kedélyesek lenni. A társaság az

egész délutánt együtt tölti; a Balaton mellékéről hozott borral mérsékelt poharazás mellett (becsipettet nem látni) kiki emlékezetéből előszedi azokat az ősrégi vig és komoly dallamokat, melyeknek szövege nem ritkán egy-egy pajkos románczot vagy komoly balladát tartalmaz, többnyire azonban tréfásabbnál tréfásabb tartalmú.*

Az elszállásolás nem okoz nagy gondot; a vendégek azt mondják, aludni ráérnek otthon is. Ha mégis maradna az éjjeli együttlétből némi nyugalomra is, nem válogatósak: megelégesznek a földre szalmából, meg némi ágynemüből vetett ágygyal, kinek rendes ágy nem jut. Nyáron meg egyik-másik a csürben lévő illatos szénán is kitünő fekvőhelyet talál 1—2 órára. Csak a jámbor rabbinak gondoskodnak nyugalmas szobáról és puha ágyról. Ha alkalmas külön szoba nem jutott a háznál számára, tudok esetet, a midőn a közeli szomszéd külön szobájában töltötte a rabbi az éjet: a szomszéd büszke rá, hogy jó katolikus létere még zsidó papot is vendégül tisztelt a háza, de a jámbor rabbi miatt sem esett csorba a «Sulchán-áruch»-on.

Mint sajtóságot jelenséget említem, hogy hasonló falusi családi ünnepélyeken a legritkábban van egy-egy városi zsidó jelen. Meghíva legalább nem lesz, ha-

* A mai fiatalabb nemzedék már töredékben is alig ismeri ezeket a dalokat, mert ők jobban szeretnek a mélabús és ropogós magyar nóták mellett mulatni. Azért művelődéstörténeti és néprajzi tudomány szempontjából nem végezne fölösleges munkát az arra hivatott egyén, ha ezeket összegyűjtené és megmentené a feledés homályától.

csak mint házaló véletlenül oda nem vetődik. E tekintetben határozott ellenszenv tapasztalható a városi iránt, a ki bizonyos suveren megvetéssel bírálgatja, fitymálja a «darfmaczok» (illetant nem ismerő falusi zsidó) tetteit, fesztelen érintkezéseit és mulatozásait.

★

Családunk növekedésével növekedtek és súlyosbodtak jó szülőink gondjai is, különösen a kellő iskola hiánya miatt. A hegyháti zsidók bajához még egy másik is járult. A jó Brüll bácsi, a ki az egész környéknek tiszteletbeli saktere volt, majort bérelt, majd meg is vette. A környék zsidai összejöttek tanácsra, melynek eredményeképp egyhangulag elhatározták, hogy — miután méltatlan kivánság Brüll bácsit nagy elfoglaltsága mellett a saktárság teendőivel tovább is terhelni, miután a Hegyhát hét reményteljes csemetéje is alaposan rászorul egy kis tanításra-oktatásra — közös erővel egy fiatal embert fölfogadnak saktertanítónak. Fizetés: ellátás és 45 kemény forint egy «zmán»-ra (félév). Így jött létre a hegyháti zsidó vándoriskola — ministeri engedély nélkül, a melynek párját bizonyosan keresni kell a zugiskolák történetében: hét tanuló, mindegyik külön osztályú és négy falu zsidájának sarjai. A tanítás Döröskén, Ferner bácsiéknál a korcsmaház «parádés szobájában», mely tanítónk lakószobájául is szolgált, az őszi ünnepek után meg is kezdődött. Két hónap múlva a mozgóiskola hozzánk került, majd a hátralévő két hónapra Szarvaskendre Brüllékhez érkezett. Minden tanulóra ugyanis egy-egy hónap jutott; a dörbörhegyi Marczin-

bácsi, mint a hetediknek atyja, ki némi mész- és edénynyel való házalásból származó igen szerény jövedelme miatt föl volt mentve az iskola, illetőleg tanítótartás kötelezettsége alól, csak a reá eső készpénzt fizette.

Én hugommal a két hónap alatt vasárnaptól péntek délig Fernerek kosztosai voltunk; viszont, midőn az iskola hozzánk került, a két Ferner gyerek lett a mi kosztosunk, mert egy órai járásnyira laktunk egymástól; a szarvaskendi és dögörhegyi gyermekek hazamentek minden nap; Szarvaskend, mint központ, közel volt mindegyikhez, onnan rendesen mind haza mentünk. Ez alól a rendes hazamenetel alól csak akkor volt kivétel, ha valami kegyetlen időjárás gátolt bennünket, vagy a tavaszi hóolvadáskor a völgyi patak erősen megdagadt és — rendes hid nem lévén rajta — át nem bírtunk menni. Különben reggel mentünk, este jöttünk. A magunkkal vitt ebéd állott jó fekete rozskenyér mellé vaj-, sajt-, tojás- vagy húsneműből.

Mi tagadás, mi bizony örültünk, ha rossz idő ért bennünket az iskolában, mert ez esetben valamennyien együtt maradtunk, ennünk meg küldtek vagy hoztak hazulról. Különösen élvezetes volt a szarvaskendi tartózkodás. Brüll néni nem akarta a parádés szobáját átengedni iskolának és tanítói laknak, hát a majorban hoztak egy kiérdemült cselédszobát annyira rendbe, hogy a két hónapot kibírta. Berendezése állt egy ágyból, egy X lábú asztalból és két lóczából. Itt volt a tanyánk, ha az időjárás szobára kényszerített és ide hoztak a majorbeli cselédek jó zsuppszalmát, a melyre ágyat vetve az éjet töltöttük. Itt aztán szabad volt a vásár mindenféle hanczúrozás elkövetésére, míg a

macska (tanító) közénk nem érkezett a vacsora után, hogy ő is elfoglalja e szobában a számára bontott ágyat. Így vált a kiérdemült cselédszoba tanteremmé, tanítói lakszobává, étteremmé, játszóhelylyé és hálószobává.

Tanítónknak persze az elemi és némi héber ismereteken kívül hiányzott minden módszertani vagy egyéb pædágogiai tudománya és egyedül a józan észre támaszkodhatott, a mi bizony nem egyszer megbicsaklott; de nem is csoda, hiszen tizennyolcz évesnél alig volt idősebb. De azért legjobb tudása, buzgalma és szorgalma felhasználásával aránylag rövid idő múlva megtanultunk elég jól írni, készséggel olvasni, a négy alapművelettel számolni, kitünően imádkozni, bibliát németre fordítani. Tárgymagyarázattal nem foglalkozott tanítónk. Olvastunk össze-vissza, akár értettük, akár nem. Egyéb tárgyaknak hírét sem hallottuk. De annál nagyobb buzgósággal bifáltatta velünk a «Deutsche Sprachlehre»-t; pedig mint tősgyökeres magyar gyerekek ehhez a nyelvhez annyit értettünk, mint körülbelől a kínaihoz.

*

A «cheder» idejére eső dolgok között egyik különösen megragadja emlékemet. Döröskén volt ismét az iskola, hol a Ferner bácsi öreg édesanyja (unokái «bábe»-nek nevezték, így mi is csak «bábe»-nek hittuk) már régen betegeskedett. Egy vasárnap reggel, a midőn megint megjelentem, hogy a következő péntekig haza ne menjek, azon komoly hírrel fogadnak, hogy a bábe nagy beteg, ma az iskola is szünetel, pihenjem

ki magamat kissé és menjek haza, hívjam el apát is a bábehez. Tehát ismét megtettem haza az egy órai útat. De apa csak este felé érkezett meg valamelyik szomszédfaluból, hova üzleti dolga vezette. Mindjárt útra is keltünk és nemsokára koromsötétségben bandukoltunk árkon-bokron, hegyen-völgyön keresztül, míg Döröskére értünk. Ott találtuk már az egész vidék zsidóságát, kik komoly ábrázattal álltak körül a bábe ágát; mások az asztal körül ülve mélyen bele merültek valami imakönyvfélébe.

Éjfél után a bábe utolsó perczeit érte és olyan nagy mozgalom keletkezett a házban, hogy még mi, gyermekek is rögtön talpon teremve fölöltözködtünk és beszaladtunk a haldokló bábe szobájába. Égő gyertyát tartottak ágya körül és imádkoztak. A bábe életereje végkép kialudt. Kis vártatva pihét tartottak orra alá, majd — miután meggyőződtek a halál beálltáról — az ajtóval szemben, a szoba közepére terített szalmára emelték a lepedővel együtt a bábe hülő testét, lepedővel letakarták és égő olajmécsest helyeztek a feje mögé.

Azon éjjel már senki sem aludt többé. Mihelyt megvirradt, Marczin bácsi, (az elhunynak veje) rendbe hozta kocsiját, befogott. Azon idő alatt az egybegyűltek külön-külön járultak bocsánatkéréssel (mechile beten) a holttesthez. A kifestett lábfejek hüvelykujjait az imádkozó három ujjá közé szorítva mondta jargonban: «bocsánatot kérek, ha megbántottalak; imádkozzál érettem, feleségemért és gyermekeimért». Azután egy ponyvát terítettek a szekérbe, ebbe helyezték a bábe tetemét a lepedővel együtt, hogy a két óránnyira

eső Hidvég község zsidótemetőjébe vigyék elhantolni.

Még egy agyagbögrét vágta a kocsi kerekéhez, hogy az számtalan darabra törött és megindult a kocsi. Elvitték a bábét örökre abból a házból, hova, mint ifjú menyecske férje oldalán tette be először a lábát és hol oly boldog családi életet élt. Egy darabig mindenki elkísérte a jelen volt falusi zsidók közül. Többen a családdal együtt elmentek a temetés helyére is, így apám is, ki nagy könyörgésemre megengedte, hogy a fogadott kocsin melléje kuporodhattam. A szertartásból a temetésnél csak annyit láthattam, hogy a tiszta fehérbe öltöztetett bábét belefektették a sírba, a melynek falait egy-egy deszkaszál képezte fenék nélkül; szemei fölé egy-egy cserépdarabot, kezeibe egy-egy Y alakú fácskát, feje alá egy földdel megtöltött zacskót tettek vánkosul.

Már több hét múlt el a bábe temetése óta, amidőn egyszer Döröskére utánam jön a cselédünk azon üzenettel, hogy apám tisztelteti a tanító urat, engem ereszsen haza, mert anyám már napok óta beteg. Én szerettem volna haza repülni, de gyöngye lábaim a menést is alig birták. Mire hazaértem, anyám már jobban volt, miután egy teljesen kifejlődött fiút hozott a világra holtan. Most azon tanakodtak szülőim, hogy hogyan temessék el a kis hullát. A városba vinni a zsidó temetőbe sok körülményességbe, költségbe és időbe kerül; apám pedig nem hagyhatta otthon anyámat ily betegen, egyéb dolgok a ház körül is gátolták a hulla elvitelében. Anyám azon nézetben volt, hogy ásson a kis ládába elhelyezett, felöltöztetett hullának

a kert sarkában, vagy a földünk végében lévő sűrűben egy kis alkalmas sirt. Apám nem helyeselte ezt a tervet, mert egy későbbi bérlő a föld megmunkálása közben rá találta bukkanni, még valami büntényt gyanítana, a mi esetleg sok kellemetlenségre adhatna alkalmat; apám terve szerint a keresztény temető szélébe kellene temetni, de ahhoz a szomszéd faluban lakó plébános engedélyére lett volna szükség. Véletlenül akkor toppant be hozzánk egy házaló zsidó («rongyos zsidó»), ki nem egy szívességet köszönhetett már szülőimnek. Ez megértvén miről van szó, önként ajánlkozott, hogy ő magával viszi a kis tetemet Körmendre és az ottani zsidótemetőben annak rendje-módja szerint eltemeti. Így történt. A ládikába zárt holttest a házaló «bugyrijába» tétetett, így vitte másnap reggel a hátán magával.

Abban az időben az ilyen hullaszállítás semmiféle hatósági akadályokba nem ütközött.

A falusi chéder a kellő számú tanulóanyag hiányában feloszlott. En a körmendi jeles népiskola hat osztályának elvégzése után Herkulesként válaszütra kerültem. Szülőim rózsás képeket festve, falusi saktermészárosnak akartak nevelni, vagy kereskedőinasnak adni. Egyikhez sem volt kedvem: a továbbtanulás rögzös pályáját választottam, a mi szülőim korlátolt anyagi körülményei miatt nem csekély erélyembe, majd küzdelem-, sőt elég nélkülözésbe került. De szülőim anyagi megerőltetése, jó emberek támogatása és saját fáradtságos küzdelmem (mint III. oszt. gymn.

tanuló már egyszersmind nevelő is voltam) lehetővé tették, hogy Szombathelyen, a derék premontreieknél elvégeztem 4 gymn. osztályt, majd Csáktornyan (havi 8 frt államsegély mellett) az áll. képezdét. De sokat lehetne azokról az édes-bús boldog időkről is beszélni, de minek szaporítsuk a szót: a világ legboldogabb emberének képzeltem magamat, a midőn a kenyérkeresésre feljogosító diploma a kezemben volt.

Hát még mikor első állomásomon a pénztárnok 35 kemény forintot, mint első havi fizetésemet, a markomba nyomott! Ilyen rengeteg összeg még sohse volt tulajdonom, és magam előtt órákig bámulva a pénzt, azon töprengtem, mit csináljak vele. Füleimben csengtek anyám szavai: «Fiam, légy takarékos, a megtakarított krajczárért nem kell fáradni!» Anyai nagybátyám tanácsa, ki valamikor chéder-tanítói szerény jövedelméből annyit megtakarított, hogy megnősülése után üzletet kezdetett vele és tekintélyes vagyonkára tett szert: «Öcsém, légy takarékos, nekem annyi fizetésem sem volt, abból is félre tettem és Isten megsegített!» — Csakhogy akkor más szelek fújtak: anyám, nagybátyám tanácsai kárba vesztek és sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy az én szerény jövedelemem a legtakarékosabb életmód mellett sem elégséges arra, hogy abból félre is tegyek. Ekkor azután már csak azért küzdöttem, hogy senkinek adósa ne legyek, megőrizzem a tanítói állás tekintélyét és lekötelezettjévé senkinek se kelljen lennem, a mi — hála a jó Istennek — mai napig sikerült is.

Ezután már csak mint vendég jelentem meg otthon a nagy szünidőkben. Öröömöm tellett benne, hogy szü-

lőim páratlan szorgalom és takarékoság mellett bár szerény, de elég kedvező anyagi viszonyok között élnek (más községbe jövedelmezőbb üzletbe költözködtek), testvéreim is szépen nőttek, fejlődtek.

Legőszintébb meglepéssel szemléltem, hogy Száli hugom szép és jó kedélyű hajadonná fejlődött, ki szorgalmával és ügyességével méltán érdeklődést keltett. Így nem csodálkoztam, midőn anyám egyszer bizalmas tanácskozássra használta fel otthonléteimet: «A Szálinak több kérője van, te világlátott, tapasztaltabb ember vagy, mit tanácsolsz? Három kérő is volna, és minthogy a 600 frt «nedán», meg a stafirung is együtt van, én bizony szívesen férjhez adnám, tudod, az ember nem tudhatja, mi baj érheti, meddig él.» «Nos, és kik ezek a kérők?» — kérdezém. «Kettő városi, ez és ez, nagyon finom legények, csinosan fel voltak öltözve; van finom órájuk, arany lánczuk, ujjaik tele gyűrűvel. De tudod, én ezeknek a városiaknak nem hiszek, nincsenek-e tele adóssággal és még a rajtuk valójukat is nem kérték-e kölcsön; aztán a Szálit, mint egyszerű falusi leányt, ki a beszédben, meg mi egyébben nincs úgy kitanúlva, mint a városiak, hátha nem becsülik meg és csak a «nedán» végett keresik. A harmadik a Fürszt Móricz, hiszen ismered, veled nevelkedett, falusi gyerek; igaz, nem czifrázza magát, de hozzá van szokva és ért az erős falusi munkához, ért a kereskedéshez; az ilyen ember még a jég hátán is meg bír élni».

A Fürszt Móricz gyakran járt Körmendre, vitt egy szekér borjút vagy mást a heti vásárra. Házunk előtt vezetett az országút, ott kellett elmennie, de

soha sem ment el előttünk, hogy meg ne álljon; megkérdezte, hogy nem-e hozatnak szülőim vele valamit. Hogy valójában nem kifogás volt-e a szíves tudakozódás, hogy ez alkalommal Száli húgom két ragyogó bogárszemébe pillanthasson, azt ma már bajosan tudnám eldönteni. Volt eset, hogy én is elmentem vele Körmendre néhány órára szórakozni. Így útközben beszélgetve értesültem a Móricz szándékáról; de alattomban húgomnál is kutattam és arról győződtem meg, hogy ő sem idegenkedik Móricztól.

«Tudja mit, édes anyám, a döntésben, hogy kinek adjuk a Szálit, nem mi játszuk a főszerepet, hanem ő maga; kérdezzük őt meg», szóltam anyámhoz. «Én ismerem az ő érzelmeit», szólt anyám — «ő ösztönszerűleg ehhez a falusi Móriczhoz húz, mert ő is falusi; én is legjobban szeretném őt.» «No hiszen, akkor már tisztában vagyunk», feleltem egy kis ravaszsággal. «Csakhogy, tudod, a szülőknek előrelátónak kell lenni», viszonzá anyám «most ugyan látszik, hogy szeretik egymást, csakhogy hátha a Móricz majd rosszul bánik a Szálival, hátha ő is olyan «Tánczos faj» (apja csúfneve), mint az apja, ki rosszul bánik most már a harmadik feleségével: az alma nem messze esik a fájától.» «De, édes mama, előre senkiről sem tudhatjuk, hogy ki milyen lesz; de meg a mondás azt tartja, hogy a fiúk anyjuk természetét öröklik; azért, ha egyéb baj nincs, nyugodtan egyezhetik ebbe a házasságba», volt válaszom, hogy anyámat megnyugtassam.

Így lett a Fürszt Móricz húgom egyedüli komoly vőlegényjelöltje és rövidesen megtartottuk a «tnom-

schreiben»-t (eljegyzést). Egy kitűzött nap délutánján megjelent az én jövődöbéli sógorom apjával és mostohaanyjával, mely időre «véletlenül» nagybátyám és nagynéném is nálunk volt látogatóba (külön gyalog póstával meghivattunk még két közeli zsidó családot). Este a vacsora előtt ünnepélyes dictióba fogott a Móricz papája és esküvel erősítette, hogy ezer forintos pártikat kínálhattak, de Móricz szíve csak a mi Szálinkhoz húz és így ezennel megkéri húgom kezét.

Apám nem nagy embere a szónak, hát nagybátyám vette át a szót és miután húgom szemérmesen elmondott beleegyezését is kicsikarta, kijelentette, hogy im e pár el van jegyezve egymásnak. Mire nagynéném a készen tartott porcelláncsészét úgy csapta a földhöz, hogy az megszámlálhatatlan darabokra hullott szét. A kik jelen voltunk, egy általános «mázl tav» (jó szerencsét!) felkiáltásban törtünk ki; a jegyesek pedig sattantották nyilvánosan az első jegyes-csókot. Ezzel az eljegyzés hivatalos része be volt fejezve. Összeszedtük az összetört csésze darabjait, hogy húgom, mint «kále sárbelet» a rokonoknak és ismerősöknek prezentálja, majd jól megvacsorázván, fekete kávé és poharazás közben kedélyesen töltöttük az estét. Ki is tüzték mindjárt a «chaszene» napját, mert én távol lévén állomáson, anyám óhajtotta, hogy én azon okvetlenül jelen lehessenek, mielőtt a két hónapi szünidőm lejár. Ezt az időpontot anyám annyival is inkább helyesnek találta, mert erre az időre a pecsenyének és mi egyébnek való fiatal baromfi serege egészen kitollasodott.

A jövendő sógor eljegyzési kártyákat, majd mi meghívókat nyomattunk és szétküldtük, hogy ország-világ értesüljön a nagy eseményről. Szülőim is hozzáláttak a kellő előkészülethez, a falu derék népe sem fukarkodott baromfi, tojás, küldésével. Már egy héttel a lakodalom előtt megkezdte a Körmendről hozott és messze földön ismert szakácsné a sütést-főzést, mert hát úgy kellett, hogy elég is legyen, jusson az éjjeli terítésre is, és maradjon is, hogy a vendégek mindegyikével egy-egy csomagocskát lehessen adni. A vigalmi rész rendezését én és öcsém vállaltuk magunkra, de volt is benne köszönet. A nagy korcsmaszobát az erdőből hozott zöld galyakkal földiszítve ét- és bálteremmé varázsoltuk át, sőt túlságos hőség esetére a nagy kocsiszin ponyvakkal körülkerítve és szintén megfelelően diszítve készen állt. Aztán mozgósítottuk a falu összes mozgósítható asztalait, padjait, székeit, lefoglaltunk minden kapható szobát az érkező vendégek átöltözésére stb.

A menyegző gyönyörű verőfényes nappal köszöntött ránk. Persze, hogy kora reggel már mindnyájan talpon voltunk és a nagy sürgés-forgás is elárulta, hogy nem köznapra készül a ház, mert mindegyiknek meg volt a maga szerepe. Tíz óra után szállingózni kezdtek a vendégek és délben már 50—60 kocsi volt a nagy udvarban, pedig gyalog is jöttek vendégek.

Egy órára járt az idő, a papot és a kántort is meghozta a kocsi; mindenki és minden készen várta az esküvőt. A kántor a nagy virágokkal diszített külön szobában, hol a menyasszony vígan lobogó gyertyák lángja mellett sírta el utolsó leánykori perceit, miután a pap

a fátyolfödéssel járó áldást elmondta a menyasszonyra (bedecken), végezte a «mincha» imát. Majd sorba állt a menet (karomon a menyasszonynyal én mentem a menet élén, mint bátya). Megindultunk a «Rákóczi-induló» hangjai mellett, míg az úgynevezett «Jäger-házhoz» — falunk egyedüli uri házához — nem értünk. Ennek udvarán tartotta négy hevenyészett rúd segítségével négy fiatal ember a «chupat» (mennyezetet), mely alatt a pap és kántor a szokásos szertartást végezte.

A czeremónia után a derék morék újra zeneszó mellett hazakísérték a menetet, hol a szokásos üdvözlések és ajándékok (dróse-senk) átadása után csakhamar a már megterített asztalokhoz ült az éhes vendégsereg. Bizony a hely nem volt elég, a másik két szobában pótterítést kellett végezni, hiszen hivatalos volt falunk előkelő polgársága, előljárói, komáink, jóakaróink, a kik k. oldalbordáikkal egyetemben pontosan meg is jelentek.

Ételben — italban — úgy minőségileg, mint mennyiségileg — nem volt hiány, a mi nemsokára mutatkozott is az emelkedő kedélyhangulatban: az öregebbek jobbnál-jobb élczeket eresztettek meg, a fiatalság talpa viszketni kezdett a táncz után és egyre feszelt, különösen, a midőn a morék tyukszemes újjai jó ropogós nótákat csaltak ki abból a csodás száraz fából. Egy-egy felköszöntő is fűszerezte a hangulatot; elől járt ebben a pap után a derék Paksa bácsi, ki egyszerű gatyás ember letére méltán a «falu esze».

Évésből-ivásból kijutott a 10 cigánynak és számos kocsisnak, különösen ez utóbbiak közül nem maradt

egy sem józanon (nem csoda, tíz akós badacsonyiból maradt is, nem is). Nem ok nélkül fakadt primás uram széles jó kedvében ilyen szavakra: «Hejábá, nekem csak igazsám ván, olyan lákzsibán legjobb muzsikálni, a hol ázst mondják: «lechájem», ott lehet «saszchenen (inni) dostig». De azért becsületesen viselkedett. Miután a korcsma szobát tánczra alkalmas állapotba helyeztük, húzta a vén kópé szívből és szívhez, parancsolat szerint és nem fukarkodott (nem is bánta meg a zsebje!). A fiatalság, de még az öregebbek is (jó anyám is pörgött még 1—2 tánczot), élt az alkalommal: majd kirúgtuk a söntés oldalát. Persze nagyobbrészt palotást és csárdást jártunk, de bizony tánczoltunk még két alaposan elrontott négyest is. (Rendezői ügyességem és a fegyelemtartásban megedzett képességem itt cserben hagyott; de ki is tudna annyi korlátlan jó kedvet és tánczbeli ügyetlenséget fegyelmezni!)

Azalatt az öregek sem tétlenkedtek: egyik szobában a tudósok gyülekezete 3—4 kompániában búzgón búvárkodott a 32 leveles bibliában; a másikban Bacchusnak eméltek oltárt és régi jó melódiákkal zsolozsmákat zengve áldoztak, poharak csengésével dicsérték az Urat. Voltak, kik szivarszó mellett perpetuum mobileként sorban járták a szobákat.

A másnap vetett véget az együttlétnek, a midőn a vendégek a pirkadó hajnal hasadásánál kocsikra ülve elszéledtek. Az új pár is csakhamar beköltözött a harmadik falu korcsmaházában rakott új fészekbe.

A mi kis falunk zsidóék háza udvarába most is minden évben megfelelő időben szomszéd uram befordul a Szürkével és Sárgával (vajjon hányadik utódai ezek az én gyermekkorom Sárga és Szürkéjének?). Apa most is a kilebe kívánczik a nagy ünnepeket megülni, oda, a hol született, nevelkedett és hol több mint hetvenszer ünnepelte a szent Ros-hásónot. Nem fér össze az ő jámbor lelkével, hogy a többivel falun maradjon, kik külön minjánt alakítanak ez alkalomra otthon, de igen gyakran csak profanizálják azt, a mi szent. De meg élvezni is akarja a jó öreg és istenfélő jámbor pap beszédjét és a derék kántor mélabús könyörgő dalait.

Ha szomszéd uram kissé korábban talál érkezni, hogy ne türelmetlenkedjék a várással, egy félliter bort tesz eléje az asztalra, «az öreg asszonyság» (ez a czíme most az én jó anyámnak: gyermekkoromban a még demokratább «ifjasszony» járta; igaz, hogy még akkor ifjabb is volt és szomszéd uram megtisztelő czimzése jobban is ráillett!). Ezalatt a szomszéd úr meg az «öreg úr» (korábbi czíme: «Ignác úr» volt jó apámnak) felrakják a kocsira a szükségeseket. Hamar végeznek: nincs annyi bagázsia, mint akkor. Majd maguk is felülnek. Hogy miféle érzelmek marhossák az úton lelküket, nem igen szólnak egymásnak, sőt többnyire csendesesen ülnek egymás mellett, hogy valahogy egy elejtett szóval a másiknak önkéntelen azt az időt ne idézze emlékébe, a midőn ezelőtt 30—35 évvel több volt az anyagi gond, de az apróság élénk-ségével elcsicseregte a gond egy részét. Hol vannak ezek? Többnyire kisdéd korban angyalnak szegődtek

a másvilágra; egyiket ifjú, egy másikat virágzó férfikorban tarolt le a kegyetlen halál. Vajjon kikre gondolnak a jó öregek: ránk, élőkre (húgomra és rám), kik időnkint hosszabb-rövidebb időre mégis visszatérünk az ősi fészekbe, vagy amazokra, kik végleg elköltöztek az örök világ honába, honnan nincs többé visszatérés...

Szép Ros-hásóno, szent napodon én is jó anyjukommal közeledem Isten házához; egyik karomba ő kapaszkodik, másik kezemmel legkisebb fiúmat vezetem, az idősebbik előttünk viszi az én csomagomat, mint én vittem egykor apámét (a két nagyobb már idegenben iskolázik). Vajjon fognak-e ezek is egykor olyan boldog áhítattal ilyen csoportképben haladva a szent Ros-hásóno napján templomba menni? Fog-e bennük olyan boldog emlék kelni, mint apjukban?... A nevelés sok szépet beleojthat a fogékony gyermeki kedélybe, de az az ostoba «korszellem» szivacsával sokat töröl....

★

Sógoreknál az elsőszülött Janka számára várják a megfelelő kérőt; én és anyjukom évről-évre félve-remélve lessük a tanév végét, hogy a középiskolából hazaérkező fiúk milyen bizonyítvánnyal térnek haza. A jó öreg szülők pedig Istenbe vetett hittel reménylik, hogy megengedi a jóságos mennyei Atya unokáikat is «chüpe» alá vezetni.

Bezdan.

Nagy József.

ZSIDÓ HITELVEKRŐL.

Sokszor vetjük föl magunkban a kérdést, hogy volta-képpen mi is az, a mit nekünk zsidóknak hinnünk kell? Ha vallásos életünket és annak nyilvánulásait nézzük, alig látunk egyebet tételeknél és előírásoknál, melyeket majd a zsidó nép történetével hozunk kapcsolatba, majd pedig az ethikai élet követelményeivel. Vannak vallásos törvényeink, melyeket a gondolkodó ész parancsoltat velünk és vannak törvényeink, melyeket az isten iránti engedelmisséggel, vagy a vallásunk iránti tisztelettel okolunk meg. De összes vallásos parancsaink és tételeink között nem igen találunk egyet sem, melynek forrása a hit volna.

S ha a bevezetésben fölvetett kérdésre feleletet keresünk, a hány emberhez fordulunk, annyiféle választ kapunk. Másképpen világosít föl a philosophiai és másképen a rabbinikus ismereteket szerzett ember. És még ezek között is eltérők lesznek a nézetek. A philosophusok egyik része csak az egyistenséget ismeri el a zsidó vallás hitelvének, mások a tóra isteni eredetét, a messianismust, az isteni gondviselést; azt, hogy isten jutalmazza a jót és bünteti a rosszat, hogy a halottak föltámadnak, hogy Mózes a legnagyobb próféta s még sok más. Megint mások a fölsorolt hitelveknek csak egyikét-másikát mondják a zsidó vallás igazainak és a fölött vitatkoznak, hogy ezek közül mit tart vallásunk olyan hitbéli igazságnak, a melyet a zsidónak okvetlenül vallania kell. S végre a bölcsé-

szek egyik csoportja a művelt zsidók között ma is elterjedt nézetet vallja, hogy a zsidóságnak a hithez semmi köze. A zsidó vallás — úgy mondják — hívétől nem hitet, hanem cselekedetet követel. Elvárja, hogy parancsai minden tételét teljesíteni tartozik, mert a vallás nevelni akarja az embert, nemesbíteni lelkét és érzületét. A hitével nem törődik.

Ki nem elégitve a philosophusoktól, a rabbinikus irodalom neveltjeire vetjük kérdő tekintetünket. Itt arról világosítanak föl, hogy a vallást nem lehet osztályozni s nem szabad az egyik hittételt a másik fölé helyezni. Mindaz, a mit a szentírás irodalma mint megtörtént, vagy megtörténendő tény állít: hiteles. A tóra minden szava, a próféták minden kijelentése igaz és a ki azokat tagadja: az a törvények isteni eredetét tagadja. De még itt is elágaznak a nézetek. Lesznek, a kik szigorú álláspontjukat csak a szentírás kijelentésére vonatkoztatják és lesznek olyanok, a kik a régiek minden szavát a szentség tekintélyével övezik és a talmudi mondák és mesék hitelességét is vitatják. Melyiknek a sok közül van igazja?

Bizonyos az, hogy a hitelvi kérdések a zsidóságban nem tisztázódtak. A sok vélemény, a fölfogások különfélesége világosan mutatja, hogy egyetlenegy fölfogás sem tudta a maga eszméit uralkodóvá tenni, s ez a mellett szólna, hogy megállapodott hitelveket vallásunk nem ismer. A hitbeli dolgokat nálunk mindenestre másodrendűeknek tartották s az a fölötti vitatkozásokat a bölcsészeknek engedték át. Ott, a hol a vallásos élet megszilárdítására törekedtek: a cselekedetre helyezték a fősúlyt. A Szináj alján álló nép azt

ígérte Mózesnek, hogy megtartjuk — נֶעֱשֶׂה —, hitre nem kötelezte magát. A zsoltáros szerint csak az lakhatik Isten sátrában, a ki a következő tiszteres erkölesi követelmény ellen nem vétkezik: Életmódja gáncstalan, cselekedete igazságos, szava igaz szívből fakad; senkit nem rágalmaz, senkinek rosszat nem tesz, megszegyenítő dolgokat nem terjeszt; a megvetendő az ő szemében utálatos, az istenfélőket tiszteli, esküjét saját károsodásával is teljesíti; pénzével nem uzsoráskodik és megvesztegetést az ártatlan ellen el nem fogad. Micha prófeta pl. három dologról véli az igazán vallásos embert fölismerhetni. «Megmondották neked, ember, mi a jó és mi az, a mit az Örökkévaló, a te Istened tőled követel? Csak azt, hogy igazságot gyakorolj, a jót szeresd és Istenedet szerényen szolgálj. Nem is szólva Mózesről, kinek szavait mindjárt elején kellett volna idéznünk, a melyek szerint az Örökkévaló Izraéltól nem kíván egyebet, mint hogy félje az Örökkévalót, járjon útjain és szeresse egész szívvvel és egész lélekkel. A talmud bölcsei és előttük a próféták tehát az érzület nemességét, a cselekedetek tisztaságát, a gondolkodás becsületességét vallották a legfőbb erénynek. A rabbinikus irodalom hangoztatta is, hogy רַחֲמָנָא לְבָנָא בְּעֵי. Isten szívet, azaz a szív jóságát kívánja és a *jóságot* mondták az emberi tökéletesség mértékének.

Mégis tévedés volna föltenni, hogy vallásunk hitelvek nélkül működik. Hitelvek hiánya ellenkezik a vallás természetével. Hiszen a vallás természetes ösforrása az emberben élő istenségnek tudata. Erősségét, jóságát Istentől kölcsönzi s törvényeinek végső sanctió-

ját Isten adja meg. Egy ellenállhatatlan érzés, különben megmagyarázhatatlan okokból, azt érezteti velünk, hogy emberi föladataink, földi életünk tartozik valamivel a bennünk élő és fölöttünk uralkodó, rólunk gondoskodó Istennek s e föladatak teljesítésének abbahagyása esetére egy bizonyos ürességet érzünk magunkban. Midőn tehát vallásos gyakorlatainkat végezzük, okvetlenül hiszszük, hogy Isten akarata szerint cselekszünk. Más szóval hiszszük, hogy Isten kíván tőlünk valamit. Keressük és kutatjuk e kívánság okait s levezetjük Isten lényének a tulajdonságaiból. Azt mondjuk pl. mert Isten *egy*, azért eltiltott a bálványok imádásától.

A bálványimádás tilalmának nem volna értelme, ha Isten egységét nem vallanók. Isten egysége tehát mindenesetre a bálványimádás tilalmának az alapja. S minthogy a zsidó vallás összes parancsai és tilalmai az Egyisten-hitre vezetnek vissza — ennél fogva, ha Isten egységét tagadjuk, a parancsok és tilalmak nem is eredhetnének az Egyistentől s nem is volna értelmük. Isten egységét tagadni tehát annyi, mint vallásunk összes tételeit fölöslegesnek mondani.

A zsidó vallásról ennél fogva mindenesetre az állítható, hogy az egyistenségen alapszik. S a biblia, vallásos tanaink forrása, semmiféle más hitelvet nem hirdet, mint azt, hogy Isten egy. A Sema Jiszróelt már Mózes ötödik könyve hirdeti s a perzsák uralma alatt élő zsidók nagy prófétája folyton hangoztatja, hogy *egy* az Isten: Én, Én vagyok az Örökkévaló és nincs rajtam kívül más; vagy: Hadd tudják meg napkeltétől napnyugtáig, hogy rajtam kívül nincs más. Én vagyok

az Örökkévaló és nincs több; alkotója vagyok a vilá-gosságnak, teremtője a sötétségnek, szerzője a béké-nek és teremtője a rossznak. Én az Örökkévaló alkot-tam mindent. Úgy a tóra, mint a próféták Isten egységéből indulnak ki és annak következményeként állítják a tökéletességre való törekvésünk kötelezett-ségét.

Az, hogy Isten egységének hitével okoljuk meg vallá-sunk tételeinek szükségességét, hitelveink megállapí-tóinak a legnagyobb részében azt a gondolatot ébresz-tette, hogy csak olyat állapítsanak meg hitelvnek, a minek megdőlése az egész zsidó vallás épületét romba döntené. A hitelvek fönnállhatásának ezt a mértékét legelőször egy a XIV. és XV. században Saragossában élt zsidó bölcész — Chaszdáj Crescas — alkalmazta tudatosan, s utána legkiválóbb tanítványa: Albo Jó-zsef. De mint öntudatlan igyekezet, ez az eljárás az egész zsidó dogmatikus irodalomban kimutatható. Chaszdáj ugyanis czáfolva Majmonides 13 hitágazatát, azt állítja, hogy *Isten létezése* nem hitágazat, csak *Isten egysége* az. Nem a vallás — úgymond — taní-totta az embereket arra, hogy van Isten, hanem meg-fordítva, mert volt bennök Isten, azért kezdtek vallásos életet. A vallások már csak Isten tulajdonságait álla-pították meg és a szerint, a mint ezeket a tulajdon-ságokat fölfogták, a szerint rendezték be vallásos életüket. A vallások hitelvei csak ott kezdődnek, a hol Isten lényének tulajdonságairól van szó, s minthogy a zsidó vallás azt tanítja, hogy Isten egy, ennél fogva *Isten egysége zsidó hitelv*.

Mondom, Chaszdáj állította föl legelőször a dogma-

tika helyes szabályait, de csak a szabályt állapította meg, az alkalmazását a zsidó bölcsészeknél mindenütt találjuk. Ez az oka, hogy zsidó hitelvekül mindig olyanokat szerettek volna megállapítani, a melyek a megállapítás idejében sarktételeit képezték a zsidóságnak. A midőn bizonyos uralkodó nézetekkel szembe kellett szállni, mert féltő volt, hogy azok elterjedése az egész zsidó vallást kiszorítja, akkor az azokkal ellenkező vallásos fölfogásokat leszögezték. Így pl. az általános időszámítás utáni első században egyrészt a szadduceusok, másrészt a kereszténység támadta a zsidóságot. A szadduceusok a hagyomány jogosultságát tagadták, míg a keresztények — a mint ezt egy egyházatya, Irenæus beszél — csak a tíz ige isteni eredetét ismerték el. Ebben az időben a hagyomány jogosulatlanságának az állítása, vagy a tóra isteni eredetének a tagadása tényleg azonos volt a zsidóságtól való elpártolással. Mihelyt valaki azt állította, hogy ez vagy az a hagyományos tétel helytelen, mert a tórában világos szavakkal nincs kifejezve, ez már is elfogadta a szadduceusok álláspontját és már is az ő táborukba szegődött. Szintúgy csatlakozott a keresztényekhez, ha az Egész tóra isteni eredetét tagadta. Ebben az időben tehát ezek mindenesetre sarktételeit képezték a zsidóságnak, s a misna ennél fogva kimondotta, hogy: egész Izrael részesül a túlvilági életben, kivéve azt, a ki tagadja, hogy a halottak föltámadása a tórában foglaltatik (ez volt ugyanis egyik nagy differenzia, mely körül a szadduceusok és farizeusok vitája folyt), a ki a tóra isteni eredetét tagadja és az epikureus. Az epikureusi tanok tudvalevőleg Isten léte-

zésével össze nem egyeztethetők. Rabbi Akiba még azokat is kizárja a túlvilági életből, a kik nem kanoni könyveket olvasnak, vagy a kik a sebeket reáolvasással gyógyítják. Nyilván megint azért, mert a nem kanoni könyvek olvasása esetleg a zsidóságtól való elpártolásra vezettek s mert a reáolvasást az esszeusok és így a keresztények gyakorolták.

S érdekes, hogy a kereszténység keletkezése első éveiben éppen a messianikus eszme hiányzik a zsidó hitelvekből, nyilván azért, mert a messiási eszme éppen abban az időben nem képezte vallásunk specifikus jellegét. A kereszténység megváltója messiási voltának hangoztatásával édesgette táborába a zsidókat, s ha hitelvek föllállításával a zsidóságot megerősíteni akarták, nem alkalmazhattak olyan oszlopokat, a melyek most már nem tiszta zsidó jellegüknél fogva a híveket megtéveszthették volna. Minthogy a kereszténység Jézusban a próféták által hirdetett messiást vallotta, a messiási eszmét senki sem támadta: hite el volt terjedve s nem kellett attól félni, hogy kivész a zsidóságból.

Ismétlem, a zsidók vallásuk tételeiben nem igen ismertek különbséget és a fokozás jogosultságának soha helyt nem adtak. A harmadik század elején meghalt Rabbi Jehuda hannászi, a misna szerkesztője figyelemztetett is arra, hogy a csekélynek látszó vallásos parancsot oly tiszteletben részesítsük, mint a nagyfontosságút, s későbbben is mondták sokszor, hogy veszély idején túltehetjük magunkat ugyan a vallás tételein, de ha valamelyik csekélynek látszó vallásos tétel elhanyagolására kényszeríteni akarnak bennün-

ket, akkor ehhez életünk árán is kell ragaszkodnunk, mert akkor ezen a kis tételen függ a zsidóság. Zsidó fölfogás szerint mindig *az a legfontosabb vallásos elv, mely az ellenség ostrománál leginkább van kitéve.*

Ez volt tehát mindig az uralkodó fölfogás. Innen magyarázható, hogy a midőn a kereszténység a zsidóságból teljesen kivált s a közöttünk és a kereszténység közötti határvonalak mindjobban kiszélesedtek, hogy midőn a kereszténység hatalma megszilárdítására a pogány szokásokat és szertartásokat sorban átvette, a minélfogva a zsidóság gondolkodását keresztény részről többé — fölfogásuk teljes különbözőségénél fogva — veszély nem fenyegette, mondom, a kereszténység megszilárdulásával a tóra isteni eredetének hangoztatása a benne vetett hit erősségénél fogva fölöslegessé vált. A harmadik és negyedik században a talmud tudósai ismét a gyakorlati törvényekre helyezik a főszólyt s a vallásphilosophiai elméletekkel nem igen törődnek. A nem kanoni könyvek olvasásának tilalmát, melyet rabbi Akiba olyan fontosnak tartott, a talmud tudósai is megszegik — ismét csak azért, mert idejünkben azok a zsidóság létét már nem fenyegették. A talmud tudósai ismerik az apokrifákat, idézik is és a legnagyobb tisztelettel szólnak a különböző népek szellemi tevékenységeiről. Sorban meghajtják zászlóikat a rómaiak kulturája és a görögök bölcsesége előtt.

Csendes és nyugalmas időkben még a zsidó bölcseszet is vallásunk igazi alapzatainak megerősítésére siet. Megakarja határolni az egyes kategoriákat, azokra fölállítja az egyes oszlopokat s mindegyik oszlop körül a vallásos tételek egy-egy meghatározott köre forog. Föl-

állítják azokat az elveket, a melyekből a zsidó vallásos törvényhozás kiindult. Az egyiptomi száradja, kinek a babiloni zsidók szurai akadémiájuk elnökéül megválasztottak, erősen hangoztatja vallásunknak az észszel összeegyeztető törvényeit és *Hit és tudás* című művében kifejti a zsidóság fölfogását a világ teremtése, a teremtő egysége, a próféczia, a szabad akarat, a lélek mibenléte, a halottak föltámadása, a messianikus eszme és az isteni igazságszolgáltatásról. Ezen nyugosznak a zsidó vallásos tanok. Száadja már a misna dogmáit figyelembe sem veszi, mert nem ideiglenes oszlopokat állít föl, hanem a régi meglevő alapokra mutat. Száadja a nálánál 500 évvel későbbben élt Chaszdáj szabályát öntudatlanul alkalmazza, mert ő tényleg annak a kimutatásán fáradozik, hogy az általa föllállított hitelvek igazi alapjait képezik a zsidóságnak.

Száadja elévülhetetlen érdeme, hogy fejtegetései az embert is alapul veszik. Ő nála már kidomborodik az az eszme, hogy a vallásnak más célja nincs, mint az embernek nevelése és nemesbítése, a mi más úton nem érhető el, mint ha folytonosan reáutálnak Istentől függő viszonyára, Isten természeti alkotásainak igazságos voltára s az ember nevelődő és fejlődő képességeire. Száadja szerint az általa föllállított elvek az emberi lélek tudatában szunnyadoznak s ezek fölismerésével képezhetjük magunkat vallásos és Istennek tetsző nemes életmódra. S szerinte a zsidóság ezeket az elveket ismerte föl legelőször. A zsidóság tanainak értéke Száadja szerint abszolút, az emberek maguktól is fölfedezték volna. Az emberi fejlődés rá-

vitte volna az embereket azoknak a tanoknak a helyességére. *Értékük jóságukban rejlik.*

Látnivaló, hogy Száadja csak olyan hitelveket statuált, a melyeknek gyökere szerinte az emberi lélekben van. A tóra isteni eredetét kihagyja a hitelvek sorából, mert annak csak akkor volna ott helye, ha isteni eredetének tudata az emberi szivben volna. Ha a tóra belső értékénél fogva nem volna olyan erős, hogy minden támasz nélkül megállhasson, akkor törvényei nem is volnának kötelezők. S ugyanazon a nyomon halad a XI. századbéli Ibn Daud is. Ő is azt tanítja, hogy vallásunk törvényei az ember nevelését tartják szem előtt és ennélfogva összefüggnek azzal a fölfogással, melyet Istenről és emberről táplálunk. Ő tehát a zsidó vallás alaptételeit hatban határozza meg. Műve: *A hit fensége* értekezik Isten létéről, egységéről, tulajdonságairól, működéséről, a próféciáról és ennélfogva a törvény változhatatlanságáról és végre a szabad akaratról.

De a míg Ibn Daud egyik irányban haladást mutat Száadjához, addig a másik irányban határozott visszaesést. Mint Száadja, ő is az emberi lélek érzését veszi alapul és minthogy ebben a *föltámadásban való hitet* már föltétlenül nem látja — a *föltámadást kiküszöböli*. A vallásos életmód rendes és nevelő menetét nem szabad megzavarnunk és függővé tennünk olyan hitelvektől, a melyekre az emberi lélek magától is ne bukkanna. De másrészt visszaesik a vitatkozó modorba és a midőn elvei oszlopait megerősíti, a kalapácsot már úgy kezeli, hogy az ellenfélre is üthessen egyet. A törvény változhatatlansága csak úgy kerül művébe,

hogy azzal ellensúlyozza a keresztény hittérítést, mely akkor félelmetesen terjedt a pyrenäi félszigeten. A kereszténység mindenütt azzal lépett föl, hogy Jézus Istennek a zsidókkal kötött szövetségét az újszövetséggel megváltoztatta. Ennek ellensúlyozásául Ibn Daud a zsidó köztudatba a törvény változtathatatlanságát vitte be. Újból fölszínre kerül tehát az a misnában már jelentkező tünet, hogy a zsidó dogmatika azoknak a réseknek a betömésére siet, a melyek az ellenség lövegeinek leginkább vannak kitéve. Különben a zsidó népnek Nehemiás óta még igen sokszor az volt a sorsa, hogy egyik kézzel az építő szerszámot kellett tartania, a másikkal a kardot, melylyel magát ellenségei ellen védte.

A Száadja által inaugurált objektív vallásbölcsezet már Ibn Daudnál útvesztőbe került, a honnan még mind máig nem került ki. A zsidó vallásbölcsezet a helyett, hogy induktív módszerrel a meglevő tanokat és gondolatokat elveik szerint állapította volna meg, majdnem mindig kész, meglevő bölcsezeti rendszereket vallott a magáénak és azokkal igyekezett a zsidóságot összhangba hozni. Plato, Aristotelestől kezdve a XVIII. századbeli rationalismusig minden lehető és lehetetlen bölcsezeti rendszert már reáhuztak a zsidóság tanaira és arra nem igen gondoltak, hogy a zsidóság nem philosophiai, hanem ethikai rendszernek a műve. Majmuni volt az első, ki, kétségtelenül bölcsezetünk legkiválóbb mestere, tizenhárom hitelvet állapított meg. Ezt a tizenhárom hitelvet a zsidóság nagy része ma is olyannak ismeri, mint a mely a zsidóság vallásos igazságait tartalmazza. Majmuni nagy

tudása és kiváló tekintélye az általa fölállított elveket bevitte a zsidó köztudatba. Költők versbe foglalták és az imáink bevezető részét képező יְיָ, melyet dohány-utczai templomunkban péntek és ünnep esténkint is elénekelnek, nem egyéb, mint a tizenhárom hitágazat átdolgozása. Imakönyveinkben még most is az ima végén a tizenhárom hitágazat található. Az אֱנִי מֵאַחַיִן nem egyéb, mint a Majmuni által philosophiailag megokolt tizenhárom hitágazatnak rövid összefoglalása.

Úgy látszik, Majmuni maga sem tulajdonított hitágazatainak valami különös nagy értéket. Legnagyobb bölcsészeti művében, a *Tévelygők utmutatójában* említést sem tesz róluk. Inkább pillanatnyi eszmefuttatásnak, mint hosszan megfontolt átgondolásnak az eredményei. A misnához ír kommentárt és ahhoz a misna-szakaszhoz, melyben a már fent említett hitelvekről van szó, ő a maga hitágazatait állítja össze. Teljesen elhagyva az ethikai alapot, tisztán a philosophus szemüvegén nézi a vallást. Tétélei a következők: Isten létezik, Isten egy, Isten nem test, Isten örökkévaló, Istennek engedelmességgel tartozunk, a próféczia hite, Mózes a legnagyobb próféta, a tóra isteni eredetű, a tóra változatlanúsága, az isteni gondviselés, a messianismus, a föltámadás.

Látni való, hogy itt az ember a maga erkölcsi tulajdonságaival már nem jött figyelembe, s a tizenhárom hitágazatnak megint nem az a célja, hogy a zsidó vallás erkölcsi tartalmáról adjon számot, hanem hogy kimutassa, hogy vallásunk is foglal magában philosophiai rendszert, mely Aristoteles tanításaival nem ellenkezik. Szinte mondhatnók, hogy a kifelé való

imponálás czélzata vezette Majmunit és nem a zsidók tanítása. De még bölcsészeti szempontból is kifogás alá esik, mert — a mint erre Chaszdáj figyelmet — Isten létezése nem lehet a zsidó vallás alapelve, mert Isten léte nélkül a vallásos érzés nem is keletkezhetik lelkünkben. Ha a vallás Istent hitelvei közé fölsorolja, ezek a hitelvek csak arra vonatkozhatnak, hogy milyen Isten és nem arra, hogy létezik. A szentírás és egész irodalmunk sehol sem említi, hogy Isten van, mindenütt csak azt, hogy Isten egy.

De kilépett Majmuni másképen is a Száadja által meghúzott keretből. Ő a tóra változhatatlanságát és Mózes legnagyobb próféciáját zsidó hitelvnek fixirozta. Mindakettő voltaképen támadás akar lenni a mohamedanizmus és kereszténységre, a hol a tóra tanait csak Jézusig, illetve Mohamedig tartották kötelezőnek és a hol Mózesnél Jézust és Mohamedet nagyobbak tartották. Már pedig ezek a tanok nem lehetnek a zsidóság tanai, azoknak elvbe foglalására nem a zsidóság adta az indító okokat, hanem a kereszténység és a mohamedanizmus. Nem magából a zsidóságból folynak, hanem viszonyukból az uralkodó felekezetekhez, s ha Majmuni véletlenül pogányok között él, ezeknek fixirozása eszébe sem jut.

Majmuni hitágazatait az orthodoxok és a philosophiai iskolák egyaránt támadták. Az orthodoxia nem tudott abba megnyugodni, hogy ne a tóra minden elbeszélését kelljen elhinni. Mi különbség van a között, hogy a próféták kijelentései igazak és a között, hogy a zsidók száraz lábbal keltek át a tengeren? Miért higyjük az egyiket kevésbbé a másiknál? Vallásunk-

nak — így mondták — 248 parancsoló és 365 tilalma van, valamennyinek egyenlő a jogosultsága. A philosophiai iskolák pedig hibáztatták a tizenhárom számot. Azt mondták, hogy Isten testetlensége, örökkévalósága, gondviselése stb. voltaképen benne van abban, hogy *Isten egy* és így Majmuni legfeljebb nyolcz hitelvet állapíthatott volna meg.

Majmuni legnagyobb bírálója Chaszdáj volt és az ő tanítványa Albo József. Albo József a XV. században élt és több ízben részt kellett vennie vallási vitákban. Az egyház ugyanis elrendelte, hogy zsidó rabbik nagyobb nyilvánosság előtt vallásuk álláspontját kifejtsék és ha a kereszténységgel szemben erre képtelenek volnának, térjenek át. Albonak jutott több ízben a föladat, hogy a zsidók tanait védje. A keresztény vitázók a legtöbb esetben Jézus messiási voltára hivatkoztak, hogy így szorítsák sarokba a zsidókat. Ez lehetett oka annak, hogy Albo a messianismust nem is mondja a zsidó vallás alapelvének, nehogy esetleg Jézus messiási voltából ellene fegyvert kovácsolhassanak. Ő csak három hitelvet állapít meg: Isten egyisége, a tóra isteni kinyilatkoztatása és az isteni igazságszolgáltatás, hogy t. i. Isten bünteti a rosszat és jutalmazza a jót. De Albo ugyanabba a hibába esett, mint Majmuni: ő sem veszi figyelembe az embert, úgy hogy az ő tanításai is a vallást csak bölcsészeti szempontból tárgyalják.

Még Mendelssohnról kell megemlékeznünk, a ki *Jeruzsálem* czimű művében a zsidó vallásról értekezik. Ott azt állítja, hogy a zsidó vallás törvényhozása a zsidó számára parancsokat és tilalmakat állított föl.

Ezek kötelezők. De a vallás örök igazságai, mint Isten, az ő uralma és gondviselése az emberi ész és nem a vallása dolgai.

Mendelssohn fejtegetései az ő idejében és a XIX. század szabadságszerető korában igen sokszor idéztettek. A művelt zsidók igen gyakran hivatkoztak ezekre az eszmékre s szinte jól esett az a tudat, hogy a zsidó vallás nem veri béklyóba a meggyőződést és még a saját hivétől sem tiltja el az istentagadást. De Mendelssohn egészen számításon kívül hagyja, hogy a vallásos ember ott kezdődik, a hol Isten fogalma már megvan s nem lehet mondani, hogy a vallás csak erkölcsök tana.

Visszatérhettünk a már egyszer kifejtettekre és a hallottak után meg kell állapítanunk a zsidó vallás objectív ismereteinek tanait. Chaszdáj definícióját szem előtt tartva, Száadját kell követnünk s föllálitunk azokat az oszlopokat, melyeken a zsidóság nyugszik. Nem viszonyítjuk a zsidóságot semmi philosophiai elmélethez, hanem magát a zsidóságot tanai és fölfogásai egészében nézzük és a látottakból vonjuk le tanulságainkat. Alapul vesszük az ember lelki tulajdonságait, képzetei tartalmát és törekvéseit, úgy a hogy ezeket a zsidó szellemi élet és gondolkodás minden nyilvánulásában észleljük. S ha ezeken végignézzünk, igazat kell adnunk Száadjának, a ki vallásunk erősségét objectivitásában és az emberi észtől is helyesnek elismert voltában mondja. Kell-e hinnünk, hogy Isten nyilatkoztatta ki a tórát a Sináj alján? Felelet: igen. S pedig azért, mert az emberi ész lassú fejlődése oly kiváló törvényeket nem teremthetett volna

egyhamar. De törvényeink jósága akkor is megállaná helyét, ha véletlenül emberek adták volna nekünk a tórárt. Akkor is kötelezők volnának, mert kötelező voltuk jóságukban rejlik. Ugyanaz áll Mózes próféciájára is. Mózeszt a tények a legnagyobb prófétának mondják, de ha valaki ezt tagadná, törvényeit mégis meg kellene tartania, mert a törvények önmagukban jók és belső erejüknél fogva kötelezők, nem pedig a törvényhozó erejénél fogva. S ugyanaz áll a szentírás összes csodás elemü elbeszéléseiről is. Hiszszük, mert szent könyveink beszélnek róluk, de ha nem hiszszük, a hitetlenségünk nem old föl a csodákkal kapcsolatosan adott törvények kötelezettsége alól, mert azok a törvények nem azért jók, mivel csodás módon hozattak, hanem belső értéküknél fogva.

S ha ezek után figyelmünket azon elemekre fordítjuk, melyek vallásunk tanait örök tartalmúaknak tüntetik föl, akkor igenis találunk irányító elveket, a melyeket vallásunk alapelveinek nevezhetünk. Ezek már olyanok, hogy velük áll, vagy esik a zsidóság. A ki ezek szerint nem gondolkodik, az zsidó voltának képtelen megfelelni. A mi vallásunk tényekből indul ki és eszközök segítségével célokra törekszik. A tények lelkünkbe vésett igazságok, melyeket magunkkal hozunk a világra gondolkodóképességünkkel együtt. Ilyen a lelkünkbe oltott isteni tudat, melyet vallásos tanaink egységesnek formáltak. *Hiszszük és valljuk Isten egységét*, mert a lelkünkbe ojtott isteni képzetet másképen, mint egységesen, elgondolni nem tudjuk. S a mint a lelkünkbe ojtott isteni tudatot vallásunk egységesnek képezte, úgy formálta át vallásunk a ve-

lünk született akaratot, hogy nagyot és dicsőt alkosson és az emberiség boldogságát előkészítse. Hiszszük és valljuk, *hogy a zsidó nép, mint Isten kiválasztott népe, az emberiség előbbre vitelében a legnagyobb szerepet játszsza.*

A zsidó nép tehát eszköze a gondviselésnek az emberiség előbbre vitelére. Azért kapott a zsidó nép törvényeket, hogy azok szellemét a népek köztudatába vigye és azokat uralkodóvá is tegye. Mi hiszszük és valljuk, *hogy eljön valamikor az idő, midőn a zsidóságnak az egy Istenről és az igazságról tanított elvei az emberiség közkincsévé válnak.*

Budapest.

Dr. Frisch Ármin.

ELIEZER.

(Berachot V. 2.)

Elveszté angyalarczú drága gyermekét
 Azóta élete fájdalmas és sötét
 Komor siralmiban nehéz kórágymra dűl
 Az édes emlék gyötri még kegyetlenül.

S a szenvedőhöz mgst belép nagy Jóchanán
 És hogy belép, derengető fény kel nyomán
 Fehér sugárt hozott magával, aranyost
 S a kis szoba mintha világosb volna most.

«Mért sírsz Eliezer? Házadnak, mely szeret,
 Nem adhatsz bőviben már napi kenyeret?»

«— Nem az! . . . Tudom: *itt is, túl is* van jutalom;
 Nem mindenki élvezhet mindkét asztalon!»

«Avagy szemedbe sűrű köny azért hatol,
Mivel a *Tanban* most nem bűvárkodhatol?»

«— Óh nem; *egy* többet, *más* kevesebbet talán —
Mindegy; csak *szive* légyen véle igazán!»

«Tehát szived sivár búban, azért reped,
Mert elvevé az Úr édes lánygyermeked?!»

«— Ki tíz fiad vesztéd, csodállak én, a szenvedőt,
Mint Te, meghajlok én is úgy az Úr előtt!»

«De hát miért zokogsz?» — Fölnéz az könyteli,
Bánatfehér halvány arcját fölemeli;

«— Szemem azon zokog, szivemen az tipor,
Hogy a *Szépséget* nyelte el a földi por!»

«Könyed Te nem egyéni gyászra hullatod,
Az emberiség gyásza a Te bánatod!

Ami *szép* volt, mért nem *örök*? . . . Könyem ered
E végzetten . . . s látod, magam sirok veled!»

Lugos, 1903.

Dr. Handler Simon.

CHAD GADJA.

Mese a gödölyéről. (Korrajz.)

Mesteri tollal, ragyogó színekkel ecseteli a «zsidó-fajbeli» (Judenstämmling) Heine a zsidó «Úrvacsorát». Sose ütközzék meg e kifejezésen a jámbor olvasó, a kinek csak úgy mint jómagunknak ellenére van mindennemű kölcsönvétel, utánzás, majmolás és idegen szellemi tőkének szükségtelen igénybe vétele vallási téren, Úrvacsorának nevezzük a mi őseredeti Szeder-

ünnepélyünket kettős oknál fogva, mert első sorban az «Úrnak» van szentelve, a ki a szabadságot a világgossággal egyidejűleg teremtette, aztán meg mert úrnak tekinti magát az igaz hívő ez idő szerint még a szolgálalkűek rideg és előítéletekkel telített környezetében is. Királyi lak a zsidó ház ez időtájt. A családfő az uralkodó, a háziasszony a királynő, a fiúk a királyfiak, a leányok királykisasszonyok, szóval minden zsidó ház egy egy dynasztia ősi fészke, a hová Éliás próféta is bejáratos, hogy a koronatanácsban részét kivegye, mikor arról van szó, hogy miképen legyen gondoskodva póttartalékosokról, ha majdan a kipróbált öreg harczosok kidőlnek az örök igazságokért vívott harczok mezején.

Két kérdés kerül szőnyegre, az egyik az ünnepi lakoma előtt, a második annak befejezte után. Az elsőre könnyű a válasz, melyet az interpelláló képviselője a vele született zsidó tudásvágnak még a tavalyi családтанácsból ismer. Nehezebb a másik, mely akkor hangzik fel, midőn a mi szabadulásunk feletti örömnünk túlhabzó poharával kezünkben dicsőítettük a mi felszabadítónkat, magasztaltuk a szabadságot, ünnepeltük az ősök emlékét, a kik a szabadságért türtek, szenvedtek, küzdöttek és vértanúskodtak. Az első kérdésre közel fekszik a felelet, ott van a szedertál, mely képletekben magyarázza az asztalfőnöknek az ezt a jelentőségét tárgyazó válaszát. De nagy kérdőjel alakjában merevedik ki a gyöngyöző nedűvel teletöltött poharak közül a zsolozma, mely eredetisége mellett is valóságos irodalmi különlegesség számba megy, melyben sem istendicsőítés, sem könyörgés, sem ima, sem

hálamondás nem foglaltatik, hanem egy puszta elbeszélést képez, melyben a szereplők nagyobb része az állatvilág, vagy a szervezetlen, azaz élettelennek látszó természet világából valók, s a jámborsággal karöltve járó tudásvágnak bő anyagot szolgáltatnak a találgatasra, a fejtegetésre, a magyarázgatásra és értelmezésre. S ez az imaféle, a «Chad gadja» vagy «a dal a gödölyéről, a melyet az apa két pénzért megvett». Ki ne ismerné annak fülbemászó dallamát, annak rytmikus szövegét? Szó van abban egy kérődzőről, egy ragadozóról, egy ebről, mely him- és nő neműnek is veendő, egy botról, továbbá tüzről, vízről, egy ökörről, egy metszőről, a halál angyaláról és befejezésül a világ Uráról.

A szereplők az utolsó helyen említett teremő kivételével egytől-egyig a mind utána következő sorrendben a szinpadra lépőnek áldozatául esik, a gödölye a vad macska fogai alá kerül, erre ráveti magát a falánk kutya, erre azután ráüt a bot, ezt elemésztí a lobogó tüzláng, ezt eloltja a zuhogó vízar, ezt kiiszsza a neki vadult ökor, ezt élesre fent késével levágja a metsző, ez élettelenül esik össze a halál angyalának fagyos lehelletétől, míg végre a halál angyala Ura fensége előtt meghódolva elődei módjára szintén találja vesztét. Ez elbeszélés külformájára nézve mese, de tartalom dolgában megbecsülhetlen tanulságot rejt. Hámozzuk ki a mese kérges burokjából a benne rejlő magot, és egy nagy jelentőségteljes történelmi igazságra bukkanunk, mely az idők forгатagos folyamán időszakról-időszakra, sok keserűséggel járó, a korszakot megbélyegző, az emberi méltóságot megalázó s a lel-

keket megmértelyező tapasztalat útján leszen érezhetővé, sőt nem ritkán elviselhetetlenné.

Kit képletez, kire czéloz a meseköltő a *gödölyével*? Kérdezzük csak az ókor egyik véres kezű és mézes ajkú zsarnok királyát, a kinek szemét szúrta egy maroknyi nép vallásos buzgósága, és ki az egész emberiségnek szentelt s felekezetekre való tekintet nélkül emelt szentély helyébe a maga felekezeti jelvényeit akarta az Egyistent imádó népre ráerőszakolni. «Bámulatra ragad az a gödölye» — szólott Hadrián császár Jósua rabbihoz — mely helyt áll hetven farkas közt, mire aztán az üldözött és lelkiismeretnyomás alatt nyüggő Izraél egyik kimagasló vezérférfia helyes irányba terelte az igazság előtt meghajolni kényszerült deszpota észjárását e szavakkal: «Mondd inkább, bámulatra méltó a pásztor, a ki azt megóvja, fölötte örködik, megőrzi és ellenségei erejét megtöri.» S a Hadriánok nemzetsége nem hal ki, korona ugyan nem ékesíti fejüket, egy szent, az emberiség boldogítását célzó hivatásra emlékeztető fejdísz, biborpalást nem borítja ugyan tagjaikat, de öltönyük fekete mint a lelkük, melyet a türelmetlenség izzaszt, és gyűlöletesség eltölt — de gödölyének nézik Izraélt, melyre ráeresztik a faji gyűlölet dúvadait, ráuszítják a mübuzgóság ordasait — gödölyének, melyet bűnbaknak tekintenek s használnak, valahányszor az emberiség egy része kivetkőzik emberiségéből. Óh! ez egyszer bevált a soha ki nem haló, soha ki nem pusztuló előítélet találékony és jelző képessége! Gödölye Izraél, melyre fogát vicsorítja a féket vesztett szenvedély, de Izraél köztudatában él a megtörhetetlen hit, hogy ezt a gö-

dölyét «megvette magának az apa», az egek Ura «két pénzértéken», a kinyilatkoztatás két törvénytábla árán, így lett aztán Izraél «Isten tulajdonává», mert az övé a föld, melyre senki ember fia *kivételes* és *kiváltságos* jogokat nem igényelhet. Gödölyének bizonyult az idők folyamán még más lesújtó és elkészerítő értelemben is a régi írásmagyarázók szavajárása szerint: «valamint a bárány, ha csak valamelyes testrészét csapás éri, megremeg egész testében, úgy Izraél is, ha csak egy tagja is követ el valamely bűnt, összeütközésbe jön az állam törvényével, vét a társadalom bevett szokásai ellen, az egészre kenik, az egyesért az összeséget vonják felelősségre — általánosítanak — «százak helyeztetnek egy sorba», s a ki a vezényszó hangoztatására tolja föl magát, nagy hangzású szólamokkal és betűk rovásával győzi, Hadrián farkas szemével tekint a nyugtalanított, zaklatott gödölyére. Minden korszakban állottak fel ellenünk, hogy tönkre tegyenek, de a gondviselés megmentett bennünket az ő kezökből.

Izraél mint nép és vallásos testület életét kioltani, őt a történelem szinpadáról eltüntetni, az emberiség közerkölcsiségi és művelődési tényezői sorából kitörölni — nem sikerülvén, eselhez folyamodtak a különféle korszakok emberei, ellesték az első munkáskérdést nyakasságával és hajthatatlanságával felszínre toló Pharaó jelszavát: «Rajta, éljünk vele szemben furfanggal, álnoksággal, ravaszsággal és csalafintasággal, fogjuk rá, hogy államellenes tanokat vall, hogy az ellenséggel szövetkezik, vele egy húron pendül, hogy az ország zsírján élősködik, annak erejét kiszipolyozza — úgy áll vele szemben lesben a fajgyűlölet,

miként a *vadmacska*, hogy karmai közzé kerítse a mi rosszat sem sejtő gödölyét — a vadsággal párosult ravaszság kieszel vádakat, mik az érző ember vérének az arczába kergetik, a babona és őrzöngés vadmacskái emberi alakot öltenek, úgy járnak fényes nappal boszorkánytánczukat, míg egy erősebb hatalom a józan ész seprűjével közzéjük vág, hogy a karmaik alatt szepegő s csak részben sérülést szenvedő gödölyét szájukból kiejtve a szélrózsa minden irányában széjjel futamodnak.

A vadmacska ravaszságával élő cselvetés és fondorkodás Izraél népe egyetemével szemben czélt nem érhetvén, a farkcsóváló hizelgés, a térítés és csábítgatás, a rábeszélés és lélekvásárlás próbált szerencsét, egyelőre hatályon kívül helyezve a kegyetlenség és erőszakoskodás goromba eszközeit. «És jött a *nöstény eb* és véget vetett a vadmacska pusztításainak.» Az érzékek csiklandozásától, a gerjedelmek élesztésétől, az idegek izgatásától, a szenvedélyek felkorbácsolásától, fényes állások kilátásba helyezésétől, társadalmi magasabb rangfokozatokra emelésétől várták és remélték Izraél erkölcsi lefokozását, sülyedését. «Térj át Sulamith», hajszalnyi a határvonal, mely téged mi tőlünk elkülönít, «jőjjetek át mi hozzánk s mi megteszünk benneteket vezéreknek, hadfőnököknek, előléptetettek dolgában nem forog fenn többé semminemű akadály, ehettek aztán szájatok íze szerint, élvezhettek a hogy kedvetek tartja, beleolvadva a nagy többségbe nyomát veszti visszataszító faji jellegetek.» Izraél pedig kiérezvén a körülötte incselkedő és lábatlankodó ölebecskék, valamint a nagyobb fajtájú ebek nyalakodásának ra-

gados voltát, még mindég idejekorán felkiáltott zsoltárkirályával «nézd, hogy körülvesznek a különféle nembeli ebek, az érzékiség képletezőinek rám szabadított vadász-falkája, hogy kiszolgáltatva legyek kézzel-lábbal. Mentsd Uram lelkemet a kard életől, az erőszak fegyverétől épúgy, mint az én egyetlen halhatatlan részem a csalogató csábító kerülgetésétől.

S ott, a hol s a mikor az embernyájban eltévedt s a csábítgatásnak ellen nem állt zsidó nép, ha egészben nem is, de csak részben is félre ismerte a helyzetet és a hízélgéssel és csábítgatással szemben kötélnek állott, az eseményeknek változásokban gazdag mozgó árnyképei közepette feltűnt a *bot*. «És jött a bot és ráütött az ebre!» Csapásokkal és megpróbáltatásokkal, csalódásokkal és vereségekkel megbűnhődte Izraél a multat és jelenét és keservesen és megtörötten győződött meg a megtorló, bosszús, haragos fenyegetésének valóvá váltásáról, mert «a bot és a kenyér egymásba göngyölítve adattak az égről», ha megőrzitek a tórát, akkor anyagi jólétnek is örvendtek, akkor majd nem irigylik el tőletek a ti keresetetek verejtékét, akkor nem keletkeznek szövetkezetek, mik a ti szátokból kiragadják a mindennapi kenyeret, akkor nem teremtenek mesterséges gazdasági ellentéteket földbirtok és kereskedelem, fekvő és mozgó tőke közt, — ha pedig hűtlenné váltok a régi igazsághoz, mely nagyjában szellemi közkincsévé vált az összes emberiségnek, akkor felétek subint a durva bántalmazás goromba dorongja, rátok mérik a rágalmazás és ráfogás zúzó botütéseit, s az áldatlan harcz a létért eltart mindaddig, míg nem «jön a tűz és ha-

muvá égeti a botot», míg a hit iránti hűség szent tüze újra ki nem gyúl, az eszmény iránti lángoló lelkesedés elfogja a kedélyeket s beteljesül az örök igazság menynevei szózata: «Valóban olyan az én szavam, mint a tűz, és mint a pöröly, mely porrá zúzza a sziklát», ez a tűz világítja meg a lelketeket, olvasztja a türelmetlenség dermedtő fagyát, együvé forrasztja a sziveket, hogy a szabadság legrégibb népével együtt érezzenek mind azok, kik hol mézes madzaggal, hol bottal fognak — lelkeket.

S *«ezt a szent tüzet eloltja a víz!»* A víztükör, melyre elfogulatlanul rámeresztjük tekintetünket, hogy a homokos mélységből halászszuk ki az igazság gyöngyét — Izraél képét immár nem eredeti vonásaiban, hanem eltorzítva tükrözteti vissza úgy, hogy alig ismerhetni rá. *«Uralkodó áramlat»*-nak nevezik, a mi a régi hithűség és az ősi tanhoz való ragaszkodás tüzeit eloltotta, vagy legalább is eloltással fenyegeti, ez az a víz, mely a tüzet eloltja. A vízözönként minden oldalról rohamosan előre törő s mindent elborító modern világnézet az, mely a tekintély talapzatát alámoossa, az eszményeket iszapba sülyeszti és csak csillogó aranyhalakat hoz a felszínre — s az ilyen jelenségek látványára Izraél geniusza keservesen feljajdul: «Összes habjaid és hullámaid rám zúdultak.»

Voltak időszakok, a mikoron Izraél illetően koráramlatoknak ellenállhatatlanul oda engedé magát s amazok taréjos hullámain ringatózva mit sem gondolt sem istenihlett prófétájának intő és feddő szózatával: «A bűnösök hasonlatosak a viharzó tengerárhoz», sem pedig későbbi tanítóinak képletes útmutatásával: «valamint

a tengerszinen az első hullám, melyet a vihar fölkorbácsol és felé tör, mintha csak az egész világot el akarná borítani, azonban a hullám hegymagasságát elérve önmagában összeesik, s ezer vízparányra törik a homokos fővényen, majd meg egy másik hullám hasonlóképen kiemelkedik a vízár felületéről s a helyett, hogy az elsőnek vakmerő erőlködése rá nézve intő például szolgálna, hasonló sorsra jut, mint elődje: azonképen emelkedett túl Pháraó isteni és emberi törvényen, hogy önönmaga okozza vesztét, de azért mégis csak nyomdokaiban haladt Sichon és Og, Bileám és Balak, s egyik sem okult elődje gyászos példáján, közülök egy sem mutatkozott fogékonynak és hozzáférhetőnek a történelem visszaretentő tanulságával szemben: hogy népeken és nemzeteken is érvényre jut a természet örök törvénye, mely szerint áradás és apadás rendszerint fölváltják egymást s ha a kicsapott ár medrébe visszafolyik, ott tűnik szembe azonnal a helyén maradt, el nem sodort homoktömeg. Nos hát «Izraél hasonlatos a homokhoz.» Nem sodorja azt el végkép a rohanó ár. Elborítani elboríthatja ugyan időnként az idők tajtékos, iszapos árja, de ott marad építő anyagnak a mivel a romokat helyre lehet állítani. Hogy pedig a pusztító áramlatnak még idejekorán vége szakadjon s a parlagon heverő hitélet és vallásos gondolkozás földült talaja ismét megtermékenyíttessék, arról gondoskodik az Izraél fölött örökdő isteni gondviselés, mert valamint válságos időben a Nilus dagadó árából kikelt a hét sovány esztendőt képletező hét szarvas állat, mely Pháraót gondolkodóba ejté és álmait zavará: hasonló czélból *«jó az ökör és*

felissza a vizet.» Óh! mily sokan keresik a mi korunkban üdvöket *a vizben*. Nem birván az erkölcsi erő és bátorság ama mérvével, hogy kiállhatnák a tűzpróbát ősi hitükért, mely a világnak Istent adott s a legtiszább erkölcsre tanítá, önként vetik magukat egy vizpróbának alája abban a tévhitben, hogy evvel fajuk jellegzetes ismérveit nyom nélkül moshatják le magukról; most már — úgy vélekednek — mi sem állja útjokat tisztségek és hivatalok elérésére államban és társadalomban; most már — úgy remélik — nyomára jöttek hamis szellemben felnevekedő gyermekeik által fölvetett legújabb «Ma nistane»-kérdés sikeres megoldására: «Mi különbség a mi hitünk és a nagy többségé közt» — szerintük a zsidó vallás a «kovász», mely a társadalmat ellenük folytonos erjedésben tartja, a miért ők ezt a ház tájékaról és a család köréből gondosan el is takarítják, miként a régi szent hagyományokhoz hűségesen ragaszkodó, jámbor zsidó az igazi kovászszal az ünnep beállta előtt eljár. Dehogy is vetnek ügyet a mi hitsorsosaink gáncs és félelemteli hangadói a szent írás intelmére: «vigyázzanak, hogy a rontó és bontó be ne tolakodjék a házakba», sőt ellenkezőleg tágra nyitják az «áramlatnak» házaik ajtait és tényleg ismétlődik szemünk láttára, a miről a régi írásmagyarázat képletekben szól: «A tenger látta (Isten csodáit) és megfutamodott, a Jordán hátrafelé fordult», hogy jut — kérdezik az «ósvi» hithűek — hogy jut a Jordán vize a tengerhez? hát a Jordán partján állottak-e az Egyiptomból kiszabadultak? Evvel csak arra akartak figyelmeztetni a bölcsek, hogy rendszerint a «nagyok» (felnőttek) példáját követik a «ki-

csinyek» (fiatalok), mikor a szűkmedrű Jordán azt látta, hogy a beláthatatlan tenger vize futásnak ered, amaz sem fért meg többé — medrében. S a vissza- vagy hátrafelé folyó áramlat elragad nagyokat és kicsinyeket s nagy azok száma, kik a kicsapongó ár áldozataivá lesznek.

De vajjon az átcsapottak és áttértek most már csakugyan jobban boldogúlnak? Megszűnt-e irányukban a régi előítélet, védvék-e most már az ár mocskos iszapa ellenében? nem vetik-e most már többé szemökre zsidó eredetöket? Óh! a gondolkozás nyerseségével és a rendszerbe foglalt előítélettel szemben nem válik be a csodahatásúnak vélt orvosság, a megcsontosodott fajgyűlölet ellen mit sem használ a hitcsere, s valamint idült bajokat gyökeresen nem gyógyít a hideg vízkúra, úgy a társadalmi elfogultságot sem tünteti el a hit-szegés. Még el sem párologott a szentelt vízcsöpp az eltévedt szegény fejről, szemközt találja magát a türelmetlenségnek neki vadult ökrével, a mely «föl-issza a vizet» — szarvaival fölnyársalna az mindent, a mi a zsidóra emlékeztet, lábaival mindég kirúg, hogy ártalmatlanná ne tétethessék «mert rugdalózdó ökör az, tegnaptól és tegnapelőttől fogva.»

De változnak az idők s a történelem szinpadján új mozgó képek tűnnek fel. «*Jön a metsző és levágja az ökröt.*» Akad férfiú, a ki a szabadjára bocsátott «ember-állatot» szarvainál ragadja s a sebeket, miket az örvöngésével a közerkölcsiségen és emberiessegen ejtett, nem rozsa marta és méregbe mártott fegyverekkel, hanem a kultúra és tudományos képzettség élesre fent, csorba nélküli bonczkésével kimetszi, — s az efféle

fegyvereket, a mikkel az igazságnak útja egyengettetik s az azon terpeszkedő akadályok diadalmasan legyőzetnek — az arra hivatottak s a szent eszme által lelkesültek mindaddig ki nem ejtik kezökből, a míg *a halál angyala nem jön* és fagyos lehelletével nem érinti őket, — s minekutána a természet törvénye e dicsőkön is gyakorolja kikerülhetetlen hatását, mint az idő hatalmával daczó példaképei az igazság- és emberszeretetnek a hálás utókor emlékezetében tovább élnek. Az ür pedig, melyet az ilyen fölkent szellemek és az eszményt megközelítő jellemek maguk után hagynak, hála az örökkön örökdő isteni gondviselésnek, majd csak ismét be lesz töltve, mert *jön az Úr, dicsőíttessék az ő neve, és véget vet a halál működésének*, eltünteti annak gyászos utóhatásait és megvalósítja az írás szavait: «a törvénytáblákba vésett igazságok biztosítják Izraél fönmaradását», mert úgymond az élet Ura a halálangyalának: «Jóllehet, hogy ellenállhatlan hatalmat adtam neked teremtményeim felett, ezen a népen megtörik a te hatalmad!»

Eddig volt — mese volt, de még mindég igaznak bizonyúlt.

Nagy-Becskerek.

Dr. Klein Mór.

NAGIÁRA DALAIBÓL.*

EPEDES.

Jisáj, te minden vágyam és reményem
 Oh üdvöm, Láchmi, tőled kérdezem :
 Mikor jön már megváltó sarjadékok,
 Hogy összeszedje drága nemzetem ?!

Mikor ragyog már fel nevének napja,
 Hogy eloszlassa szívem éjjelét?
 S vérengző sok kegyetlen gyűlölőmet
 Nehéz bárdjával zuzza szertesét?!

* *Nagiára* lyrájának majdnem kizárólagos motivuma a messiási eszme, vagyis a zsidó nép megváltása hontalanságából és szenvedéseitől. Ezt zengi több mint ezer dalában, de oly változatossággal, hogy sohse válik egyhangúvá. Színt, csillogást kölcsönöz az egész kötetnek a hangulat változása, mely majd sóvárgó epedésben, majd szent rajongásban tör ki és rendszeren kisebb cyklusokat alkot. Ilyen cyklust mutat be ezúttal is. Az első dalban a költő a megváltásért eped és sóvárgásában kérdést intéz a messiás ősatyjához, *Jisáj Holáchmi*hoz, hogy mikor jön már várva várt sarjadéka, mert erős és rendíthetetlen az ő bizalma, hogy a «fenséges barát (Isten) az üldözöttnek pártjára áll» és második dalában e reményt akarja megerősíteni népének szívében is. Magát a költőt rajongása annyira elragadja, hogy reményét már teljesülni látja (I—II. látomás) és végre «Megváltás» című dalában hallja, a mint Isten újra keblére szólítja hű kedvesét, Izráelt.

Hogy a hang olykor szenvedélyes, bosszuvágyó, azon nem fogunk csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy *Nagiára* közvetlen a nagy spanyol vérengzések után élt és az ő korában a zsidómészárlások még mindenütt napirenden voltak. P. J.

Fején a gyémánt és szmaragdos diszszel
 Lecsendesíti a vizzályt, a pört . . .
 De földre sujtja s megalázza mélyen
 Majd azt, ki népe életére tört!

Ah, akkor ajkainkra vig mosoly ül
 S belátja végre minden ellenünk,
 Hogy nem hiába vártunk mi kegyedre,
 Hogy mégis érdemes reménylenünk. . .

Czión felé visz vágyam és reményem,
 Az ősi vérrel szentelt föld felé,
 De éltem oszlik, mint a gyenge foszlány
 És vágyát szívem el nem érheté. . .

Oh, oldd le rólam ellenségem jármát
 Mert le a földre nyomja vállamat,
 Erősítsd meg szívemet, mint a sziklát,
 Mert elgyengült a sok csapás alatt!

BIZALOM.

Pártjára áll a fenséges barát
 Az üldözöttnek, kit hó vágya úz,
 Keggyel fogadja ájtatos dalát
 És énekét, a mit a hála fűz.
 Figyel arája
 Kedves dalára
 És elosztatja bánatát.
 Figyel arája
 Kedves dalára
 És fájdalmának enyhet ad.

Reménye, gyötrelmének balzsama
Enyhíti súlyos szenvedéseit,
Hogy párja, kihez mindig hű vala,
Nem hagyja most gyalázatában itt.
Ha marja búja,
Ha bánat dulja,
Eltűri, mert jó végre vár.
Ha marja búja,
Ha bánat dulja,
A szabadulást látja már.

Hú kedvese oly rég eltávozott,
Nyom nélkül, mint száguldó fergeteg,
Most ellene ölében nyugszik ott,
Ki kelyhét mérges nedvvel tölti meg.
Ölében tartva,
Úgy fojtogatja,
Ölelésével öli őt . . .
Ölében tartva,
Úgy fojtogatja,
Mint kedves hütlen szeretőt.

Egy ígéret biztatja hű szívét.
Egy ígéret, mit kedvese adott . . .
Már látja fenséges vitéz hívét,
A mint feléje közeleg amott.
S dagad a keble,
Örömmel telve,
Hogy viszontlátja kedvesét,
S dagad a keble,
Örömmel telve,
Hogy hasztalanúl nem remélt.

Oh, mért állsz ott te fenséges barát,
 Mint fegyverétől megfosztott vitéz?
 Ott a szív, melyet szerelem hat át,
 A szem, mely reád sóvárogva néz! . . .
 Oly soká vára,
 Ne hagyd magára!
 Mert üldözik szerelmeért!
 Oly soká vára,
 Ne hagyd magára,
 Kit annyi bú keserve ért.

Csak bízzál, várj, remélj, te üldözött!
 Még visszatér, kiért szived eped!
 Lágy, myrrhás ének, mézes dal között
 Várd megszabadító, hű kedvesed!
 Figyel arája
 Kedves dalára
 És eloszlatja bánatát.
 Figyel arája
 Kedves dalára
 És fájdalmának enyhet ad!

LÁTOMÁS.

I.

Vértől piros, fenséges nap dereng
 Bús lelkem nyilt szeme előtt;
 Már látom ott, a mint a dicső nép
 Földjére lép
 Követve a hű szeretőt.
 Reszketnek a királyok
 S Te menydörögsz reájok,
 Fejedelmek

Megijednek

És minden népet félelem fog el,
S Te visszatérsz ős szentélyedbe,
Hol néped hálás szíve énekel.

Oh válts meg Istenünk,
A rabságban ne hagyj!
Mindenki ellenünk
S reményünk csak Te vagy!

Biborruhában látom Éliást*
A mint a lángból földre száll
És megtalálva Láchmi hős fiát,
Boszút kiált,
A hegyre lép és trombitál.
És elnyomott hú népem
Követi őket szépen,
Minden ellen
Összeretten
És meglakol kegyetlenségeért.
Szemeim könnyeznek örömtől,
Hát szívem mégsem hasztalan remélt...

Oh válts meg Istenünk
A rabságban ne hagyj!
Mindenki ellenünk
S reményünk csak Te vagy!

II.

Kigyullad végre éltem lángja!
Im' oszlik már a rémes éj!
Már jön, a kit oly régen várok
S szívemet ellepi a kéj!

* Régi zsidó néphit a megváltás módjáról.

Rettentő karddal felövezve
 Közelg felém a hős vitéz,
 Megsemmisülnek ellenségim,
 Ha rájok égő szeme néz . . .

Mint a gerle búgok,
 Félek, reszketek,
 Mint a szélvész zúgok,
 Népek, nemzetek !

Feléled régi vidámságom,
 Vig táncz és dobpergés között,
 És felvidul busongó szívem,
 Mely régen gyászba öltözött.
 Erőt ad elgyengült karomnak
 Dicsó, imádott, nagy neve ;
 Im' nyitja már a börtönajtót
 És én vigan megyek vele !

Mint a gerle búgok,
 Félek, reszketek,
 Mint a szélvész zúgok,
 Népek, nemzetek !

Sas-szárnyakon viszik a nagy hírt,
 Egész világba szerte szét,
 Hogy súlyos bárd lett gyenge karom,
 A mely lesujtja ellenét.
 S a megrémült népek sietnek
 Lábamhoz borulnak legott
 És visszahozzák gyermekimet,
 Mint szinarany ajándokot . . .

Mint a gerle búgok,
 Félek, reszketek,
 Mint a szélvész zúgok,
 Népek, nemzetek !

Czionba térek velök vissza,
 Hová oly rég kívánkozom,
 Hol egykor dicső fény övezte
 Isten áldotta hajlokomból . . .
 Már jön, a kit oly régen várok,
 Magasra tűzi zászlaját!
 S örömtől reszkető szívemet
 Egy kéjes érzet hatja át!
 Mint a gerle búgok,
 Félek, reszketek,
 Mint a szélvész zúgok,
 Népek, nemzetek!

MEGVÁLTÁS.

Selymet, bársonyt, bíbort,
 Végy magadra!
 Itt a megváltásnak
 Ünnepnapja!

Nehéz sorsod jobbra fordul,
 Hazád újra látható!
 Elfeledünk mindent, mindent,
 Keserves bút, bánatot.
 Lány ölembe veszek újra,
 Itt pihensz, mint hajdanán;
 Jőjj hát siess karjaimba,
 Bájos arcú tündérlány!

Rózsás arcod hajnalpírja
 Elbűvölte lelkemet,
 Ragyogjon rám fényes napod,
 Tündökölő, két szemed!

Zengjen vig dalt édes ajkad,
 Andalító éneket!
 Bús napjaid eltűntek már,
 Derűs lesz már életed!

Rendithetlen volt bizalmad,
 Törhetetlen szerelmed,
 Szenvedésid közepette
 Ott is híven nevelted;
 Légy hát erős, mint a tigris,
 Itt a várva várt napod!
 Ősi fényed, koronádat,
 Tőlem újra megkapod!

Selymet, bársonyt, bíbort,
 Végy magadra!
 Itt a megváltásnak
 Ünnepnapja!

Budapest.

Patai József.

NEMZETEK ÉS VALLÁSOK MONDÁI

CSODÁS ALVÓKRÓL, REJTŐZŐ SZABADÍTÓKRÓL.

Ritka ember, kit el nem fog az ábrándos vágy, hogy legalább röpké pillantást vessen a jövő századba, a jövő ezredbe. «Ha lehetséges volna, hogy pillanatnyinak látszó két évszázados álom után oly szemlélő előtt tárjunk föl új világot, a kit még a *réginek* eleven, közvetlen behatása tölt el, akkor csodálkozása, észrevételei vonzó tárgyat szolgáltatathatnának philosophiai regényhez». Így odavetőleg pedzi ezt a gondolatot a

XVIII. században Gibbon angol történetíró. Azóta a százados álom megszokott irodalmi segédeszközzé lett. Ez a kerete a czélzatos korrajznak, mely bizonyos társadalmi alakulatok érdekében vagy azok ellen izgat. Valaki elalszik a 2000. évig, fölébred, mindenfelől meglepőt lát és e meglepetés lendületével adja elő az ellentétet a két kor közt, melyet hosszú álma elválaszt. Kisebb méretű keret ez, mint pl. a Bolygó zsidó útja, a kinek kíséretében végig lehet lépni az évezredekben, tetszés szerint megállva bármely állomáson. De tudvalevő, hogy az Ember Tragédiájának ellentétes keretében (az álom rövid és évezredesnek tetszik) mégis elfért kibontakozni a világnak elmúlt valamint elképzelt története.

De a mi az elmélkedőnek csak keret, csak forma, csak fogás, az a mondaalkotó hitnek valóság. Majd minden kor és minden ország mesél évekre, évtizedekre, évszázadokra terjedő álmokról. Ennek a mondafajnak ősképe (bár nem legrégibb változata) az ephesusi hét alvó legendája. Foglalatja egyszerű. Decius római császár írta a keresztényeket. (A monda hozzá teszi, hogy Decius katonáit pogányok és zsidók segítették, mint a hogy Sinkiewicz a Quo vadis?-ban Nero bujtogatóivá zsidókat tesz.) Sokan bálványimádásra tántorodnak. A hivek hitvalló vérükkel tesznek tanuságot keresztény voltukról. Azok közé, kik meg nem rendültek, tartozik hét ifju is, a császár palotájának szolgálói. Az üldözés elől barlangba menekülnek. A barlangban elalusznak. Csak Theodosius császár idején ébrednek föl. Az ő korában ugyanis eretnekek tagadták a holtak föltámadását. Azért csodával iga-

zolja Isten a hívők hitét. Az ifjak fölébrednek abban a hiszemben, hogy csak egyetlen éjszakát aludtak át. Egyiküket elküldik, hogy élelmet vásároljon részükre. Ez nem ismer Ephesusra: tegnap még öldösték azt, ki bálványt nem imád, ma minden kapu fölött kereszt ragyog. Zavarodottan vissza akar sietni, nehogy eltévedjen a meg nem szokott városban. De előbb még kenyeret vásárol. A régi veretű pénz abba a gyanuba keveri az ifjut, hogy elásott kincsre bukkant. A nép esődül körülötte. Nagy sokadalom kíséri, midőn a püspököt és helytartót elvezeti a barlangba, hol a hét ifju megdicsőülten ragyogó arczezal ül. Maga Theodosius császár is leborul előttük. Ekkor kilehelik lelküket... Decius császár 249—251 uralkodott, II. Theodosius 408—450-ig, tehát az ephesusi barlang lakói 200 évig aludtak, de a legendák 300, sőt több évről is szólnak.

Ez a monda a keresztény egyházi irodalomban számos alakot öltött, sőt, mondhatni, a keresztény köztudatba is hatolt. Syriától Angliáig, a VI. századtól a XIX-ig mesemondók, költők, drámaírók bensőleg vonzódtak e tárgyhoz. A német szótárt a «Sibenschläfer» fogalommal gazdagította. De Mohammed is fölvette a kórámba. Nála az alvók száma 3, 5 és 7 közt ingadozik, őrzésükre kutyát ad melléjük. Azóta az iszlám is serényen magyarázta és fejlesztette a mondát. Ezt a keleti változatot, még pedig a perzsát, dolgozta föl Goethe a Westöstlicher Divân-beli «Buch des Paradieses»-nek «Siebenschläfer» című darabjában.

A zsidó irodalomba, úgy látszik, nem hatolt. Pedig

egyres elemei és egész czélzata egyenest oda utalnak. Zsidó alkotó részei egyfelől bibliaiak, másfelől agádikusak. A legenda előadása bibliánkat követi. A vértanuk holttestét szemétként hevertetik akár Izébel királynéét. Mint Habakuk prophéta követ és gerendát, úgy a legenda a falakat mutatja be jajongóknak. Miként a leviták nem ismerik borjuimádó szüleiket, testvéreiket, úgy ott is atyák és fiúk kölcsönösen megtagadják egymást. Az igazak megtisztulnak mikép olvasztó kemenczében az arany. A hét ifju hamut szór fejére, Theodosius császár földön, zsákban gyászol. A zsoltárral Isten kezére bizzák lelküket. A kenyérvásárló ifju arczára borul. Theodosius császár ruháját terjeszti az alvók fölé, mint Boaz Ruth fölé, mint Ezéchielnél Isten Izraél fölé. De főkép Dániel könyvéből (erre már a Hétalvók legendájának legszorgalmasabb kutatója, John Koch, utalt) egész részletek mintha lemásolódnának. Mint Dániel, Chananjah, Misael és Azarja Nebukadneczar udvarához, úgy tartozik az ifju Decius palotájába; Dániel és három társa valamint a hét ifju egyaránt kiválik bölcseségben, erényben a többi közül. Mind a két csoportbelieket királya, illetőleg császára akarja bálványimádásra csábítani. Egyikük sem akarja «lelkét beszennyezni». Az a barlang, melybe az ifjak menekülnek, kelet felé fekszik mint Dániel ablakai, melyek felé imádkozik. Kivált Decius jelleme kiri a legendából: Nebukadneczar utánzata, majd vérengző, majd jóindulatu, enyhe belátásu. Még az üdvözlés is: «Örökké, óh császár élj» Dániel könyvéből van átvéve.

De az ephesusi alvókról szóló legenda agádikus, későbbi zsidó mondai emlékeket is idéz föl bennünk.

A hét hívő barlangba menekül. Elemi iskolás fiainknak is meséljük, miként rejtőzött Ábrahám Nimród elől barlangba. Ide vág a Simon ben Jóchairól hagyományozott elbeszélés is. Egy alkalommal R. Juda b. Ilai elismerő bámulattal szólt a rómaiak építményeiről: forumaikról, hídjaikról, thermáikról. Joszé b. Chalaftha hallgatott. Simon b. Jóchai mindebben csak a rómaiak erkölcstelen önzését látja: piaczaikat fajtalanságuknak, fürdőiket hiuságból, hídjaikat vámszedő fukarságból alkotják. Juda b. Gérim (a proselyta?) följelentése folytán e bizalmas beszélgetésnek hire terjedt, az imperium mindhármukról itélkezik: Juda, a ki magasztalt, magasztaltassék föl; Józse, a ki hallgatott, menjen Sepphorisba számkivetésbe; Simon b. Jóchai haljon meg. Simon, neszét vevén az ítéletnek, iskolájában rejtőzik, majd fiával Eleázárral együtt barlangba menekül. Csodamódra ott Sz. János-kenyérfa termett és forrás fakadt. Mez nélkül fővényben ültek, csak imádkozáskor öltötték föl ruhájukat. 12 évig rejtőztek. Ekkor a barlang szájánál kiáltja Illés prophéta: ki vinné hirül Simon b. Jóchainak, hogy a császár meghalt és hogy a halálos ítélet, melyet ő mondott, hatását veszítette. Erre kijött Simon b. Jóchai és fia. Pillantásától Juda b. Gérim, a besúgó, csonthalommá válik. (B. Sabbath 33b).

A hét ifjut épúgy mint Simon b. Jóchait barlang óvja új uralkodó trónra lépteig. Még más érdekes vonás is közös a kettőben. «Csoda történt, Sz. János-kenyérfa termett, forrás fakadt». A legenda arab változatában többször akad hasonló: a barlangban nem volt enni-
valójuk, akkor Isten leküldte Gábrielt és ez megcse-

lekedte, hogy elaszott fa gyümölcsözött, elapadt forrás kibugygyant.

Az alvó ifjakkak száma is megtalálja a zsidó hagyományban párját, talán mintáját is. Három évvel ezelőtt ugyanezen helyen Társulatunk elnökének avatott szájából hallhatták a megindító önfeláldozás példáját: egy anya vértanu halálra buzdítja mind a hét fiát; Ábrahámról emlékezve fölkiált: «Te csak egy oltárt építettél, fiad feláldozására, de ez csak kísértés volt és nem kellett őt föláldoznod; én azonban hét oltárt építettem és áldozatul hoztam Istennek mind a hét fiamat».*

De a legendát leginkább *czélzata* vonja bele a misna és thalmud gondolkörébe. A holtak föltámadásáról szóló hitet akarja megszilárdítani. Már pedig alig van a thalmudi irodalomban kérdés, melyről annyi vita folynék mint ép a föltámadásról. Rómaiak és főkép czaddukaeusok ellen védik ezt a hitet. Jellemző, hogy a legenda egyik-másik változatában tényleg czaddukaeusok szerepelnek. E helyütt, hol a fölolvasonak óvatosan illik a biztos tényekhez ragaszkodnia, nem lehet a további következésekre utalni. De igenis összefoglalhatjuk, hogy az ephesusi alvók legendája bibliai és agádikus elemekből is alakul össze és hogy *czélzata* ép annyira talmudi mint a mennyire keresztény.

* L. IMIT. Évkönyv 1901. p. 18. Bacher: Zsidó vértanuk a keresztény naptárban.

KÖRVONÓ CHÓNI.

Az ephesusi legendának valóságos párdarabja hozzáfűződik a rabbinikus mondaköltés egyik fölötté érdekes alakjához, Chóni-hoz, (görögösen Onias-hoz). Mese-szálak fonják körül emlékét. Megtörtént, — így szól már a misna — hogy egyszer fölszólították Chónit, imádkozzék esőért. Chóni (bizva imája foganatában) eltakarította az udvaron levő husvétí edényt, nehogy elázzék, kört vont maga köré és imádkozott: «Világnak ura, a te fiaid reám csüggesztik szemüket, mert olyan vagyok előtted mint háznak fia, esküszöm a te nagy nevedre, hogy innen nem tágitok, míg fiaidon meg nem könyörülsz». Erre az eső elkezdett csöpögni. Onias tovább imádkozik: nem ezt kértem, hanem esőt, mely megtölt cisternát, vermet, barlangot. Erre viharozva szakadt a felhő. Onias újra imádkozik: nem ezt kértem, hanem a jóindulat, áldás és ajándék esőjét. Ekkor rendesen esett az eső elannyira, hogy a nép Jeruzsálemből a templom hegyére menekült. — Isten dédelgetett kegyeltjének tisztelték, a kinek még túlkapásait is elnézi.

Josephus Flavius is, a rómaiaknak zsidó származású, zsidó érzésű görög nyelvű történetírója, tisztelettel emlékszik meg róla. A makkabaeus hercegek, Hyrkanus és Aristobulos, testvérharca miatt sokan a népből Egyiptomba menekültek. «Csak egy bizonyos Onias — folytatja Josephus — igazságos és Isten kegyelte férfit, a kinek egy szárazságkor esőért mondott imáját Isten nyomban meghallgatta, elrejtőzött, mert be nem látta a viszálynak végét. De a zsidók megragadták, a tá-

borba hurezolták és azt követelték tőle, hogy a mint egykor imájával véget vetett a szárazságnak, úgy most Aristobolusra és párthiveinek fejére Isten átkát zúdítsa. Onias ellenkezett, könyörgött, de mivel a sokaság csak egyre zaklatta, a középre lépve fölkiáltott: «Oh Istenem, Világnak ura! azok, kik körülöttem állnak, a te néped, azok, kiket ostromolnak, a te papjaid, legyen a te akaratod, hogy sem az egyiknek, sem a másiknak ne teljesítsd, a mit ellenfelére kíván». Midőn így szólt, néhány gonosztevő a körülálló zsidók közül agyonkövezte.» Josephus arról is tud, hogy Isten megbüntette Onias kegyetlen halálát. (Antiquitates XIV. k., 2. f.)

Így szól a történetíró Onias elrejtőzéséről és haláláról. A későbbi mondateremtő kegyelet, úgy látszik, ép abból indulva ki, hogy Onias soká elrejtözve élt, mást és másképen mesél. Jochanan, a III. századnak leg-tiszteltebb tanítója mondja el. Az a jámbor férfiú élte minden idején át a 126. zsoltár bekezdő versén tépelődött: «midőn az Örökkévaló Czijon foglyait megváltja, voltunk mint az álmadozók»; álmélgodott, vajjon lehet-e 70 évet alva végig álmodni. Egy napon útközben megpillant férfiut, a ki Sz. János-kenyér-fát ültetett. Hány év mulva terem ez gyümölcsöt? kérde tőle. 70 év mulva — válaszol a kertészkedő. Bizonyos vagy-e hát felőle, hogy még elélsz 70 évig? Én is már Sz. János-fákkal találtam a világot; a mint atyáim én részemre plántáltak, úgy én plántálok fiaim számára — felel az ültetvényes. Chóni leül, falatozik. Egyszerre elfogja az álm. Szikla záródik köréje és ott, emberi szem elől elrejtve, 70 évig alszik. Fölébredve látja,

hogy valaki a Sz. János-kenyérből szed. Megtudja, hogy a fa elültetőjének unokája. Ebből világos előtte, hogy 70 évig aludt. Maga körül számarra csikóivadékát látja. Haza megy. Kérdi, él-e még Chóni hammeaggél fia. Fia nem, — mondják, — de unokája él. Nem hiszik el, hogy ő Chóni. Elmegy az iskolába, hallja, a mint a tudósok mondják, ez a fejezet oly világos, mintha Chóni hammeaggél idején tanulták volna; mert neki a rabbik minden kérdésére volt magyarázata. Itt sem hiszik, hogy ő Chóni. Nem részesítik az őt megillető becsülésben. Lelke elborul, irgalmat kér Istentől, meghal. Raba erre idézi a közszólást: vagy társaság vagy halál.*

A jeruzsalemi talmud** úgy tudja, hogy Chóni hiába kért esőt, elbizakodott imájának nem lett sikere. A 70 éves álom legendáját pedig R. Judan a proselyta ott gyökeres, zavart okozó módosításokkal közli. Chóni hammeaggél unokája, ugyancsak Chóni hammeaggél, kevéssel a templom lerombolása előtt élt. Egyszer elment munkásaihoz a hegyre. Közben megeredt az eső és ő a barlangba huzódott. Lehevert, elaludt és álmában 70 esztendeig merült el, míg a templom elpusztult és újra fölépült. 70 év múltán fölserkenve álmából megváltozott világot lát: szőlő helyén olajfa virul, olajfák helyén vetés kél. A vidéken tudakolja, mi hír a világon. Az ámulóknak tudtára adja, hogy ő Chóni. Ezek még emlékeznek arra, hogy azt hallották, ha Chóni a szent csarnokba lépett, az fölragyogott tőle. Bement és a csarnok csakugyan most is fénybe borult.

* Bab. Thaanith 23 a.

** Thaanith III, 9; 68 d.

Ekkor magára alkalmazta a zsoltár versét: «Midőn az Örökkévaló megváltotta Czijjon foglyait, olyanok voltunk akár az álmadozók.»

Szerkezetében a monda e változata zavarosabb és kevésbé művészi. Főképp pedig fittyet hány minden józan korszámításnak. Chóni hammeaggél tényleg a Jézus előtti első században élt; itt pedig unokája elaluszsza az 586-ki templompusztulást és megragyogatja az 516-ban újra épült templomot. De az ephesusi legendához közelebb áll. A hét ifju átaluszsza Decius keresztényirtó idejét és a keresztény Theodosius korában ébred; Chóni átaluszsza a templom leromboltságának korát és fölébred, midőn az már újra fölépült.

Ellenben a babilóni thalmud hagyománya csak Chóni tépelődésére akar választ, a versnek magyarázatot adni: ime lehetséges, hogy valaki 70 évet elalszik egy végből. Evvel a mondának azon változatához csatlakozik, mely leginkább C. W. Müller költeményéből (*Der Mönch von Heisterbach*) olvasókönyvszerte ismeretes. A heisterbachi kolostor egy szerzetese Petrus szavain töprenkedik: 1000 esztendő Isten előtt egy nap és egy nap neki olyan mint ezer esztendő. (Egyébiránt a Petrus III. 8. csak toldása a 90 zsoltár híres 4. versének). A kételkedő szerzetes eltéved az erdőben (az egyik alakításban madárka dala után indul). Kolostorába visszatérve nem ismer senkire, reá nem ismer senki. Megmondja nevét. Ámulva hallja, hogy a szerzet évkönyvei szerint ilynevű barát 300 évvel azelőtt hagyta el a szerzetet és többé nem tért vissza. Most már föléri az apostol szavát: 1000 év egy nap; meghal.

ARTUS ÉS BARBAROSSA.

Az ephesusi ifjakat csodás álom menti meg. De a csodaálmok mondájának még nagyobb jelentőségű családjában az alvók nem a megmentendők, hanem a megmentők, a szabadítók. E mondafajnak két képe a legismertebb: a kelta Artusmonda és a német császármonda (nevezzük egyelőre Barbarossa mondának).

Artus, a bretonok királya, 540 körül csatát vív testvérének fia Mordred ellen, ki az angolszászokkal szövetségben. Elveszti a csatával együtt életét is. De népe nem hitt halálában. Még a 12. században is beszélnek, hogy a nép megkövezné azt, ki Artus visszatérésében kételkedik. Állítólagos sírjára e fölírást vés-ték: Itt pihen Artus, a ki egykor király volt és király lesz egykor. Tőle várták, hogy megdönti az angolszászok uralmát és romjaira a kelta hatalmat építi föl. Alig van monda, mely a világirodalmat oly messzire és oly mélyen áthatotta mint az Artus-monda. Az ő asztalköréhez törekszik, őt követi, köréje jegecedik a középkori lovagi költészet hőseinek legjava: Tristan, Parcival, Lohengrin, Erek, Iwein Lancelot stb.

A német császármonda valósággal történeti jelentőségű. Ma már köztudomású, hogy e néphit eredeti és igazi hőse nem Barbarossa I. Frigyes, hanem unokája, a Hohenstaufok legdicőbbje: II. Frigyes. Barbarossa Frigyes ugyan Palaestinában halt meg, halála megrendítette Németországot, de kétség nem fért hozzá. Ellenben II. Frigyes halálát már kortársai tagadták. 1250 decz. 13-án rövid betegség után váratlanul elhunyt Fierenzolában Apuliában. Politikai okokból

környezete soká titkolta halálát (mint pl. Szolimánét Szigetvár előtt) és egész csöndben temette el. A közhit visszavárta a császárt, a ki valahol rejtőzik. Ál-Frigyesek léptek föl. (Egyikök Dietrich Holzschuh, Tile Kolap máglyára került.) A II. Frigyesre következő «császártalan rettenetes» kor még megszilárdította a néphitet: lám II. Frigyesre császár nem következik, majd visszatér, vissza kell térnie, «ha 1000 darabra volna is vagdalva, ha porrá is hamvasztotta volna a tűz.» A birodalmat megmenti, a szegényeket fölsegíti, az egyházat megigazítja. Szegény nőket, leányokat gazdag férjekhez ad, viszont szegény férfiaknak módos feleséget juttat. A papokat üldözi, a szerzeteseket, főkép a minoritákat elüzi. Majd pedig az olajfák hegyén elaszott ágra aggatja fegyverét és lemond hatalmáról. Addig mig visszatér, a monda várban, de gyakrabban hegyben rejtőzteti: az Untersbergben Salzburg mellett, a Vogézek hegységében, Kaiserslautern várában, főkép pedig a Kyffhäuserben. Az ismert irodalmi nyomok közül egy 1519-iki népkönyv az első, mely összezavarva I. és II. Frigyest, az unokának vonásait átviszi nagyatyjára és megindítja azt a mondaalakulást, mely Rückert költeményében nyert kánonikus kifejezést.

A Kyffhäuser-mondának fölötte figyelemre méltó eredete, számos nevezetes testvére és származéka van. Az Untersbergben Frigyesen kívül Nagy-Károlyt, illetőleg V. Károlyt képzelték, Westpháliában Wedekindet, Gosslar mellett Madarász Henriket, Schlesvigben Dán Holgert, Svédországban Olaf-ot, Spanyolországban Boabdil El Chicot, Szerbiában Markó királyfit várják.

De még a XIX. század is teremtett hasonló ábrándokat. Károly osztrák herceget a Fichtelgebirge-ben képzelték, Andreas Hofert a «Sarner Scharte»-ban vagy az Iffingerben; Napoleont nem csak Elba szigetéről, hanem Szt. Ilonáról is visszavárták.

A MAHDI.

Átmenetül a császár-mondáról ennek zsidó gyökerére és ágaira hadd szolgáljon az iszlám hitének és politikájának forró légkörében érlelt mahdi eszme. Számos a változata, mindannyia Ali családjához kapcsolódik. Ali khalifáról, Mohammed vejéről oly hit keletkezett, hogy nem őt ölték meg, hanem valakit, a ki Alinak hazudta magát. (A dokétizmus szektája Jézusról is hasonlót tanított: ál-Jézust ölték meg, az igazi az égben lakozik.) A khalifátusért vívott harcokban atyjuk után halt Ali két fia is Haszszán és Huszejn; mostoha-testvérük Mohammed ibn el Hanafijja pedig eltűnt. A siita legenda azt vallja, hogy ez a Mohammed ibn el Hanafijja Mekka mellett a Radwa erdő sűrűjében rejtőzik; párducz, oroszán, tehén, struczfiók, kecske csodás egyetértésben lakik vele. Szorosan idevág a 12. mahdiról szóló perzsa hit, mely azt tartja, hogy 260-ban a hedzsra után meghalt Haszszán el Aszkari, a 11. mahdi, 5 éves fia pinczében tűnt el, de egykor visszatér és vele vissza az emberiség boldogsága. A mohammedának egy része egyre várja a mahdit, az iszlám megmentőjét. A hirlapokból ismeretes, hogy napjainkban ismételten állítólagos mahdik állanak elégtelen hitsorsosaik élére a máshitűek elleni harcban,

Szembeszökő, hogy a mahdi legenda mily közel áll a német császár-mondához. Abdallah ibn Szabâ nem hisz Ali halálában, ha 70 csomóban látná is agyvelejét; a német nép nem hisz II. Frigyes halálában, ha 1000 darabra vagdalták is, ha porrá is hamvasztotta a tűz. De még szembeszökőbb, hogy a mohammedán képzetek még részleteikben, fordulataikban is megegyeznek avval a képpel, melyet zsidó prophétáink a világbékéről alkottak. Friedlaender Izrael, a ki az iszlâm ezen képzetcsoportját megvilágította, Abdallah ibn Szabâ-ban, a moszlimmá lett zsidóban, Ali rajongó hívében látja a közvetítőt zsidóság és iszlâm közt, a ki a mahdit megteremtette a messiásból.

A MESSIÁS.

A mahdi eszme egyenes származéka a messiás hitnek. Alival legszorosabb rokonságban talán a Józseftől származó messiás áll, a kit szintén meggyilkolnak. De a császár-monda is egy tőből hajtott ki a messiás ideállal. Már a XIII. századi krónikások oly hangon szólnak II. Frigyes eljövendő ivadékáról mint Jesájas (XI., 1.) a messiásról: «majd gally fakad Frigyes törzséből». Legtudatosabb a két fölfogás összetartozása egy XIV. századi Ferencz rendü szerzetesnél Johannes Vitoduranus (Winterthuri János)-nál, a ki a II. Frigyesről élő hitet legszabatosabban megőrizte és így ítél róla: «a kik ezt a téves hitet vallják, épúgy csalódnak mint a zsidók, a kik hiszik, hogy Dávid királyt föltámasztja az Ur, és hogy ez majd uralkodik mint hajdan».

Winterthuri János ismeri tehát a zsidók reményét, hogy maga Dávid tér vissza messiásként. Ez a hit tényleg többször és többféleképp jut kifejezésre: «A messiás királyt, ha élők közül való, Dávidnak hívják, ha a holtak közül föltámad, akkor is Dávid a neve». (Jer. Ber. 5/a). Ily értelmű magyarázatot nyer Jeremiás hirdetése is (XXX, 9) «szolgálják majd Örökkévaló Istenüket és Dávid királyukat, a kit támasztok nekik». (Szanh. 98/b). Dávid mellett kivált Chizkijahuhoz fűződött a messiánikus remény. Ismeretes Rabbi Hillél fölfogása: Izraél nem várhat messiást, mert a boldogság korát már Chizkijahu idején élvezete. (Szanh. 98/b 99/a). De ez nem ment át a köztudatba, mert hisz a Chizkijahu utáni prophéták is szólnak a jövőendő jobb korról.

Más változat (Szanh. 94/a) szerint Dávid mellőzésével mégis Chizkijahu a megszabadító király, majd egykor — tehát vissza fog térni. Még elrejtőzőnek is képzele az agáda a messiást. A mint az első megváltó, Mózes megjelent és eltűnt, úgy tűnik el és jelenik meg újra a jövőendő megváltó. (Pesziktha 49/a). Sőt Dániel könyvéből kiolvassák azt is, hogy a messiás 45 napra tűnik el. Abin ötlete szerint a messiás azon a napon született, a melyen a templom romba dőlt, (Jer. Ber. 5/a) mert «mikor a Libanon hatalmas által megdőlt, akkor fakad Isai törzséből sarj». (Jer. X, 34. XI, 1) Josua b. Lévinek viszont Simon b. Jóchai barlangia előtt azt jelenti Illés prophéta, hogy a messiás Rómában a sinylők közt él, eljönne még ma, ha Izraél Isten szavát fogadná. (Szanh. 98/a). A messiás egyik neve Natrona, a várakozó, mert várja, mikor hozhatja már

az emberiségnek a jobb kort.* Illés prophéta hirhózója, bejelentője a messiási kornak. Nevezetes, akad oly XVI. századi röpirat is, melyben II. Frigyes mintegy V. Károlynak Illés prophétája; Frigyes császár útját egyengeti V. Károly viláгурalmának.**

A messiás alakját és korát ellepi a vallásos hit legdusabb növésű indázata. A sovárgó képzelet nem tud betelni evvel a rajzzal. Itt csak azokat a vonásokat pedzettük, melyek az emberiség egyéb nagy mondáiban is közösek. Nem szabad oly színben föltüntetni a mondák viszonyát, mintha az epika, melynek középontja Artus, vagy a császár-monda, mely II. Frigyes körül jegecedett, vonásról vonásra másolta volna a zsidó messiáshitet. Az ábránd oly közös, oly emberi. A nép nem tud józan lemondással abba beletörödni, hogy legdicsőbb vezetőit örökre elvesztette. Visszavárja őket, annál türelmetlenebb epedéssel várja, minél sötétebb a jelen kor ahhoz a képhez viszonyítva, mely benne a multról él.

A messiás, Artus, a mahdi, Kyffhäuser Frigyesese egy tőnek hajtásai, a legfönségesebb vallási hit és másrészt a rajongó emberi ábránd rokon alkotásai. Egy gyökérből hajtanak ki, de különböző légkörben különbözőkép érlelődnek. A kereszténység azt hirdeti, hogy a megváltás műve be van fejezve. Azért Artus, Frigyes, Siegfried, Markó politikai szabadítók, legföljebb még társadalmi jótevők. Frigyes császártól az eredeti monda a hit megigazítását is várja, de a reformatióval alak-

* Bacher. Agada der. pal. Amoräer p. 229, 6. j.

** Schroeder: Deutsche Kaisersage 38—45.

jának ez a vonása teljesen elhomályosul.* A mahd is kiváltkép khalifa, uralkodó. Valamennyien nemzetiek, a mahdi felekezeti. Egyedül a prophéták hirdette ideál fogja át az emberiség egyetemét. A prophétáknak köszönjük a legemberibb, legeggyetemesebb eszményt: törekvést egy kor felé, mely boldog békében gyönyörködik, mert igazság és istenfélelem elborítják a földet miként víz a tenger fenekét.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

A HITEHAGYOTT.

És sírt a jó öreg asszony, sírt, hullott a könnye, mint a sebes zápor a puha pázsitra. Fájó, zúgó fejét két keze közé fogta, felült ágyában s visszagondolt gonosz álmára. Végigborzong a háta, ha csak eszébe is jut.

...Fiától, kit úgy szeret, álmában levelet kapott. Feltette szemüvegét az orrára, és olvasni kezdte a levelet, de az üveg nedves lett a kitörő könnyektől; nem, lehetetlen, hogy a fiú kitérjen hitéből...

Reggel mikor felébredt, ismét sírva fakadt, és hal-
kan önmagát vádolva, mondá:

«Oktalan vén asszony örülj, hogy csak álom volt.»

És elmosolyodott könnyei közt a bohóságán. Hisz' oly jó gyermek a fia. Igaz, hogy a fiu, kit anyja még most is gyermeknek nevez már közel jár a 30-hoz, de az öreg szemében még most is gyermek. A szerető,

* Albert Fulda, Die Kiffhäusersage 1889, p. 32.

gondos anya, kinek lelkének egyetlen vágya, szívének egyetlen gondolata a fia, most visszagondol fia ifjú éveire, mikor mellette volt, mikor még őrző angyala volt. De kirepült a kis fióka a meleg anyai fészekből hideg tájakra, idegenek közé.

A mult évben is, mikor hazatért a Pészach ünnepe-re, édes anyja ölébe akarta venni, mint a hajdani kis Laczikát, de már nem bírta el s mialatt anyai büszkeséggel rámosolygott, mondotta fiának: «Öregszünk Laczikám. Öreg asszony már az édes anyád.»

Gondolataiban visszakalandozott az öreg asszony messzire, fiának gyerekkorába. Szép idők voltak, akkor még élt a férje az öreg Reichert. Jámbor ember volt, meg is becsülték; hitközségi elnök volt élete végéig. Még most is szeme előtt lebeg a kép, mikor férje ünneplő fekete ruhájában szombatonként kézen fogva vezette a kis fiát a templomba.

De a kis fiú megnőtt, a Jancsiból János lett. Édes apja megtanította tefillint rakni, majd a Szentírás egy prófétai hetiszakaszára is, a mit majd a templomban fel fog olvasni. A kis Laczi gyönyörűen olvasta a haztorát már egy hónappal előbb s ősi dallamát oly szépen hangoztatta, hogy gyönyörűség volt hallgatni.

Végre elérkezett a nagy nap. Mindnyájan már kora reggel felkeltek s Laczi miután a reggeli álom utolsó maradványát kidörzsölte szeméből, eszébe jutott, hogy tulajdonképen micsoda nap is van ma. Kiugrott az ágyból és meglett emberhez hasonlóan, ki már zsidó vallás értelmében nagykoru, illő méltósággal húzta fel vadonatúj «hosszu» nadrágját.

... Laczi imaköpenyébe burkolódzva méltóságteljes

léptekkel, fontosságának teljes tudatában lépett a tóra, a szent könyv elé. Az anya keble zihált az örömtől és sirt, sirt, maga sem tudja miért. Boldog volt, túlon túl boldog. Nézte a fiát az emberek közt és büszkeségtől ragyogó, könnyecseppektől csillogó orczával nézett férjére. Az asszony ragyogó arcza ezt látszott mondani: «Az én fiam». Férje ugyanabban a pillanatban kereste tekintetével nejét és az ő szemében is ott csillogott az öröm könnyüje.

Sok esztendő pergett le már azóta az idő rokkáján, férje meghalt, fia nagy ember lett. Ministeri hivatalnok. Főnökei szerették és nagy jövőt jósoltak neki.

Mindezek a képek úgy vonultak el most az öreg Reichertné szemei előtt, mint a kis fiú előtt a színes, pajkos pillangók a verőfényes napsugárban.

Felkelt, felöltözött, bement szobájába. Gyors kiáltás hangzik el ajkáról. Levél fiától. Az anyai szíve úgy várta, leste fiának leveleit egész héten és ha megérkeztek, az örömtől kipirulva olvasta mindig egyszer, kétszer és annyiszor végül, hogy már majdnem betéve tudta őket.

«...Pályám, előrehaladásom kívánja, hogy kitérjek édes jó anyám, de vigasztalódj, szívem hű marad régi vallásomhoz. Imádkozz, az Istenhez hogy bocsássa meg tettemet, de nem tehettem máskép...»

Az öreg asszony nem olvasta tovább a levelet. Kiejtette kezéből. Evvel a levéllel lehullott minden reménye szívének. Csak nézte, nézte, üveges szemei rárévedtek a papírlapra s egyszerre minden zokszó nélkül elvágódott a földön.

Még egy sóhajtás: «Halljad Izraél..., az Örökké-

való a mi Istenünk..., az Örökkévaló egyetlenegy!»
Még göresösen kapkod levegő után... egy vonaglás —
és vége. Meghalt egy zsidó anya.

Megölte a fia levele, a fia tette.

★

«Vas László miniszteri hivatalnokot a nmélt. m. kir.
belügyminiszter úr miniszteri titkárrá nevezte ki.»

★

A titkár úr hivatalszobájában egyik látogató a má-
siknak adta a kilincset, a feljebbvalók leereszkedőleg,
az alattvalók hizelegve, társai irigykedve üdvözölték.

Vas László érezte, hogy ezek között talán egy sincs,
ki szivéből örült volna szerencsésének. Csupa elcsé-
pelt, üres frázis. Bágyadtnak, fáradtnak érezte magát.
Mellén nyomasztó lökést érzett, azt hitte hogy a
szoba fülledt levegője ennek az oka. Kalapját feltette
s az utcára sietett. Kiszellőztetni fájó fejét. A hány
ismerősével találkozott, mind örvendeni látszottak sze-
rencsésének.

Befordult a másik utcába, nagy örömeire megpil-
lantja ott Vöröskuty Gézát, városkája polgármesteré-
nek fiát. A titkár úr örömmel sietett feléje. Végre egy
vele érző szív. De ez úgy látszik nem ismerte meg,
mert átment a másik oldalra, mintha ki akarná ke-
rülni. Vas abban a hitben, hogy barátja nem vette
észre, elébe került:

— Szervusz Géza!

— Aláz' szolgája.

— Mi bajod van — szól a titkár elsáppadva a fur-
csa hangtól.

— Semmi, éppenséggel semmi.

— Csak nem haragszol tán reám.

— Nem? Hát még mered kérdezni tőlem, tőlem kit már gyermekkorod óta ismersz? Tőlem? Te hitszegő, avagy azt hiszed, hogy most jobb, különb embernek tartalak, miután egy valláson vagy velem. Szégyeld magad! Csak azért, hogy egy pár forinttal több fizetést kapj, hogy emelkedj rangban, elhagytad apáid hitét, elrúgva magadtól, mint valami ócska gunyát. Elhagytad a hited, a mely tisztos ősz apádé volt, melyben neveltek, melyhez gyermekkorod legszebb emlékei fűznek. De most mindevvel szakítottál. Hát hiszesz most Jézusban? ... Megölted anyádat tetteddel, az özvegy édes anyádat, kinek te voltál mindene.

Most pedig Isten veled barátom, haladj előre pályádon, sok szerencsét kívánok hozzá.

Ezzel eltűnt. Vas László érezte, hogy szédül, forog vele a világ.

Most érezte először a nagy tragikumot, annyi kitért zsidó tragikumát. Azt hitte csendben, feltűnés nélkül elvégezheti s néhány nap múlva napirendre tér felette a világ. El is felejtik, hogy zsidó volt valaha. Abban a társaságban, hol ő forgott nem tekintették bűnnek az áttérést, sőt ugyszólván rákényszerítették.

S most ime az első ember, a leghívebb barátja undorral, megvetéssel fordul el tőle. S nem is tud reá haragudni, érzi, hogy mennyire igaza van. Láta magában csupaszon az embert, a saját mivoltát és minél tovább nézte, annál inkább visszaborzadt tőle. Láta az embert magában, ki beteges ambíciójának feláldoz, odadob mindent s az elnyeli, mint a feneketlen ör-

vény, mint valami moloch istenség. Eltaszítá magától apjának vallását, a mi ősei előtt szent volt, s melyet megőriztek számára ereklje gyanánt, kitepte lelkéből ifjuságának emlékeit, a mikre az életnek annyi baja közt oly szívesen gondolt vissza. Édes anyját, ezt a nemes lényt, kit Isten után legjobban tisztelt, megölte, sírba vitte tettével.

*

Eljött a zsidók legnagyobb ünnepe, az engesztelés félelmetes napja. Seregestől ballagnak a templomba, hogy bűneiket őszintén megbánva, szívöket az Úr előtt kiöntve elnyerjék bocsánatát.

Ekkor érzi mindenki a hatalmas Istennel szemben a maga gyarló semmiségét.

... A templomajtó kinyílik s egy alázatos, lehajtott fejű alak lép be. A fal mellett sompolyog s hátrahúzódik az utolsó padba. A titkár úr.

És felhangzik az ima azon ősi csodálatos panaszos hangon, azon a melodián, melybe bele van öntve a zsidóság minden keserve, minden bánata, panasza!

«Ovinu malkénu, chotonu lefonecho!»

Mi Atyánk Királyunk vétkeztünk előtted!

És a fehér halotti ruhába öltözött férfiak közt felhangzik egy-egy fohász, egy elfojtott sóhaj, egy-egy szivettépő zokogás.

És Vas László érzi hogy az az erő, az a kimondhatatlan valami, a mely idehozta, megmozdítja szívét és egy könyecsep pereg le az arczán, miközben beletemeti két kezébe és felsír: «Vétkeztem uram ellened, nagy a bűnöm, megtagadtalak aljas célból.»

És sirt a nagy úr keservesen. Néhány ősz öreg ember összenézett:

«Nagy bűnös lehet».

Budapest.

Tolnai Alfréd.

LEVELEK.

I.

«Igaz fiam, mit egyre rebesgetnek?
Rossz sorsa van ott a zsidógyereknek.
Túr, mint fogoly, robotol mint szolga,
Szidás a bére és gúny a jutalma?
Igaz, hogy ott, az idegenbe, messze,
Nincs, a ki ágyatok puhára vesse,
Nincs, a ki fejetek ölébe vonja,
Kinek ti vagytok lelke, vágya, gondja . . .

Veled vagyok fiam, ott messze, távol . . .
S befutja a szemem valami fátyol.
Ó, mert az én egész estém s az éjjelem,
Csupa egy aggódás, csupa egy félelem,
S ha jó is ólmos lábakon a nappal,
Tele van az is elfojtott sóhajjal . . .
És most is im', a hogy leszállt az este,
Aggódó lelkem valami kikezdte.
Valami, minek égbe kell szállnia,
Valami sóhaj, vagy valami bús ima.
Most péntek este van . . . Fiam, megyek hát
És meggyújtom az ünnepesti gyertyát . . .»

II.

«Én jó anyám ne a fiad ne sirasd,
 Úri sorom van, gondom meg alig.
 Robotba nem virrasztom már az éjjelt
 S nem is lesem már jöttét — hajnalig!
 Selymes beczeszavakkal simogatnak,
 S olykor egy kis szomorúság ha bánt,
 Megvigasztal termérdek jóbarátom,
 Legény, leány meg asszony egyaránt.

Igen anyám! az asszonyok, a lányok . . .
 Oly bájos, hunczut egyik mint a más.
 Egyik szemük, ó, az csupa ígélet,
 A másik csupa, csupa tagadás.
 A mozdulatuk is már édes ritmus,
 Beszédük meg megejtő költemény
 S ha mosolygnak, nem tudom mért, a légben
 Már csókok csattanását érzem én.

S van egy leány . . . csudaszép! És jóságát
 Csak a tiédhez hasonlítanám . . .
 Be kár, hogy az álmok álmok maradnak
 S valóra nem is válthatjuk anyám.
 De ó, azért fiad ne, ne sirassad,
 Azért miatta gondokkal se élj.
 Kényeztetnek . . . Fényes, úri sorom van
 S hogy hazavágyom, ó az csak szeszély!

Mert hazavágyom . . . Ó, be sokszor érzem,
 Oly társtalan vagyok, oly elhagyott . . .!
 És készülök, egyre, egyre
 Mert tudom, a boldogság várna ott.

S erőtlen csak nézem, hogy ez az élet,
Lelkem, kincseidből kifosztogat,
Mint gyermek nézi a színes, álnok füstöt,
Mig elszáguld mellette a vonat . . . »

Itt félbe szakad a levél . . . tovább nincs . . . !

Mert ó, hazugság mind e léhaság

S e sok hiú csalóka csillogásból

Egy néma árnyék az arczomba vág.

Egy néma önvád, szótlán szemrehányás,

Marczangoló és sajtó fájdalom . . .

. . . Anyám, ó hogy így kell a boldogságod

Hazugságaimmal megváltanom !

Budapest.

Balla Ignác.

A ZSIDÓ ALAKJA A XIX. SZÁZAD KERESZTÉNY SZEKTÁINÁL. *

A XIX. század, a gőz és villam, a nemzeti vetélkedés és anyagiasság gondolkozás százada, nem ölte ki a népek lelkéből az idealismust. A nép fiai az egyéni érdek és nemzeti hatalmon kívül eső tisztán eszményi célokért is tudtak lelkesedni. Mert van-e önzetlenebb lelkesedés, mint a vallási rajongás? Önző józanágunkban mosolyoghatunk a naiv hit és csalóka remények fölött, de tisztelnünk kell a tiszta és erős lelket, a mely amaz ezrekben lakozott, kik a fény és hatalomövezte egyházakból kiváltak, némely esetben min-

* Felolvastatott Székesfehérvárott 1903 márczius 8-án az I. M. I. T. felolvasó estéjén.

den földi javaikat, házaikat és földjeiket elhagyták, hogy egy általuk igaznak ismert és vallott eszme vagy hit zászlaja köré csoportosúljanak. Az emberiség jóltevői mind rajongók és egyszerű emberek voltak: a vallásalapítók és nagy reformátorok között nincsen sem országgyűlési képviselő, sem bankigazgató. Az emberi lélek ereje és önzetlensége nyilatkozik meg az apró szektákban és ép ezért e kisebbségekkel szemben nem jogosult sem a kicsinylés, sem az ellenszenv. A zsidóság, a mely mindig kisebbséget alkotott, különben sem nézte az emberiség nagy ügyeit, a vallást és kulturát, az állami életet és szabadságot a hatalmi érdekek szemüvegén át.

De a zsidóságra nézve ezek a felekezete körén kívül eső szekták az általános emberi érdeklődésen felül még specziális szempontból is érdekesek és tanulságosak. Mi zsidók mindenről panaszkodhatunk, csak arról nem, hogy nem törődnek velünk: három évezred Hámánjai mutatják a vészes érdeklődést, melyet a zsidóság az összes éghajlatok országai és népei közt keltett. Legvigabb napunk, mely előtt éppen állunk, a halálos veszedelemtől való szabadulás emléknapja, és böjtölnünk kell, mielőtt jól lakunk. Történetünk ama fél ezrede, a mely a XIII.—XVII. századot öleli fel, a martyrok vérével íródott. De nevezetes tény, hogy az elnyomások és üldözések a gyűlölet egy-egy hőségnek, a politika egy-egy kalandorának nevéhez fűződnek. Mert a zsidógyűlölet zavaros hullámai már nem egy könnyű fajsúlyú egyént vetettek felszínre, de a zsidókat igazaikban védelmező férfiak e nemeslelkűségük révén még sohasem emel-

kedtek fel a magasba. A népek ellenszenvéről azonban a történet keveset tud, sőt barátságos érzelmeikről tanuskodik a világtörténet ama legjelentősebb ténye, hogy a népek az összes világtájakon zsidók által hirdetett erkölcsi- és vallástanokat faji és műveltségi állapotaiknak megfelelő formában elfogadtak. Nemcsak a pogány, hanem az európai népek is évszázadokon át békésen éltek zsidó polgártársaikkal, csupán a középkor utolsó szakában mesterségesen felkeltett vallási vakbuzgóság és türelmetlenség változtatta meg ezt a természetes és emberies viszonyt. A középkori hagyományok legnagyobb mértékben azokban a körökben vesztették el ható erejüket, melyekben a hagyományokkal leginkább szakítottak — a disszidenseknél, a szektáknál. Ezekben a körökben a néplélek többé-kevésbé eredeti tisztaságában, szüziességében nyilatkozik meg. E döntő körülmény folytán ezek a körök legalkalmasabbak arra, hogy velünk a népeknek a múlt és jelen eszmeáramlataitól ment gondolat- és érzésvilágát megismertessék. A XIX. század szektái röviden szólva kettős szempontból tarthatnak igényt érdeklődésünkre: először mint kulturtörténeti, másodsor mint néppszichológiai jelenségek.

A XIX. század története kerek számban harmincz ilyen szektát ismer, de felolvasásomból a politikai irányúakat, mint pl. a szocialismust, melyet ellenfelei a zsidó szekta névvel igyekeznek diszkreditálni, teljesen kizárom, a vallási és társadalmi eszményeket szolgálók közül pedig a rendelkezésemre álló idő és az önök türelmére való tekintetből csupán azokat választom ki, melyekben a zsidóság, persze a zsidók

akarátán és tudtán kívül, nagyobb tért foglal el. Tisztán ezen oldalról ismertetem ezeket a szektákat, érintetlenül hagyva egyéb eszmei tartalmukat.

Kezdem a *pöschlianusokkal*. Ezek nevüket a szekta alapítójától: Pöschl Tamás kath. paptól kapták, és prófétanőjük Sickinger Éva volt. A prófétanő, egy papnak nővére, Ampfelwang városban élt és 1812. év november 18-án így szólott: «Isten imádása közben szivemben számtalan zsidó jelent meg és Isten így szólt hozzám: Mindent újjá teremtek, a keresztények vezekeljenek, különben elpusztúlnak . . . a zsidók, kik itt imádnak engem, az én kiválasztott népem. Megtérítésüket Prágában kell megkezdeni.» Egy nappal később a következő viziót hirdette hivei előtt: «Igy szól Isten: új ég és új föld, az egyház megújul a keresztények bűnbánata és a zsidók megtérése által. Az igaz egyház a zsidó-katholikus egyház.» Ennek a hitnek igaz voltát már abból is következtették, mert az Isten prófétanőjének szombaton és nem vasárnap jelent meg. Ezek a viziók voltak a zsidó-katholikus szekta kiinduló pontjai és végcélja a zsidóság és kereszténység összeolvasztása és ezáltal egészen új vallás megalapítása volt. Az osztrák és bajor parasztok egy része azonban nem lelkesedett a zsidók megtéréseért és a többségből kiválva «a testvérek Cziónban» név alatt mint új szekta alakult meg. Pöschl, a szekta papja, faluról falura vándorolt és kiváló sikerrel hirdette zsidó-keresztény vallását, a míg az osztrák hatóság rá nem tette kezét. Először Salzburgba internálták, de javulni nem akarván, Bécsbe szállították és szabadságát nem nyerte vissza többé.

De hivei nem tágitottak, s 1817 táján egy csapat paraszt asszonyostúl, gyerekestül felkerekedett, hogy Prágába vonuljon és az ottani zsidókat új vallásának megnyerje. A legfanatikusabbak az asszonyok voltak. A hatóságok a rajongóknak idejekorán utját állták és a prágai zsidóknak térítőikhez nem volt szerencsájük.

A pöschlianusok, egyszerű földmivesek, azon hitük által, hogy új vallásukhoz a zsidókra mint főtényezőre szükségük van, öntudatlanul elismerték a zsidóknak az uralkodó vallás elleni oppositíójának jogosultságát. Erősebben közeledtek a zsidókhoz *az adventisták*. Egy amerikai baptista prédikátor kiszámította, hogy a megváltó 1844 ápr. 14-én fog megjelenni. A szekta innen kapta nevét, mert adventus eljövetelet jelent. A zsidók közt, kik ismert okokból a messiást nehezebben várták, kétezer év óta sokan akadtak, kik hasonló számítások alapján számos ízben tüzték ki a nagy napot. A legutolsó zsidó rajongó egy perzsa orvos, ki a messiás eljöveteletét a lefolyt évre jósolta, még pedig Budapestre. Hite szerint a várva-várt messiás megjelenéséhez csupán egy, a magyar kormány részvétele mellett megtartandó nagy értekezlet kellett volna és ez értekezleten szereplő tolmácsául kiváló bizalommal az önök szerény felolvasóját szemelte ki. A háromnegyed évig hasztalanul fáradozó, apostoli ékesszólású férfiút az év vége már nem találta a fővárosban. — Hasonló esetek a lefolyt két évezredben úgy a zsidóságban, mint a kereszténységben sokszor ismétlődtek. Az adventisták hasonló tapasztaltak, mert a messiás megérkezésére kitüzött 1844 ápr. 14-e nem vált jeles nappá. A szekta azonban, mint más

hasonló esetekben, nem oszlott fel. Egyik ága a zsidó szombatot ünnepli a vasárnap helyett és ez okból hetedik napi adventistáknak nevezik őket. Hüvegardt I. F. a szekta egyik vándorprédikátora, 1898-ban megjelent Erdélyben, hogy az erdélyi nazarénusokat hitének megnyerje. A terület kiszemelése a prédikátor éles ösztönéről tanuskodik, mert Erdély tényleg szekták alapítására felette alkalmas talaj. Itt voltak a reformácziót követő korban az ú. n. «Zsidózók», kik ellen az erdélyi országgyűlések kemény határozatokat hoztak, de azért a szombatosok egyre szaporodtak és egy időben vezérok maga az erdélyi kancellár, Pécsi Simon volt, ki tisztán a zsidó hitnek hódolt, a zsidó imakönyvből fordítgatott s egyébként is termékeny vallásos irodalmi tevékenységet fejtett ki. Az egykor hatalmas szekta maradványa a bözöd-ujfalusi «autonom orth. izr. hitközség», melynek példás buzgóságú tagjai szegény magyar parasztok. Tényleg Hüvegardt prédikációi sem hangzottak el a pusztában, mert Fogarason megalakult az adventista, ez az új fajta szombatos község, mely több zsidó vallásos szokást vett át. A szekta Európában el van terjedve és Németországon főszékhelye Hamburg.

Erdélyből egy ugrással Londonban termünk, hol 1830 körül Irwing Edwárd anglikán pap az *irwingianismus* név alatt ismert szektát keltette életre. Szellemét 1826-ban egy spanyol könyv világosította meg, a mely misztikus tartalmú volt és «a messiás dicsőséges és fenséges eljövetele» czimmel birt. Anglia a biblia országa és jámborai a zsidókat, mint a biblia népét tiszteletben tartják. Szabadságharczunk egyik zsidó emigrán-

sát a skót nép mint valami felsőbb lényt bámulta meg. A mysticizmusra hajló Irwingnek az említett két-kötetes mű nagyon imponált, mert szerzőjéül Juan Józafat ben Ezra héber konvertita, tehát zsidó és keresztény egy személyben, szerepelt és épp ezért angolra fordította. Az irwingiánusok bonyolult szervezetük és zavaros eszményeik daczára Anglián kívül pl. Németországban is szereztek híveket. Egyik apostoluk ily című könyvet írt: «Az egyház és Izraél népének reményei». A megváltót várják, de megelőzi majd az antikrisztus, ki nagy pusztításokat fog végbevinni. A talmud és más zsidó iratok szintén beszélnek a messiást megelőző rettenetes nyomorúságokról. Érdekes már most, hogy az irwingiánusok hite szerint ez az ellenmessiás, ez a sátán, első sorban a zsidók ellen fog dühöngeni, mert — így gondolkoznak — «a zsidók az istennek egyedüli igaz tanúi a földön», az ellenmessiás tehát főképpen rájuk haragszik. A megváltó eléréseével a föld paradicsommá válik. A zsidók megtérnek, a jeruzsálemi templom újra fölépül és a próféták összes jóslásai, melyek Izraél majdani dicsőségéről szólnak, betüröl-betüre bekövetkeznek. Az 1836-i londoni irwingiánus zsinaton a szentlélek egyik apostola útján kinyilatkoztatta, hogy a világot Izraél tizenkét törzsének fejedelmei közt fel kell osztani. A tizenkét törzset az irwingiánusok alkotják s a keresztény világot megtérítés céljából tényleg tizenkét részre osztották és minden részbe egy-egy apostolt és egy-egy papot küldtek. Az egyik pl. igen szép országot kapott — a Svájezot.

A képzelet vitorláival áthajózunk a nagy oceánon

és az indiánusok közt termünk, a kik között a *mormonok* élnek. A mormonokról az ujságok révén azt tudja a nagy világ, hogy bolondok: több feleséget vesznek. Ezt a veszedelmes kérdést nem firtatom. Az érdekes szekta viszontagságairól sem beszélünk, csupán azt említjük fel, hogy alaptana a munka és józanság. Minden mormonnak dolgozni kell, munkátlan embert nem tűrnek meg maguk közt és a szekta hívei tényleg ezen a földön is boldogulnak. Azt vallják, hogy az indiánus ország lakói Izraél házának maradványai és őseik Isten parancsára vándoroltak ki Amerikába. Profétáik táblákra vésték e nép történetét, a mely 1000 évet ölelt fel és időszámításunk 421-ik évével végződött. Az utolsó proféta ezeket az ércztáblákat elrejtette, de 1827-ben csodás módon a szekta alapítójának kezébe kerültek. Címe: «Mormon könyve» és hiteles történet Izraél ama néptöredékéről, a melyek Isten egyenes parancsa folytán először a babyloni torony építésekor és másodszer Jeruzsálem első elpusztulása táján (600-ban Kr. előtt) az amerikai kontinensre kerültek. A könyv czimlapján Izraél háza mellett a zsidók még külön is említettnek azok között, kikhez a könyv szól. Már ezekből a tényekből látszik, hogy a mormonok a zsidókhoz közeledtek. Tényleg csupán a tízparancsolatot ismerik el és a szombatot ünneplik. A régi zsidóktól vették át azt a szép szokást, hogy kerestetükből tizedet adnak jótékony célra. Pap csak az lehet, ki Áron főpap ivadéka. A lélek-vándorlás tanát oly alakban hirdetik, mint a zsidó kabbalisták és általában több mindenfélét vettek át a zsidóságból. Hogy mily úton, nincs még kiderítve.

A mormonok minden más hitűt, a keresztényt is, pogánynak tekintenek, kivételt csupán a zsidókkal tesznek. A zsidók nem pogányok, mert ők voltak az elsők, kiknek Isten megnyilatkozott és mert ősi hitükhöz ragaszkodnak. Itéletnap után a megtisztult földre az égből készen száll le az Uj-Jeruzsálem. A mormonoknak Európában is vannak híveik, számuk meghaladja a negyedmilliót és Utah államban, mely az Egyesült Államokhoz tartozik és a melyet ők virágoztattak fel, most is ők uralkodnak.

Jeruzsálem és felépítendő temploma alapja és reménye a *«templomosok felekezetének»*. Alapítója és vezére Hoffmann Keresztély volt, ki 1848-ban a frankfurti parlamentben a fennálló egyházak ellen mennydörgött és azután az összes politikai pártokat, továbbá a zsidókat, katolikusokat és protestánsokat felszólította, hogy csatlakozzanak az «Isten népéhez». Az első keresztény község hitük szerint, ilyenek indult, de a zsidók ellentállásán hajótörést szenvedett. 1854-ben a német szövetségtanácsához kérvényt adtak be, hogy eszközölje ki a török kormánytól, hogy nekik a szent földön olcsó pénzért birtokokat engedjen át és védelmet nyújtson. A kormány persze nem tett semmit, sőt fel volt háborodva, és a társaság fejének jeruzsálemi útja szintén eredménytelen maradt. Miután egy württembergi birtokon megalapították az új Jeruzsálemet, 1864-ben a társaság hívei kiváltak egyházaikból és megalkották «a templom felekezetét». A templomosok feladata az, hogy a templomot Jeruzsálemben felépítsék, hogy e czélnek a hívő zsidókat megnyerjék és hogy a szent földet

ismét önállóvá tegyék. A legtisztább czionista programm, természetesen keresztény alapon. Hoffmann 1868-ban tényleg kivándorolt hívei egyik csapatával és a Karmel hegy tövében Haifa mellett megalapította az első kolóniát, mely 350 templomtestvért számlált. Ezt rövid időközökben követte még 3 kolónia és ma a sváb telepek 1350 lelket számlálnak, egyre terjeszkednek, Palæsztina gazdasági életének tényezőivé váltak és a német császár keleti politikájának alapul szolgálnak. A sváb rajongók egy emberöltő leforgása után politikai faktorra váltak.

A templomosok nem voltak az elsők, kik a szent földért rajongtak és kedveért hazájukat elhagyni készek voltak. Megelőzték őket a *spohnianusok*, kiket próféta-őjük után neveztek így. Grúziában, az orosz Transkaukasiában, délnémet separatisták virágzó gyarmatokat alapítottak. 1843-ban tisztán rajongásból Jeruzsálembé akartak vándorolni. Mindenben az önmegtartóztatás hívei voltak, vagyonukat elajándékozták, házaikat otthagyták és felkerekedtek, hogy a szent földre kivándoroljanak. Az orosz kormány 200 kozákot küldött ellenük, de a rajongók rájuk sem hederítettek azt mondva, hogy a Fáraó egész serege sem akadályozhatja meg őket abban, mit Isten akar. Jákob példájára egy bottal keltek útra. Az orosz kormány képviselőjének csak nagy nehezen sikerült a telepekről összesereglett rajongókat rábírní, hogy hazáikba és földjeikhez visszatérjenek. De azért még ugyanabban az évben három embert küldtek Palesztinába, hogy számukra a Szent város közelében alkalmas területet szemeljenek ki és egyet Konstantinápolyba, hogy

a szultánnál felvételüket eszközölje ki. Persze eredménytelenül. A spohnianusok az első czionisták voltak, a templomosok pedig az első szentföldi gyarmatosok.

Hölgyeim és uraim! Dióhéjban mutattam be Önöknek a XIX. század keresztény szektáinak zsidó vonatkozásait, mellőzve az apróságokat, mint pl. azt, hogy a lipcei spiritista egyesület védő szellemének neve Jehova. Ha ezeket a jelenségeket bíráló szemmel szemléljük, azonnal szembe ötlük, hogy e szekták között egyetlenegy sincs, a mely a zsidók és vallásuk ellen gyűlölködő tanokat hirdetett volna. A vallásos rajongók naivak és őszinték, mint a gyermekek. Ha igaz volna az, a mit a társadalmi alchimisták napról-napra a világ fülébe zugnak és már-már velünk is elhitettek, hogy a nép gyűlöli a zsidót, akkor ennek a gyűlöletnek e vallásos rajongóknál valamely alakban meg kellett volna nyilatkoznia. Ezt nem látjuk. Nincs közöttük egyetlenegy sem, a ki a zsidókat akár egy szóval bántotta volna, de van olyan, a ki őket a többiek fölé helyezte. Ezek a szekták különböző világtájakon, különböző népek kebelében és különböző időpontokban keletkeztek, tehát nem véletlen tűnemények. Ugyanezért az érintett jelenségből a jelenleg felszínen uszó eszmeáramlattal szemben arra a megnyugtató tényre következtethetünk, hogy a mesterséges türelmetlenség mérgével meg nem mételyezett néplelek mélységeiben a zsidók és vallásuk ellen semmiféle ellenszenv nem szunyadozik és nincs alapos ok arra, hogy a távol jövőt a jelennél sötétebb színben lássuk. Még jönni fog, mert jönni kell, egy szebb kor,

a melyben a népek és felekezetek egymásban szerető testvéreket fognak látni és megismerni: a gyűlöleté a korlátolt mult, a szereteté a végtelen jövő.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

PARAINESIS.

Isten hozott te, fájdalom szülötte,
Köszöntse jöttöd szárnyaló dalom,
Nem állt remény kis bölcsődnek fölötte,
Csak lelkünk fojtogató aggalom.
De oszlik immár szívünk szörnyű terhe,
S hogy föllélegzünk, Őt dicsérjük, őt,
Már boldogan, de még mindig leverve.
Áldjuk, ki áld, dicsérjük a dicsőt.

A születés titokzatos homálya
Lefoszlott rólad, édes kis fiam,
De mely előtted áll, a messze pálya,
Ó mily ködös még, mily bizonytalan!
Együtt teszszük meg egy részét talán még,
S addig megóvlak, védlek szeretőn,
De hajh ha majd leszállott rám az árnyék,
Mi lesz, ha majd betellett az időm!

Magad leszel, talán mikor karomra
Legégetőbb, nagy szükséged leszen,
Talán mikor rögs uton botolva
Megsérül lábad durva köveken.
Ó ha elesnél! ha az örvény nyilna
S belévesznél . . . tudom, hogy akkoron
Nem volna nyugodalmam lenn a sírba,
Összerázkódnék hamvadó porom . . .

Hogy' védjelek meg és mit adjak útra
 Te néked pajzsul, nyugtatót nekem?
 Szegény vagyok, csak a jó Isten tudja,
 Milyen szegény apád van, gyermekem.
 Egy kincsem van, azt vettem drága véren,
 Im átadom: szíved és megfogadd,
 Akkor bukás érhet, de soha szégyen,
 S emelt fővel hordhadd bukásodat!

S a Gondviselés ha tán megtagadja,
 Hogy férfiúvá nőni lássalak,
 Nyugton halok, ha szíved megfogadja
 Ez egyetlenegy, szent tanácsomat:
Légy hű magadhoz! Mindig, mindenekben,
 Ne szegd hited meg soha és sehol,
 Maradj, ki voltál egy és rendületlen,
 Tölgy, a ki törhet, ám meg nem hajol!

Légy hű tiédhez! Szegény családot
 Ne szégyeld, sorsod ha magasba visz,
 Mert higgyed el, sikered úgy lesz áldott,
 Ha egy maradsz mélyen s magasban is.
 Ó a miénk — mondani is szégyen —
 Készek apáikat tagadni meg,
 S hogysen miattuk arczuk pirban égjen,
 Messze kerülük jó szüléiket.

Emelkedjél! Szállj szédítő magasba,
 Hagyj minket mélyen tenmagad alatt,
 Apa fiának a példát mutassa
 Te benned; környékezzen hódolat.
 De a ki szült, anyád mégse feledd el,
 Hálás eléggé hozzá nem lehetsz,
 Övezd őt gyöngéd, erős szerelmeddel,
 Mint ő virraszt, hű gondjával övez.

Én vagyok az ő támasza, szerelme,
 Mint ő nékem egyetlen mindenem . . .
 De ha az én időm korán betelne,
 S ő itt maradna árván, védtelen,
 Te légy vigasza, mikor szíve vérzik,
 Töröld könnyét, ha sorsa keserű,
 Öleld szeretve szerető testvérid,
 Légy jó hozzájuk, mindörökre hú!

Légy hív honodhoz! Hitvány balitélet,
 Gonosz irigység ne szédítsen el,
 Ha a silányok gúnykaczaját féled,
 Ha öntudatod büszkén nem emel,
 Ha divatos jelszók megtántorítanak,
 És elhagyod az oltárt nemtelen,
 Mert ellenségink gúnyneveden hívtak:
 Akkor a gúny jogos volt, gyermekem!

Légy hív hazádhoz! Melyért szíve lángol
 Az eszményért te is hűn lelkesedj,
 Mely örök fényként előtte világol,
 Te is menj, érte ő ha tűzbe megy.
 Hú a hívek közt, kész az áldozatra,
 Kit sívár zaj, vak lárma nem zavar,
 Nem mert ez az idők múló divatja,
 De légy egész szívvel igaz magyar!

S légy hű hitedhez! Úgyis jönnek évek,
 Mik megdöbbentik szegény szivedet,
 Esztendői a kínos kétkedésnek,
 Miket apád is általszenvedett.
 Ha vesztes lennél ebben a tusában,
 Ha elhagynád apáidnak hitét!
 Idő előtt, a végzetnél korábban
 Árulásod éltünket tépi szét.

Nem, nem, fiam . . . forduljunk el e képtől:
 Még élek, sorsod most még rajtam áll,
 Kebledben az Úr szent temploma épül,
 Mit szél le nem dönt, villám nem talál.
 A sorsüldözte, hón szerette népnek
 Én is adok egy erős katonát,
 És gyermekink, a kik nyomunkba lépnek,
 Még hűbben őrzik Urunk templomát.

Köszöntelek hát, fájdalom szülötte,
 Viruljon végre jöttödön remény,
 Álljon a jó ég örjobbja fölötte
 Súlyos napokban, válság idején.
 S ha nem adatik látnom, kis fiacskám,
 Hogy szárnyra kelsz: megnyugszom csöndesen,
 Betöltém hivatásom, s az Úr aztán
 Szolgáját elbocsátja kegyesen.

Kik itt maradnak, mind rád bízom őket,
 Kiktől megválnom oly nehéz leszen.
 Nem fognak látni mostoha időket,
 Ha mostohává nem lesz gyermekem,
 Ha megmaradsz, ki voltál, rendületlen,
 És megfogadtad szent intelmemet,
 Ha hű voltál mindig és mindenkiben,
 Erős léssz, nagy léssz, mert az Úr veled!

Budapest.

Sebestyén Károly.

EGY KIS TEMPLOM.

Alkony volt. A szobámban ültem
 Álomképekben elmerülten.
 Egyszerre — hallom — odaki
 Halkan kopogtat valaki.

Az álmok széthulltak legottan,
 Kelletlenül ajtót nyitottam,
 És íme, odakünn, a tárt
 Ajtóban két apácza állt.

S az öregebbik szólt eképen:
 «Az úr Jézus Krisztus nevében,
 A ki betölt tért és időt,
 Oltárt emelnek a hívők.

Egy apró templomot, szerényen,
 Virággal tarka domb tövében,
 Fehér házas kis faluban . . .
 Segítsen hozzá, jó uram!»

A nap leszállt. Egy pillanatra
 Az ajtófélfát simogatta,
 A félfán egy kis réz-tokot,
 Mely fényében megcsillogott.

Kínos zavarnak csöndje támadt.
 Ők halkan mondák: «Ah, bocsánat!»
 S már menni is készültek ép,
 De akkor szóltam én ekép:

«Bár én szegény költő vagyok csak,
Tudom, vannak még koldusabbak,
S bár Jehova az istenem,
A másokét is tisztelem.

Kevés, mit adhatok, tudom jól,
De adom legszentebb valómból,
Egy csöpp, egy porszem, semmiség,
Jó szívvel adva . . . Im, vegyék!

Épüljön a templom serényen,
Virággal tarka domb tövében,
Fehér házas kis faluban» . . .

Budapest.

Fehér Jenő.

RÉGI ZSIDÓ PECSÉTEKRŐL.*

A sphragistikával, vagy pecsétannal, a történeti tudomány ezen fontos segédeszközével a zsidó történészek eddig édeskeveset törődtek, holott a különféle levéltárakban nagy mennyiségben heverő zsidó tárgyú szerződéseken és adósleveleken lelhető pecsétek becses forrást nyújtanának történetünk némi kiegészítésére.

Azonban az újabb időben fellendült zsidó folklóre bizonyára hozzájárul majd ahhoz, hogy ezentúl nagyobb ügyet vetnek a zsidó pecsétek tanulmányozására, mert a rajtuk levő — különösen a zsidó községi pecséteken látható — symbolumok öseinkre néplelki tekintetben is új és érdekes világot vethetnek.

* Minden jog fentartatik.

Bizonyos, hogy magyarhoni eleinkről szintén nem kevés ilyen érdekes emlék maradt fenn hazánkban létező számos levéltárban.

Egynéhány ilyen eddig ismeretlen pecsétet akarunk itt bemutatni részint hű másolatban, részint pedig leírásban és azok közül kétség nélkül ama két XV. századbeli pecsét fog nagyobb érdeklődést kelteni, melyek a 400 évvel ezelőtt élő *Mendel Jakob* országos zsidó praefektuséi voltak.

*

Pecséteket névaláírás helyett már a bibliai korszakban is használtak a zsidók, kik azokat rendesen zsinóron függve nyakukon hordták. A pentateuch előadása szerint (Gen. 38., 18.) már Jehudának is volt ilyen pecsétje. Később általános szokássá vált — a nőknél épúgy, mint a férfiaknál — azokat gyűrűs pecsét, vagy hengerpecsét alakjában dísz gyanánt hordozni. Az ókori időkből talált feliratos pecsétek közt van egynéhány olyan is, melynek bevésésje azt tudatja velünk, hogy tulajdonosai zsidó nők voltak.*

Biztosan feltehetjük, hogy ezen pecsétek vésnői között zsidók is voltak, hisz már a frigysátor és a főpapi díszöltözet felszerelői között zsidó vésnők is vannak felemlítve. (Exod. 38., 11.) Mesterségüket valószínűleg az egyiptomiaktól tanulták, míg a patriárkák korszakában a pecsétnyomók vagy a babylóniaiktól, vagy a kanaánitáktól származtak hozzájuk, a mint ezt Benzinger, *Hebräische Archäologie* című munkájá-

* *Lewy, Siegel u. Gemmen, 33—47 l.*

ban olvashatjuk (106 l.), a hol ép úgy, mint a fent idézett Lewy munkájában egynéhány óhéber pecsétet rajzban is láthatunk.

Kevés kivétellel valamennyien vagy diszító, vagy symbolikus kép mutatkozik, a mi tekintettel a második igében kifejezett tilalomra elég feltűnő.

A talmud korszakából, nevezetesen a harmadik és negyedik századból szintén maradt reánk egynéhány pecsétképnek emléke. Rabbi Areka pecsétje halat mutat, rabbi Chaninaé egy datolyafa-ágot, Rabba ben Hunáé egy árboctfát, rabbi Jehuda ben Ezekielé egy emberi főt. Ezen időben a pecsétet már nemcsak aláírás helyett és mellett, hanem levelek és csomagok zárására és a bor rituális tisztaságának megóvására is használták.¹

A következő századokból ismeretes zsidó pecsétek közül felemlítjük Bosztanai, híres exilarchának pecsétjét, melyen egy légynek képe volt kivésve és rabbi Hai gaonnak oroszlánképet mutató pecsétjét.²

Régi zsidó községek pecsétjei közül ismerjük az augsburgi községnek egy 1298-ból származó okiraton látható pecsétjét, melyen a kétfejű sas, fölötte az úgynevezett zsidó kalap látható. E pecsét heraldikai szempontból is nagyon fontos, mert rajta a kettős sast már olyan időben alkalmazták, midőn a német-római császárság azt czimerül még nem használta.³

¹ Löw, Graphische Requisiten, 57 l.

² Lewy, Epigraph. Beiträge zur Gesch. der Juden (Jahrb. f. d. Gech. d. Juden II. 293 l.) és Mittheilungen der Gesellsch. f. jüd. Volkskunde X. 131. l.

³ Bárczay, A heraldika kézikönyve, 155 l. és Nyáry, A heraldika vezérfonala, 66 l.

Egy másik, szintén a XIII. századból származó és a British Múzeumban őrzött zsidó pecsét a szevillai községé volt. Rajta egy épületnek, valószínűleg az ottani zsinagógának képe látható.

Magyarországi középkori zsidó községek (Buda, Sopron, Pozsony) pecsétjeit eddig még nem ismerjük, noha kétségtelen, hogy ezeknek is saját sigillumuk volt. Csak egynéhány XVIII. századbeli okiraton volt alkalmunk egynémely zsidó községnek pecsétjét látni, melyek mind valamely symbolummal vannak ellátva, nevezetesen a pozsonyi hitközségét a hexagrammával (Mógen Dóvid), épúgy a nagyváradi, az aszódi és az Abauj-Tornamegyének zsidó községekéit, valamennyin a hexagrammás jelkép.

A XVII. és XVIII. században sok zsidó község alkalmazta a hexagrammát pecséteken épen úgy, mint templomfelszerelési tárgyakon, ú. m. függönyökön, tóráköpönyegeken stb., míg azelőtt ezen symbolum jóformán még ismeretlen volt. E körülmény is a mellett szól, hogy az úgynevezett Mógen Dóvid csak a lengyelországi Chmelniczki-féle zsidóüldözés következtében Európa délnyugati részébe húzódó zsidó népvándorlással származott hozzánk Lengyelországból, a hol az a Zoharnak Lurja Izsák, a híres kabbalista által a gyakorlati életbe átültetett tanaival a zsidók közt már előbb el volt terjedve.*

Arra a kérdésre, vajjon hazánkban a középkor vége felé volt-e joga zsidótestületeknek és magánemberek-

* V. ö. Magyar-Zsidó Szemle 1890. 322 l. és Mittheilungen der Gesellsch. für jüd. Volkskunde 1902. 139 l.

nek okiratokon pecsétet használni, alig lehetne igenlő választ adni. Kálmán király zsidó dekretumai 3. cikkében zsidók pecsétjei is említettnek ugyan, de ha szem előtt tartjuk, hogy egynehány évszázaddal később sok városnak sem volt még erre használati joga, sőt mi több: hogy a XV. század végén még egynehány megyének sem volt még szabad hiteles pecsétet használni,¹ úgy alig tehető fel, hogy zsidó községet, vagy egyes zsidókat azzal felruháztak volna.²

A középkorból ránk maradt ismeretes okiratokon³ látható pecsétek közt — eltekintve a később még szóba hozandó három XV. századbéli pecsétől — egyetlen egy olyan pecsét sincs, melyen valamely jelkép vagy betű látható volna, a mi épen a mellett tanuskodik, hogy Magyarországon a zsidóknak a középkor végén csak az volt megengedve, hogy az aláírás helyett vagy mellett valamelyik körmüket — rendszeren a hüvelykujját — vagy gyűrűjük felső lapját a viaszba nyomhatták, mely engedély azonban még korántsem lehetett azonos az úgynevezett pecsétjoggal.

Annál feltűnőbb az 1496-ból származó két pecsét, melyeket itt hű másolatban kétszeresen nagyítva bemutatunk és *melyek minden kétséget kizáró bizonyossággal Mendel Jakab, Mátyás és II. Ulászló királyok korabeli hires országos zsidó praefektusúi voltak.*

Mind a két pecsét, melyeket — miután fényképé-

¹ Ortway, Pozsony város története, II. kötet, 515 l.

² V. ö. Kohn, A zsidók története Magyarországon 72, 166 és 329. l. és Pollák, A soproni zsidók története. 73, 74.

³ L. Kohn és Pollák i. m. és Monumenta Hungariæ Judaica.

szeti úton eszközölt első reprodukciónk nem sikerült — hiven lerajzoltattunk és legelőször itt hozzuk

a

b

a történeti homályból napvilágra, azon okiraton látható, melyet az Országos Levéltár diplomatikai osztálya 1496/24.575. szám alatt őriz és melyet az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat által ez évben kiadott Monumenta Hungariæ Judaica című mű a 241 lapon közöl. Tárnya: szerződés Tamás szentgyörgyi és bazini gróf és Mendel Jakab zsidó praefektus közt.

Az okiraton, az itt bemutatott két zöldszinű pecséten kívül látjuk még az említett gróf piros pecsétjét és még három zöld pecsétteredéket, melyek a rajtuk levő betűk szerint a szerződés szövegében említett *Misdhulber* magyaróvári várnagyé, *Wald Henriké* és *Schach Gásparé* voltak.

Az *a*-val jelzett pecsétképünk homlokán két héber betűt (𐤎) látunk, melyek, noha a ך betű alsó függélyes vonása nem egészen tisztán vehető ki, mégis napnál világosabban azt tanúsítják, hogy ezen pecsét tulajdonosa nem lehetett más, mint az egyik szerződő fél: «Jacob Mandl, Obrister der Judischhait», vagyis Mendel Jakab, a magyarországi zsidóknak akkori praefektusa.

A héber betűk alatt látható oroszlánnak alakja és állása az akkori czimeres oroszlánok jellegét hordja magán.

A XV. és XVI. században ilyen állású oroszlán, felemelt mellső jobb lábbal igen sok czimeren, pecséten és érmen látható. Hasonló oroszlánt mutat Vitéz János pecsétje is.¹

Másik (*b*) pecsétünk egy igen finom metszésű úgynevezett arczkép-pecsét (sigillum effigalium, Portrait-Siegel), a milyeneket fej-, mell- vagy térdképekkel a középkorban gyakran használtak.

Első tekintetre azt hihetnők, hogy ezen arczképes pecsét az okirat szövegében említett Prentel pozsonyi zsidóé lehetne; de minthogy ezen pecsét majdnem azonos² Mandl zsidónak Kassa város levéltárában B 572. sz. alatt őrzött és 1484-ből származó nyugtatványa³ alatti arczképes pecséttel, úgy bátran állíthatjuk, hogy ezen pecsét is Mendel Jakabé volt és a rajta levő arczkép minden valószínűség szerint *Mendel Jakab praefektust mutatja*.

Ezen állításunk mellett szól azon körülmény, hogy Mendel Jakab okiratunkon *két* pecsétet használt, mely körülmény arra enged következtetni, hogy a másik, oroszlánképes pecsét atyjáé volt, kinek tulajdonneve

¹ Nyáry i. h. 22 l.

² Ifj. *Kemény János* úr, Kassa városának levéltárnoka kéresemre szives volt e két arczképes pecsétet összehasonlítani és a feltűnő hasonlóságot konstatálni, a miért e helyen is hálás köszönetet mondok neki.

³ Kohn id. műve 430 lapján és a *Monum. Hung. Jud.* 212. lapján közli ezen okiratot.

állítólag¹ Judeus volt, mely esetben a pecséten levő oroszlánképet Jehuda törzsének bibliai epithetonjáról kellene leszármaztatni.

A pecséthasználati jogkörnek kiterjedésével a zsidók közt is tágulni kezdett a pecsétek alkalmazásának tere. A XVII. és XVIII. századból származó okiratokon már igen sok jelképes zsidó pecsétet találunk. Majdnem minden zsidó, kinek foglalkozásánál vagy állásánál fogva okiratot aláírni kellett, pecséttel hitelesítette aláírását és ezen századokban a zsidó pecséteknek se szere, se száma. A rajtuk levő symbolumok sokfélesége szinte határtalan és még sokkal változatosabb, mint az ókori zsidó pénzdarabokon látható emblemek.² Észrevehetünk rajtuk emberalakokat, állatokat (oroszlánt, szarvast, bikát, bakot, kost, halakat, galambot, rákot, skorpiót); tárgyakat (koronát, horgonyt, vedret, korsót, áldó kezeket, virágot, szőlőfürtöt) és itt-ott mystikus jeleket is. Feltűnő, hogy a hexagrammát, mely, a mint fent említettük, községi pecséteken ezen időben elég gyakran előfordult, magánemberek pecsétjein nem találtuk.

A pecsétek emblemei közt legtipikusabbak az állat-övi képek, melyeknek használata a XVII. és XVIII. században igen gyakori volt és valószínűleg az akkor uralkodó asztrologiába vetett hittel és a terjedő kabbalizmussal állott szoros összefüggésben.

¹ Kohn u. o. 221 l. Ezen pecsét talán hozzájárulhat azon (Büchler, A zsidók története Budapestén, 49 l.) nyílt kérdés eldöntéséhez, vajjon Mendel Jakab praefektus atyjának neve Jehuda volt-e.

² Lewy, Die jüdischen Münzen.

A plánétáknak és a Zodiakus csillagképeinek, mely alatt az ember született, különben már a talmudi korszakban is, valamint a babylóniaiknál általában nagy befolyást tulajdonítottak az ember sorsára és innét származik a köztünk még mai napig is szokásos «mazel tov» szerencsekívánat, melyről vajmi kevesen tudják, hogy az voltaképen egy babonás, horoszkopikus hitnek régi maradványa.

Hogy az állatköri képekkel ellátott pecsétek őseink közt kétszáz évvel ezelőtt mennyire voltak még elterjedve, ezt legjobban bizonyítja az országos levéltárban¹ őrzött okmány, melyen a rajta levő 84 zsidó pecsét közül majdnem a fele állatköri symbolumokat mutat és melyek közül itt 11 pecsétképet bemutatunk.

A rák képével ellátott pecsétet a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában² őrzött okiraton láttuk, melyet Baruch és Mózes zsidók Diósy Mihálynak, Léva várnagyának 1691 aug. 6-án nyugtatványul állítottak ki.

Kos.

Bika.

¹ Acta Judæorum. Taxa tolerantialis. Lad. B. fasc. 10. Szövegét közölte a Magyar-Zsidó Szemle 1895. 453 l.

² 1903/6, 1691 aug. 6.

Ikrek.

Oroszlán.

Szűz.

Mérleg.

Skorpió.

Nyilas.

Bak.

Rák.

Halak.

Végül bemutatunk még egy homályos értelmű pecsétjegyet, melyhez hasonlókat sokat lehet látni régi okmányokon.

Sejtjük, hogy e pecsétjegy tulajdonosának individuális kereskedői jegye lehetett, milyent a régi időkben a fakereskedők és marhakereskedők tutajokra vágtak vagy az ökrök tomporájára sütöttek¹ és melylyel majdnem azonos jegyet egy oldenburgi név- és pecsétjegyek tábláján² láttunk.

★

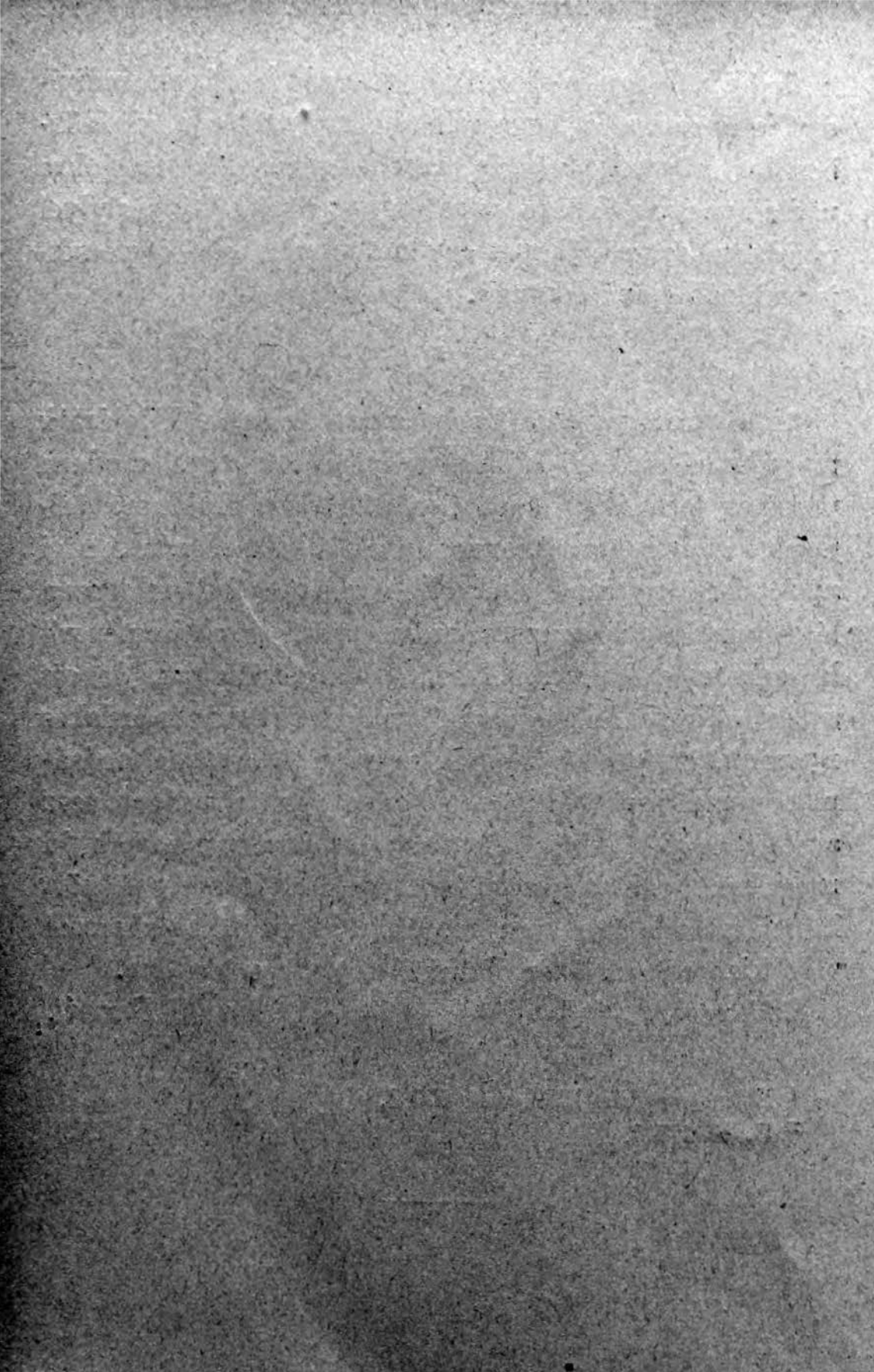
Az asztrologia és a kabbalizmus lejártával lejárták magukat őseinknél a jelképes pecsétek is; a modern pecsétek technikája későbbben általában majdnem teljesen kiszorította a viaszpecsétek alkalmazását. A régi zsidó pecsétnyomók, melyek manapság egy esetlegesen létesítendő zsidó muzeumunknak értékes gyűjteményét képezhetnék, lomtárba kerültek és elkallódtak, de ott a régi okiratokon megmaradt még mai napig is érdekes nyomuk, mely eleink egyik naiv és babonás felfogásának néma hirdetőjeként szerepel és tanuságot tesz arról, hogy őseink teljesen sohasem vonhatták ki magukat azon népnek befolyása alól, mely között laktak, még akkor sem, midőn a nagy társadalomtól való kizáratásuk őket eltérő életre kényszerítette.

Budapest.

Mandl Bernát.

¹ Ethnographia XIV. évf. 275 l.

² U. o. 277 l.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I. KÖZGYÜLÉS.

1.

Dr. Weinmann Fülöp elnöki megnyitója.

Előadatott az 1903. január 20. tartott közgyűlésen.

Tisztelt uraim!

A legszívélyesebben üdvözlöm Önöket, kiket a társulatunk iránti érdeklődés a mai közgyűlésre egybegyűjtött.

Társulatunk kormányzatában Önöket az alapszabályaink értelmében igen fontos feladatok illetik; hiszen Önök hivatva vannak arra, hogy ítéletet mondjanak a társulat vezetőségének szellemi működése és anyagi sáfarkodása felett; és hivatva vannak arra, hogy kicseréljék a társulat jövő vezetőségét. Bizom abban, hogy jóindulatu méltányossággal fognak itélkezni, és szokott bölcseséggel eszközlendik a választást.

Társulatunknak hasznos voltát e körben bővebben bizonyítani felesleges. Mi mindannyian hiszszük és valljuk, hogy ha a kicsinyeknek iskola és hitoktatás kell, a mint kell is, úgy a nagyoknak tudomány és irodalom kell. Mi mindannyian úgy vagyunk meggyőződve, hogy társulatunknak ethikai alapja van, és hogy társulatunk a tudományt és irodalmat szolgálja.

Társulatunk a legszélesebb rétegekben terjeszti vallásunk és népiéletünk multjának dicső történetét; ez által buzdítólag hat vallási érzésünkre, nemesítőleg és javítólag felfogásainkra és társadalmi nézeteinkre. Társulatunk fel-

tárja mult irodalmunknak eléggé meg nem becsülhető kincseit; ez által már eddig is oly irodalmi műveket hozott létre, még pedig magyar nyelven, magyar érzéssel írott műveket, melyek a magyar tudomány és a magyar irodalom valóságos gazdagodását jelentik. Csak vak előítélet, vagy szándékos elferdítés, avagy az ügy mélyébe be nem hatoló felületesség állíthatja, hogy itt felekezeti elkülönítésről kell szólni. Többféle ut vezet az erkölcs nemesítése, a vallási érzet megerősítése, az irodalom és tudomány terjesztése felé; az eléretni kívánt cél azonban mindenkor csak szépnek és üdvösnek mondható.

A napirend folyamán előterjesztendő jelentésekből Önök külömben is bővebb tudomást fognak szerezni társulatunk működéséről; ezuttal tehát én csak egy tény-körülményre kívánom szives figyelmöket felhívni. Arra a tény-körülményre ugyanis, hogy társulatunk a fennállása óta először nyert hagyományt pályadíjak kitűzésére. Néhai Kunewalder M. Fülöp úr 8000 koronát hagyományozott nekünk azzal a rendeltetéssel, hogy örök időközön át a kamatok öt évről öt évre pályadíjul kiirassanak, váltakozva egyszer, egy, a fiatalabb mindkét nemű izraeliták számára szolgáló és a zsidó vallási érzést ébresztő és hatványozó elbeszélésre, másodsor pedig egy a felnőtt, mindkét nemű izraeliták számára szolgáló és a zsidó vallási érzést hatványozó irodalmi műre. Áldott legyen a bőkezű adakozó emléke. Bizom abban, hogy ez a példa buzdításul fog szolgálni másoknak is arra, hogy végakaratukban felekezetünk eszményi céljainak megvalósításáról ily módon megemlékezni fognak.

Most pedig felkérem a titkár urat, legyen szives jelentését előterjeszteni.

2.

Dr. Bánóczi József titkári jelentése.

Előadatott az 1903. január 20-kán tartott közgyűlésén.

Tisztelt közgyűlés!

Fennállásunk óta harmadszor tartjuk ma rendes közgyűlésünket s a kilencz év, mely a társulat alapítása óta elmúlt, hangos tanúbizonyság a mellett, hogy hivatásunkat megbecsültük, céljainkat magasra tűztük s a melyet közönségünk reánk bizott, a zászlót el nem ejtettük, hanem kitartó küzdelemmel s lelkes erőfeszítéssel fennen lobogtattuk a fejlődés és haladás útján.

Ez úton való biztos előremenetelben nagy hasznunkra volt a megváltozott keret, melyet új *alapszabályainkban* nyertünk. Működésünk azóta gyorsabb és többoldalú, kapcsolatunk a közönséggel elevenebb és közvetlenebb.

De mert egy irodalmi társulat értékét legelső sorban nem szervezetének kitünő volta, hanem érvényesülése, nem a vezetők jóakarata, hanem munkássága szabja meg: azért a lefolyt évek eredményeiről csak emezeknek föltüntetésével adhatni képet. Ez a kép, működésünk képe, pedig olyan, hogy önérzettel mutathatunk ép úgy részleteire, mint az egészre.

Kiadványainknak az Évkönyv állandó kötete. Kilencz jelent meg eddig, több mint 250 czikkel, a melyet 100-nál több író és költő, tudós és publicista írt. Mekkora bősége a szellemi erőknak! Ha az Évkönyv egyebet nem tett volna, minthogy előttünk e gazdagságot revelálta, már akkor is rendkívüli szolgálatot tett. Mert ez írók mind magyarok, nemcsak az itthonlévők, hanem a külföldiek is. Ebből mérheti meg mindenki, mily buzgó részt kér magának a zsidó a nemzeti munkából; ebből érthetni meg

azt is, mennyire összeolvadt már felekezetünk a magyarsággal, ha belőle a hazai szellemi életnek ennyi munkása emelkedik ki. Még nincs negyven éve, hogy e hon bennünket egyenjogu polgárai közé emelt s a várakozások, melyeket ehhez Kossuth és Deák, Eötvös és Vörösmarty és a nemzet annyi nagy fia csatolt, íme, legnagyobbbrészt teljesedtek. És nem kell megújítanunk a szent fogadalmat, hogy teljesedni fognak ezután is. Társulatunk megléte és munkássága már magában ily fogadalom.

Évkönyvünk társkötetei is hozzájárulnak hatásunk mélyítéséhez. A Szentírás fordításának eddig megjelent három része tartozást ró le a felekezet és a magyar irodalom iránt. A Talmudi Életszabályok és Philo Jelentése két értékes munkát ültet héber és görög eredetiből irodalmunkba. A Zsidók Története Sopronban példát ad a helyi monografiák tudományos feldolgozására. Az 1848—49-iki Szabadságharcz és a Zsidók egységünket mutatja a nemzeti érzelmekkel és aspirációkkal. A Zsidók Története Budapesten értékes adalék fajunk és a főváros történetéhez. A Zsidóság Szervezete az Európai Államokban végül valóságos hiányt pótol jogtörténeti irodalmunkban.

Tizennyolcz kötet! Egy egész kis könyvtár kilencz év alatt! Ha kérdik tőlünk, tisztelt közgyűlés, milyen szellemenben éltünk az alapszabályok által ránk ruházott hatalommal, hogyan sáfárkodtunk a Társulat erejével és az Önök bizalmával: e 18 kötet a mi válaszuk.

De e tizennyolcz kötet nemcsak azt mutatja, hogy élünk és dolgozunk, hanem azt is, hogy szükség van ránk — szükség nem külön felekezeti, nem külön nemzeti szempontból, hanem mind a kettőből egyformán. Vannak kérdések, feladatok, melyek egyenesen ránk várnak, mintegy erkölcsi kötelességül ránk hárulnak — ránk, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatra: a Szentírás fordítása és ismertetése, a zsidó nép és a zsidó irodalom

története, a magyar zsidók története s az idetartozó kút-fők kiadása, s azok a szinte kimeríthetetlen kérdések, melyek a zsidó vallás és erkölctan megvilágítását célozzák s összeségükben a Társulat szellemi erejének állandó próbái lesznek.

Kiadványaink mellett nagy meglepéssel utalhatunk hatásunknak egy másik erős tényezőjére: a *felolvasásokra*, melyek 1899 ősze óta rendszeren és váratlan sikerrel folynak. Eddig 29 estén 79-en olvastak fel s a közönség és a felolvasók érdeklődése tán még inkább növekvőben van. Ma rendezi Társulatunk 30-dik felolvasó estjét. A ki Önök közül, tisztelt Uraim, e közgyűlésünk befejeztével innen átmegy hitközségünk nagy dísztermébe, igaz lelki örömmel lesz tanuja a tódulásnak és zsúfoltságának, mely ez intézményünk diadalát hirdeti. Legjobbaink tartottak tőle, hogy nem lesz elég felolvasó s nem lesz elég közönség s kétkedve várták s örömmel üdvözölték a tapasztalat döntését.

E kitünően bevált intézményünknek csak az volt a hiánya, hogy kizárólag a fővárosra határozódott. A vidékre kiterjesztésnek nyomós akadály álta útját: nem birtuk a költséget. Ekkor közbelépett a Magyar Izraelita Közalap, mely 600 K évi subventiót ad, hogy a *vidéki felolvasásokat* szervezzük. Mult tavasszal Debreczenben volt az új kezdemény első térfoglalása oly teljes sikerrel, hogy a küszöbön álló folytatás elé nagy bizalommal nézünk. Az óhajtott sikerért hálánk a Közalapot fogja illetni.

Működésünk harmadik ága azon ösztönzésben áll, melyet *pályakérdések* kitűzésével gyakorlunk. Ha ez nagy irodalmaknak is gyakori és hasznos eszközük, mennyivel inkább rászorultunk mi, kiknek, fejlődő viszonyaink között, kötelességünk a munkát nemcsak irányítani, hanem kezdeményezni és ébrentartani is. Eddig öt pályakérdést tűztünk ki: három teljes sikerrel járt s a koszorúzott

művek megjelentek kiadványaink között: A Soproni történet, A Budapesti zsidók története, és A zsidóság szervezete. Kettő függőben van: a Zsidó irodalom és a Zsidó nép története. Külön hálával kell fölemlítenem Tencer Pált, a ki két pályakérdésre gyűjtés útján összehozott elég jelentékeny díjat ajánlott föl.

Meg kell emlékezni még a *subventiókról*, melyeket adunk. Nem nagy összegek, mert szegénységünktől nem sok telik. De bizonyoságot tesznek az emelkedett szempont mellett, melylyel a ránk bizott ügyet intézzük, valamint azon készségünkről, hogy szívesen részesítjük a rokon törekvéseket a támogatásban, melyre rászorultak. Ehhez képest a Magyar-Zsidó Szemle és a Kolozsvári Felolvasó Egylet subventiója költségvetésünk állandó tételei.

Arra is van gondunk, hogy kiadványaink több helyre ingyen jussanak el: az összes hazai közművelődési egyleteknek jutalomkönyvekül való kiosztásra; több felekezeti közintézetnek hasonló célra; továbbá fegyháznak és börtönnek, kórháznak és legényegyletnek; végül az összes zsidó szemináriumoknak, hazai nyilvános könyvtáraknak, akadémiának, muzeumnak. A Szent-István-Társulattal s a Protestans Irodalmi Társulattal csereviszonyban állunk. Azt hisszük, hogy *kiadványaink terjesztésének* e módja jól összevág a fölvilágosítás és tudásterjesztés azon hazafias és humanus szellemével, melyet kötelességszerűen ápolunk.

Nem szabad azonban ez ünnepélyes alkalommal sem megfélekednem a kép árnyékáról: szellemi haladásunk nem nyugszik elég biztos anyagi alapon. Megalakulásunk óta egyetlen alapító tagot nyertünk, pártfogó tagot is csupán egyet, pártolót mindössze csak ötöt. Rendes tagjaink száma is inkább fogyott, mintsem emelkedett. De nem folytatom és nem részletezem a panaszt. Inkább kifejezem abbéli reményemet, hogy nemsokára nem lesz az országban módosabb község, mely tagjaink között helyet

ne foglalna; hogy nem lesz chevra, sem nőegylet, melyet át ne hatna a meggyőződés, hogy nemcsak szegénygymolításra van a zsidóság utalva, hanem irodalomra is.

Honfitársaim, hitrokonaim! sorakozzunk. Fajunk értékes tulajdonságait akarjátok az elmulástól megóvni? Csak irodalommal lehet.

A magyar zsidóság szellemét akarjátok tisztítani, erősíteni, emelni? Csak irodalommal lehet.

Gyorsabban akarjátok a fejlődő nemzedéket előkészíteni a korszakra, midőn az egységes zsidóság, független szervezetének élvezetében, jobban tudja majd munkálni a saját és a köznek érdekeit? Csak irodalommal lehet.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat a hazai zsidóság egyik legnagyobb alkotása és fejlesztője, legáldásosabb vívmánya és tényezője.

Becsüljük meg.

II. VÁLASZTMÁNYI ÜLÉS.

Bánóczi József titkári jelentése.

Előadta az 1904 január 12-iki ülésen.

Tisztelt Választmány!

Társulatunk főnnállásának második évében, 1895-ben, az október 16-iki választmányi ülésen Székely Ferencz igazgatósági tag a következő indítványt tette:

«Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat a millennium alkalmából kiad egy művet *Magyar-Zsidó Okmánytár* cím alatt. Ezen mű magában foglalná mindazon törvényeket, kir. rendeleteket es egyéb történeti jelentőségű okiratokat, melyek alkalmasak a magyar zsidóság polgári jogviszonyainak, községi életének, közgazdasági és kulturális életének megvilágítására, még pedig lehetőleg a magyar

állam legelső kezdeteitől egész a mai napig. Kezdődnek tehát Árpádkori okmányokkal és végződnek a receptionalis törvénynyel.

Tekintve az idő rövidségét, e czélból külön háromtagú albizottság küldetik ki, mely a társulati titkárral karöltve egyrészt az anyag megszerzése, másrészt egy hivatott szakíró által történendő feldolgozása iránt teljhatalommal intézkednék.»

«A megindított élénk eszmecsere után — így folytatja a jegyzőkönyv — az indítvány egész terjedelmében elfogadtatott és oly utasítás mellett adatott ki az igazgatóságnak, hogy a Magyar-Zsidó Okmánytár kiadása, illetve a javaslatba hozott bizottság kiküldése iránt saját hatáskörében hova előbb intézkedni sziveskedjék.»

Székely Ferencz indítványát akkori titkárunk, Mezey Ferencz lelkesen fölkarolta s ezentúl nincs ülés, melyen a Magyar-Zsidó Oklevéltárról szó ne essék. Az igazgatóság választott szerkesztőt és társszerkesztőt és kéretlenül tekintélyes összeget utalványozott. De számos ellenkező körülmény miatt e pénzre nem volt szükség s négy év alatt nem készült el egyéb az Oklevéltár tervezeténél.

1899-ben módosított alapszabályaink működésünk új organumaként az állandó bizottságokat teremtették meg, köztük az oklevél-bizottságot s így Székely Ferencz eszméjének végre gazdája akadt. Junius 2-ikán alakul meg a bizottság s már a legközelebbi igazgatósági ülésen, október 31-én, elnöke, dr. Acsády Ignác részletes előterjesztést tesz a nagy mű miként való végrehajásáról. A jegyzőkönyv szerint «az igazgatóság meleg elismeréssel adózik dr. Acsády úr buzgalmának».

Tegyük hozzá: soha elismerés megokoltabbnak nem bizonyult. Acsády a hozzáértő vezér bölcseségével és energiájával szemeli ki munkatársait, dr. Weisz Mórt, dr. Friss Armint, dr. Gárdonyi Albertet, szervezi és vezeti a mun-

kát s nem telik bele négy év s kész egy 35 ívet meghaladó kötet, mely 358 oklevelet, közülök 138 egészen újat, a tudomány modern követelményeinek teljesen megfelelő kiadásban közöl. «A mi az Oklevéltár belső tartalmát és tudományos becsét illeti — így ír az oklevél-bizottság ki-tünő elnöke — a bizottságot azon meggyőződés vezeti, hogy munkájának nem csupán a magyar zsidóság multja, hanem nemzetünk egész régi polgárosodása szempontjából is megvan a maga értéke, s hogy felekezeti, valamint egész nemzeti életünk fejlődésének megvilágításához kút-főül fog szolgálni.»

Jogos büszkeséggel tekinthet a Társulat e kiadványára. Mint a Szentírás fordításával, ezzel is a felekezet egyetemének tartozását róttá le a nemzeti kultúra iránt s a mellett újabb tanubizonyosságát szolgáltatja annak, a mit, fájdalom, még mindig nem fölösleges bizonyítanunk, hogy magyarok vagyunk. Dr. Acsády szavaival: «Oklevéltárunk első kötete megdönthetetlen tanubizonyosságát nyújtja annak, hogy a magyarországi zsidók felekezeti életükön kívül mindig tevékeny részt vettek hazájuk gazdasági felvirágoztatásában s elősegítve dicsőséges nemzeti és nemzetközi hivatása teljesítését, munkájukkal és szenvedéseikkel megszerezték a jogcímet, hogy a magyarság egyeteméhez számíttassanak.»

A mult év e kimagasló eseményének méltatása után hadd térjek rá, tisztelt Választmány, arra, a mely hatásában nem kisebb jelentőségűnek ígérkezik: a *vidéki felolvasásokra*. Miskolcz és Székesfehérvár, Nagykanizsa, Szombathely és Nyitra művelt közönsége tapsolt íróinknak és tudósainknak. Mindenik felolvasóest, kivétel nélkül, oly tartalmasan és méltón folyt le s oly eleven hatást keltett a fogékony elmékben, hogy a fővárosi és vidéki zsidóság méltán örülhettek egymásnak. Őszinte há-lával adózunk az Izr. Magyar Közalapnak, a melynek

anyagi hozzájárulása a felolvasásokat lehetővé teszi s köszönetet mondunk Szabolcsi Miksa tagtársunknak, ki a vidéki felolvasások megkezdését is elsőnek sürgette.

A lefolyt évben halálozott el *Löwy Mór* pártfogó tagunk, ki a bibliatanulmányok élesztését célzó nagy alapítványával nevét halhatatlanná tette s végrendeletében 4000 K hagyománnyal a mi céljainkat is előmozdította.

Anyagi helyzetünk javulásáról mindazáltal nem számolhatok be s az igazgatóság nevében azt a javaslatot kell tennem, hogy 1904-iki illetményül is csak Évkönyvet adjunk tagjainknak.

Tisztelt Választmány! Négy hét mulva tíz éve lesz, hogy megalakultunk. Első titkárunk e reménnyel köszöntötte az éledőt: «Erős ama hitünk, hogy vallásos életünk nemesítésén és a nemzeti közművelődés kincseinek gazdagításán buzgólkodó Irodalmi Társulatunk életképes alkotásnak bizonyul». Immár elmondhatjuk: az erős hit bevált. Munkásságunk és sikereink igazolják létünket s közönségünknek felénk forduló figyelme azt mielőbb végleg biztosítani is fogja. Ez erős hittel lépjük át fennállásunk első évtizedének küszöbét.

III.

Függőben levő pályakérdés.

Tencer-díj.

Kivántatik a zsidók története a második templom elpusztulásától a jelenkorig a legujabb kutatások nyomán.

Előadandó a zsidók sorsának fejlődése, jogi viszonyaik, társadalmi helyzetük és kulturállapotuk története az egyes országokban és korszakokban az irodalom történetének mellőzésével.

A mű tudományos alapon, népszerű és a nagy közönség tájékozását szolgáló módon írandó meg.

A pályázat *nyílt*. Szerző, nevének megnevezésével, adja be a munka részletes tervrajzát akár egy kidolgozott részlet kíséretében, akár a nélkül 1904 október 15-ig. A pályadíj ez alapon íteltetik oda és a munka teljes elkészítésének határideje a szerzővel egyértelműleg fog megállapíttatni. Az egész mű terjedelme a társulat kiadványainak nyomtatása szerint legfeljebb 40 ív lehet. A pályadíj Tencer Pál gyűjtése, 2500 k, mely csupán a kész munkának adatik ki. A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A nyertes mű tulajdonjoga a társulaté, mely azt tagilletményei sorában fogja közzé adni.

A kéziratok a társulat elnökéhez: Andrassy-út 9. sz. küldendőek.

IV.

Jelentés az irodalomtörténeti pályadíjról.

«A zsidó irodalom története a görög korszak kezdetétől a jelenkorig» című pályakérdésre első ízben két mű versenyzett s minthogy a bíráló bizottság: dr. Bánóczy József, dr. Blau Lajos és dr. Neumann Ede egyiket sem tartotta egészen megfelelőnek: 1902 szeptember 15-ére új határidő tűzetett ki, a midőn csak az egyik mű adatott be újra, az a melynek jeligeje: «Mégis a szellem, az a fő az emberben».

A régi tagokból álló bíráló bizottság egybehangzó véleménye szerint a javítás munkája, melyet szerző dolgozatán végzett, tetemesen gyarapította ennek becsét, a mű általános színvonala emelkedett s a tárgyban való elmélyedés fokozta az író készültségét is. De azért a munka most sem kifogástalan s az egyik bíráló még egy újabb átdolgozást tart szükségesnek, mielőtt végleg ítélne. Ellenben a másik két bíráló abbéli meggyőződésének ad határozott kifejezést, hogy pályázó elegendő képességgel és

tudással bír arra, hogy a kérdést jól megoldja s a beterveztett részlet alapján pályázót az egész mű megírásával megbizandónak tartja.

Az 1903 június 10-én tartott igazgatósági ülés a bírálók többségének nézetéhez csatlakozott s a társulati elnök az ülés során felbontotta a jeligés levelet, melyből dr. Kecskeméti Ármin makói főrabbi neve tűnt ki.

Ehhez képest dr. Kecskeméti Ármin a zsidó irodalom történetének megírásával megbizatott s a pályadíjul kitűzött 2000 korona szerzőnek ki fog fizettetni, mihelyt a végleg elkészített munka a kiküldendő bíráló-bizottság véleménye szerint a pályázati föltételeknek mindenben megfelel.

V.

Bizottsági jelentések

1.

A *biblia-bizottságnak* nincs új jelenteni valója. A szentírás negyedik kötete készül, a munka rendesen és örvedetesesen halad.

Dr. Bacher Vilmos

b. elnök.

2.

Az IMIT *oklevélbizottsága* a Magyar-Zsidó Oklevéltár első kötetének közrebocsátásával befejezván azon feladatát, melylyel a tisztelt Igazgatóság négy évvel ezelőtt megbizta, a legutóbbi ülésén azon határozatot hozta, hogy mindaddig, míg a tisztelt Igazgatóságtól valami új megbizást nem kap, vagy tagjai köréből olyan indítvány nem tétetik, mely összehívását szükségessé teszi, tárgy hiányában tevékenységét a bizottság egyelőre felfüggeszti.

Dr. Acsády Ignác

az Oklevélbizottság elnöke.

3.

Tisztelt bizottság.

Felolvasó bizottságunk, mely immár negyedik éve rendezi tervszerűen és céltudatosan felolvasásait, az ezidei évre kétszeres örömmel tekinthet vissza. A fővárosban rendezett nyolcz felolvasó estéje semmivel sem maradt az előbbi három év sikere mögött és végre megvalósíthatta társulatunk egyik régi vágyát és célját: teljes erővel terjesztette ki felolvasásainak színterét a vidékre, oly városokat szerezvén meg a mi eszméinknek, melyeknek elismerésére, érdeklődésére, lelkesedésére valóban büszkék lehetünk.

Nagyon is beigazoltnak mutatkozott bizottságunk vezetéségének az az előrelátása, hogy csakis akkor lépünk a vidéki közönség elé, mikor már a fővárosban magában gyökeret vertünk, mikor az a fa, melynek gyökerét egy pár providenciális gondokodású emberünk ültette el, erős törzsre tett szert és már érett, izes gyümölcsöket tud nyújtani vidéki zsidóságunk kényes izlésének.

Hódításokról, győzelmekről lévén alkalmam beszélhetni, engedjék meg nekem, hogy kissé huzamosabban állapodjam meg a tavalyi debreczeni felolvasó-esttel inaugurált, de tulajdonképen rendszeresen csak az idén megindított vidéki felolvasások jellemzésénél.

Ha már a fővárosi felolvasások létjogosultsága, sőt lét-szükségessége az eddigi sikerek után minden kétségen felül áll, talán végeredményeiben, hatásaiban, jelentőségében még fontosabb a vidéki felolvasások ügye.

A fővárosi felolvasások hatása eddig inkább a zsidó ismeretek terjesztésére, a zsidó történelem és zsidó irodalom iránti érdeklődés felkeltésére szorítkozott. Azt a célt mely felolvasásainkban implicite befoglaltatik, t. i. a zsidó érzés, a zsidó hit megerősítését, kevésbé közeli-

tettük meg. Annál is kevésbé, mert őszintén megvallhatjuk, hogy fővárosi zsidó közönségünk azon rétegeit, melyeket legörömeztobb nyertünk volna meg hallgatóknak, nem igen tudtuk még magunkhoz édesíteni, pedig épen az szorulna rá első sorban az érzésben és hitben való megerősödéssre, azon rétegek pedig, melyekből hallgatóságunk összetoborzódott, amugy is rendületlenül ragaszkodik vallásához.

Akarom és szeretem hinni, hogy e sajnos körülmény oka nem annyira ezen társadalmi rétegek közönyösségében és egyéb szellemi szórakozásokkal való tulterheltségében keresendő, mint inkább abban, hogy felolvasási termünk egy ilyen kényelem szerető és bármi magas színvonalon mozgó felolvasásért áldozatokat hozni nem tudó közönség részére nem elég alkalmas. Kivált akkor nem, ha e felolvasások látogatását nem kapta fel a divat, mely azt kötelezővé tudná tenni gazdagra, szegényre, lányra és asszonyra, ifjúra és öregre egyaránt.

Kérem is bizottságunk igen tisztelt tagjait, hogy egyrészt felolvasó helyiségünk elégtelen voltára, másrészt azokra a módoszatokra terjessze ki figyelmét, miképen lehetne az összes tényezőket belevonni felolvasásaink jótékony, edző és gazdagító körébe.

Természetes, hogy ezen jámbor óhajok kifejezésével épenséggel nem akartuk kisebbíteni a fővárosban tartott felolvasó estéinken valóban megjelent hallgató közönségünket, mely az idén sem maradt buzgóságban, sűrűségben a megelőző éveké mögött és hálás lelkeségével minden egyes alkalommal bebizonyította, hogy valóban hivatást teljesítünk.

Sőt a fenti körülmények pengetésével éppen annak adjuk tanujelét, hogy immár oly erőseknek érezzük magunkat, hogy a legfokozottabb igényeknek meg tudunk és meg is szeretnénk felelni.

Mindezen gondolatokra pedig a vidéki felolvasások sikere terelte rá elméinket, mert itt eleve már teljesülve voltak összes lehető kívánságaink. Minden város a legalkalmasabb, óriási közönség befogadására képes termét bocsátotta rendelkezésünkre. Az összes vidéki felolvasásokon az odavaló zsidóság nagyja és apraja, előkelősége és polgára egyenlő odaadással vett részt, sőt a többi hitfelekezetek honorációrai is megjelentek és így minden tekintetben megvalósíthattuk kettős feladatunkat: a zsidó-magyar kultúra terjesztését és a zsidó hitbeli érzés és összetartozandóság kötelékének megerősítését, de útját egyengettük a kölcsönös felekezeti türelemnek és elismerésnek is.

Hozzájárult ez eredményhez a helyi bizottságok nagyszabásu és föltétlen köszönetre rászorgáló ügybuzgósága, mely nem elégedett meg azzal, hogy magát a felolvasó est fényét minden irányban emelje, hanem a felolvasó-est előtti és utáni társas összejövetelek, ebédek, uzsonnák, bankettek és estélyek által a legmelegebb összeolvadást segítette elő.

Így történt, hogy a siker minden várakozáson felül emelkedett. Úgy a felolvasók maguk a leglelkesebb hangulatban távoztak a hamari viszonttalálkozás reményében az illető város falai közül s az odavaló közönség, elnökével, előljáróságával, főrabbiájával és egész községével egyetemben a legnagyobb hálával és köszönettel emlékezik vissza e napra, mely oly szép új kapcsokat teremtett egyrészt a főváros és a vidék, másrészt az illető város zsidóságának egyes tagjai között. A közös eszme és együttérzés diadalai voltak e felolvasások, ünnepei az izr. irod. társulatnak és az illető város zsidó közönségének egyaránt.

Részleteiben következőkből állt a vidéki felolvasók tárgysorozata:

1. febr. 8. Miskolczon felolvastak: 1. Dr. Kiss Arnold:

Zsidó martyrok; 2. Pásztor Árpád: Éva (verses dramolett); 3. Kabos Ede: A nagy hajó és a kis csónak.

2. febr. 22. Székesfehérvárott: 1. Dr. Blau Lajos: A zsidó alakja a 19. sz. szektáinál; 2. Lenkei Henrik: Isten (verseycelus); 3. Rothauser Miksa: Hibáink és erényeink.

3. márcz. 22. Nagy-Kanizsán: 1. Strausz Adolf: Szaloniki; 2. Roboz Andor: Egy zsidó zsargon-költő; 3. Gerő Ödön: Hétköznapiak.

4. ápril. 26. Szombathelyen: 1. Dr. Neumann Ede: Babel; 2. Sebestyén Károly: Fogadalom (vers); 3. Timár Szaniszló: Judith ünnepe (novella).

Tehát négy nagy vidéki városban tartottunk az idén felolvasó estét, egygyel többet mint a mennyi programunkban ki volt tűzve, hogy a tavalyról elmaradtakat némileg pótoljuk.

Ezentul pedig minden évben három estét szándékozunk rendezni, hála az Izr. Orsz. Közalap bőkezűségének, mely e célra évi 600 koronát vett budgetjébe és hála a vidéki városok izr. hitközségei nemes felbuzdulásának, melynek eddig is köszönhetjük, hogy felolvasóink színe-javát küldhetjük ki kaptárunkból.

Hátra van még, hogy a fővárosban megtartott felolvasásainkról közöljem részletes kimutatásunkat, a mit annál is szivesebben teszek, mert fenti kifogásainkat leszámítva, teljesen a régi keretben mozogtak és nemcsak hogy megőrizték eddigi értéküket, de gyakran eseményszámba menő meglepetésekkel kedveskedtek, tömegesen hozzájuk tóduló közönségüknek:

1. nov. 4. 1. Dr. Pollák Miksa: Arany János és a biblia; 2. Sebestyén Károly: Euthanasia (vers); 3. Tábori Róbert: Zsidók a boszniai okkupációban.

2. nov. 18. 1. Dr. Frisch Ármin: Zsidó dogmatika; 2. Dénes Tibor: Izsák menyegzője (vers); 3. Lengyel Laura: Küzdelmek (novella).

3. decz. 2. 1. Agai Adolf: Régi naplóból; 2. Tencer Pál: Visszaemlékezések.

4. decz. 16. 1. Dr. Bloch Henrik: Nagy Herodes és családja; 2. Radó Antal: Titus íve (vers); 3. Gerő Ödön: Az én sátraim.

5. jan. 6. 1. Dr. Steinberz Jakab: A gondolkodás szabadsága a régi zsidóknál; 2. Feleki Sándor: Gyermekek mesék (vers); 3. Szántó Kálmán: Novella.

6. jan. 20. 1. Dr. Kecskeméti Lipót: A prófétai vallás első községe; 2. Roboz Andor: Beruria (vers); 3. Weisz Elza: Nagy leányok.

7. febr. 3. 1. Dr. Ungár Simon: Ruházkodás a régi zsidóknál; 2. Gábor Ignác: Alcharizi.

8. febr. 17. 1. Mandl Bernát: A zsidó kereskedelemről; 2. Lenkei Henrik: Isten (vers-cyclus); 3. Mezei Ernő: A czionizmus mint zsidó nemzeti eszme.

Midőn e fényes név és tárgysorral idei fővárosi működésünk képét is nyujtottam, azt hiszem, hogy az igen t. bizottság osztozkodik velem a megelégedettség jóleső érzésében és belátva, hogy méltó feladatát méltón teljesítette, a jövőre is átviszi eddigi buzgóságát és bizalmát.

1903 május 21.

Lenkei Henrik,
a felolvasó bizottság előadója.

4.

A *propaganda-bizottság* nem tört — utolsó jelentése óta — új utakat, nem fürkészte ki a biztos hódítás titkát. Folytatólag fordult az ország nevezetesebb községeihez, belevonván ezúttal a pesti izr. hitközség tisztviselőit és a községkerületi elnököket is. Ha mérlegeljük, hogy az ijesztő arányú kilépések mellett társulatunk tagjainak száma mégis — bár elenyészően — emelkedett, nem tekinthetjük a bizottság munkáját teljesen foganatnélkülinek. Igaz, hogy akkor nem annyira a propagandáról, mint

inkább a birtokállomány védelméről kellene bizottságunkat elnevezni

Budapesten.

Dr. Heller Bernát,
előadó.

VI.

Költségvetés.

Zárszámadás 1902 november 1-től 1903 október 31-ig.

Bevétel.

1. Pénztárkészlet 1902 november 1-én	---	---	---	K	5818.72
2. Tagdíjakból befolyt:					
	rendes	K	4972.04		
	hátralékos	"	770.—	"	5742.04
3. Társulati kiadványok és kötés fejében	---	---	---	"	450.86
4. Folyó számla kamat	---	---	---	"	88.57
5. Záloglevelek kamatai	---	---	---	"	900.—
6. Pesti izr. hitközség a felolvasásokra	---	---	---	"	400.—
7. Izr. Közalaptól a vidéki felolvasásokra	---	---	---	"	600.—
8. Izr. Közalaptól tavali maradvány	---	---	---	"	403.07
9. Adomány (Dr. Stiller Mór gyűjtése)	---	---	---	"	700.—
10. Előfizetés a M. Zsidó Oklevéltárra	---	---	---	"	270.—
				K	15373.26

Budapest, 1903 október 31.

Szekely Ferencz.

Kiadás.

1. Titkári fizetés	---	---	---	K	1000.—
2. Kezelés és postaköltség	---	---	---	"	1173.34
3. Nyomdai kiadás és expeditio	---	---	---	"	4140.06
4. Írói díjak	---	---	---	"	4586.25
5. Budapesti felolvasások	---	---	---	"	1200.—
6. Vidéki felolvasások *	---	---	---	"	900.—
7. Oklevéltár	---	---	---	"	200.—
8. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	---	---	---	"	800.—
9. Kolozsv. Felolv. Egyll. subventiója 1902 és 1903	---	---	---	"	200.—
10. Kunewalder-alapítvány kamatai	---	---	---	"	320.—
11. Pénztárkészlet 1903 október 31-én	---	---	---	"	853.61
				K	15373.26

Megvizsgáltam és rendben találtam.

Budapest, 1903 december 19-én.

Beck Dénes.

* A vidéki felolvasásokra az Izr. Közalaptól két adományban befolyt 1200 K, kiadatott tavaly 200, az idén 900, összesen 1100 K. A fennmaradó 100 K nincs külön elszámolva, hanem a pénztár készletben van fölvéve.

Letétben:

- K 20000. — 4¹/₂%-os Belvárosi takpt. záloglevél.
 " 640. — 10.821. sz. " " (Kunewalder alapítv.)
 " 2500. — XXVIII. 13667. sz. takarékkönyv, a Budapesti
 takarékpénztár és orsz. zálogkölcson r. t. által
 kiállítva. (Tencer-díj).

Költségvetés 1903 november 1-től 1904 október 31-ig.

Fedezet.

1. Pénztárkészlet 1903 október 31-én	K	853.61
2. Rendes tagok járulékai	"	5000.—
3. Hátralékból várható	"	800.—
4. Kamatbevétel	"	1000.—
5. Társulati kiadványok eladásából	"	400.—
6. Pesti izr. hitközségtől a felolvasásokra	"	400.—
7. M. I. Közalaptól a vidéki felolvasásokra	"	600.—
8. Löwy Mór hagyománya	"	4000.—
	K	13053.61

Szükséglet.

1. Titkári fizetés	K	1000.—
2. Kezelési és postaköltség	"	1200.—
3. Nyomdai kiadás és expeditio	"	4700.—
4. Írói díjak	"	800.—
5. Budapesti felolvasások	"	1200.—
6. Vidéki felolvasások	"	600.—
7. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	"	400.—
8. Kolozsvári Felolv. Egylet subventiója 1903.	"	100.—
9. Oklevéltár (Szerkesztői díjak)	"	2410.—
10. Kunewalder-alapítvány kamatai	"	320.—
11. Egyenleg	"	323.61
	K	13053.61

Budapest, 1903 október 31-én.

Székely Ferencz s. k.,
 pénztáros.

VII.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai :

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése ;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak, és általában az izraelita vallás- és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára ;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban, valamint a vidéken ;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése ;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitüzése és jutalmazása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek : 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

20. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban

nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VIII.

A Társulat képvisellete.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők:

Elnök: DR. WEINMANN FÜLÖP, kir. tanácsos, közjegyző.

Társelnök: DR. BACHER VILMOS, rabbiképzői tanár.

Titkár: DR. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.

Pénztáros: SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.

Ellenőr: BECK DÉNES, bankigazgató.

Ügyész: DR. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai:

DR. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.

DR. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.

SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.

SCHWEIGER MÁRTON, keresk. tanácsos.

DR. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.

DR. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) *Fővárosi tagok:*

DR. ACSÁDY IGNÁCZ, író.

DR. ÁGAI ADOLF, író.

- Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyet. tanár.
 Dr. BALASSA JÓZSEF, gymn. tanár.
5. Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Dr. BÁRON JÓNÁS, egyet. m. tanár.
 BECK DÉNES, bankigazgató.
 Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár.
 Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd.
10. Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
 Dr. HELLER BERNÁT, tanár.
 Dr. KAYSERLING M., rabbi.
 Dr. KISS ARNOLD, rabbi.
 Dr. KOHNER ADOLF, földbirtokos.
15. KORNFELD GYULA, az izr. tanítóegyl. elnöke.
 Dr. KÖRÖSY JÓZSEF, stat. hiv. igazgató.
 Dr. KRAUSZ SÁMUEL, tanítóképzői tanár.
 LENKEI HENRIK, reáliskolai tanár.
 Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár.
20. Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
 Dr. MEZEI MÓR, ügyvéd.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő.
 POLLÁK LAJOS, rabbi.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.
25. Dr. RÉTHY MÓR, műegyet. tanár.
 Dr. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár.
 SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.
 Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
 SCHÖN DÁVID, hittanár.
30. Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 STERNTHAL ADOLF, földbirtokos.
 Dr. STILLER BERTALAN, egyet. tanár.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
35. SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő.
 SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.

TENCER PÁL, író.

Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gymn. tanár.

WEISZ BERTHOLD, orsz. képviselő.

40. Dr. WEISZBURG GYULA, rabbi.

B) *Vidéki tagok:*

Dr. BAKONYI SAMU, orsz. képviselő, ügyvéd, Debreczen.

Dr. BÁRÁNY JÓZSEF, rabbi, Kecskemét.

Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Szombathely.

Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely.

5. BÜCHLER P., rabbi, Moór.

Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.

ELFER JAKAB, rabbi, Heves.

Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.

Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács.

10. FRIEDLÄNDER GYULA, Deés.

GERLÓCZI M. A., rabbi, Fiume.

Dr. KECSKEMÉTI LAJOS, főorvos, Kecskemét.

Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.

Dr. KELEMEN ADOLF, igazgató, Nyiregyháza.

15. Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.

Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek.

Dr. KORITSCHONER LIPÓT, ügyvéd, Pápa.

LEOPOLD SÁNDOR, Szegzárd.

Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.

20. Dr. LÖWY MÓR, rabbi, Temesvár.

Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.

Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs.

Dr. PILLITZ BENŐ, orvos, Veszprém.

Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.

25. REICH MÁRTON, birtokos, Kalocsa.

REICHMANN ÁRMIN, hitk. elnök, Debreczen.

Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.

Dr. ROSENBERG SÁNDOR, rabbi, Arad.

- ROSENTHAL NÁNDOR, hitk. elnök, Veszprém.
30. SCHREIBER IGNÁCZ, (Győr) Bécs.
 SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya.
 DR. SBHWARZ MÓR, rabbi, Győr.
 SELTMANN LAJOS, rabbi, H.-M.-Vásárhely.
 DR. SONNENFELD BERNÁT, ügyvéd, Vágújhely.
35. STERNTHAL SALAMON, földbirtokos, Temesvár.
 DR. UNGÁR SIMON, rabbi, Eszék.
 DR. VAJDA BÉLA, rabbi, Losonc.
 DR. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.
 WECHSLER ADOLF, hitk. elnök, Nagyvárad.
40. DR. WELLESZ GYULA, rabbi, N.-Bittse.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

- GELSEI GUTTMANN VILMOS, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa.
 KOHNER ZSIGMOND, földbirtokos, Budapest.
 SCHWEIGER MÁRTON, ker. tanácsos, Budapest.
 SVÁB KÁROLY, főrendiházi tag, Budapest.
5. NÉHAI SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 NÉHAI HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője :
 HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF.
 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője. [sági tag.
 PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előljáró-
10. PESTI CHEVRA-KADISA képviselője : BOSCHÁN JAKAB, elnök.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

- ADLER LAJOS, nagykereskedő.
 BREITNER ZSIGMOND L.
 DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.
 FLEISCHMANN EDE, nagykereskedő.
 5. WOLFNER JÓZSEF, gyáros.

IX.

Állandó bizottságok.

Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Bacher Vilmos. *Előadó*: Dr. Krausz Sámuel.
Tag: Dr. Bánóczy József.

Oklevél-bizottság:

<i>Elnök</i> :	Dr. Böhler S., Keszthely
Dr. Acsády Ignác.	Dr. Kayserling M.
<i>Előadó</i> :	Dr. Krausz Sámuel.
Dr. Frisch Ármin.	¹⁰ Mandl Bernát.
<i>Tagok</i> :	Dr. Marczali Henrik.
Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Málnai Mihály.
Dr. Bárány József, Kecskemét.	Dr. Pollák M., Sopron.
⁵ Dr. Bernstein Béla, Szombathely.	¹⁵ Dr. Vajda Béla, Losonc.
Dr. Bloch Henrik.	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
	Dr. Weisz Mór.

Folklore-bizottság:

<i>Elnök</i> :	Dr. Fényes Mór.
Dr. Blau Lajos.	¹⁰ Fischer Sámuel, Miskolc.
<i>Előadó</i> :	Dr. Frank József, Mura-Szombat.
Dr. Balassa József.	Dr. Friedmann Dáv., Zsolna.
<i>Tagok</i> :	Galgóczy Ábrahám, Galgóc.
Dr. Adler Illés.	Dr. Kecskeméti Árm., Makó.
Dr. Adler Vilmos, Hatvan.	¹⁵ Dr. Kræmer Lip., N.-Szöllös.
⁵ Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Krausz Sámuel.
Bató J. Lipót.	Kroó Hugó, Munkács.
Dr. Eisler Mátyás, Kolozsvár.	Dr. Kunos Ignác.
Feigl L. H., Gyöngyös.	

Dr. Lenke Manó, Besztercze-
bánya.	Dr. Rudolfer An., A.-Lendva.
Schill Salamon.
²⁰ Dr. Lówy F., M.-Vásárhely.	Strausz Adolf.
Dr. Mandl Ármin, Szigetvár.	Dr. Singer Bern., Szabadka.
Dr. Munkácsi Bernát.	³⁰ Singer Izraél, S.-A.-Ujhely.
Pollák Kajim.	Dr. Reismann A., Ungvár.
Dr. Pollák Miksa, Sopron.	Dr. Urbach Henrik.
²⁵ Dr. Rubinstein Mátyás,
Szegzárd.	Dr. Waldapfel János.
Dr. Weiszburg Gyula.

Felolvasó-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	Dr. Márkus Dezső.
Dr. Ágai Adolf.	Dr. Mezey Ferencz.
Tencer Pál.	Palágyi Lajos.
<i>Előadó:</i>	¹⁵ Radó Vilmos.
Lenkei Henrik.	Roboz Andor.
<i>Tagok:</i>	Rothauser Miksa.
Dr. Balassa József.	Dr. Sebestyén Károly.
⁵ Dr. Blau Lajos.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Feleki Sándor.	²⁰ Dr. Schächter Miksa.
Gábor Ignác.	Székely Ferencz.
Gerő Ödön.	Timár Szaniszló.
Dr. Kiss Arnold.	Dr. Vészi József.
¹⁰ Kóbor Tamás.	Dr. Waldapfel János.
Dr. Kohner Adolf.	

Propaganda-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	⁵ Beimel Sándor.
Dr. Stiller Mór.	Dr. Bernstein Béla, Szom-
bathely.
Dr. Kohner Adolf.	Fischer János Károly.
<i>Előadó:</i>	Friedländer Gyula, Deés.
Dr. Heller Bernát.	Dr. Halász Frigyes.
<i>Tagok:</i>	¹⁰ Dr. Heller Zs., M.-Sziget.
Beck Dénes.	

Dr. Heves Kornél, Szolnok.	Dr. Szabolcsi Izidor.
Kun Lajos, Baja.	Szabolcsi Miksa.
László Adolf, Miskolcz.	Dr. Vajda Béla, Losoncz.
Löwy Mór, Igló.	²⁰ Wechsler Adolf, N.-Várad.
¹⁵ Reichmann Ármin, Debreczen.	Dr. Wellesz Gyula, Nagy-Bittse.
Dr. Réthy Mór.	Wolfner József.

X.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.
2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.
3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.
4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.
5. Évkönyv. Szerkeszti BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.
6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MIKSA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.
7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898.
8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.
9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899.
10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók.

Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.

14. A zsidók története Budapesten. A legrégebb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.

15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1902.

16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. VENETIANER LAJOS 1902.

17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1903.

18. Szentírás. Harmadik kötet. — Az utolsó próféták 1903.

XI.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. hatvani DeutschBernátné, Budapest.

gelsei Guttmann Vilmos,
N.-Kanizsa.

Kohner Zsigmond, Bpest.
néhai Machlup Adolf.

5 Nagykanizsai izr. hitközs.
Nagyváradai izr. hitközség.

Pesti Chevra-Kadisa.

Pesti izr. hitközség.

Schweiger Márton, Bpest.

10 Sváb Károly, Budapest.

Özv. Sváb Sándorné,
Budapest.

Szabadkai izr. hitközség.
néhai Taub Salamon.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Bródy Zsigmond.
Dr. Chorin Ferencz, Bpest.
néhai Löwy Mór, Bpest.

néhai báró Schossberger
Henrik, Budapest.
5 Schreiber Ignác, Bécs.

néhai Steinfeld Antal,
Debreczen.

néhai Steinfeld Mihály,
Debreczen.

Sternthal Adolf, Bpest.

Sternthal Salam., Temes-
vár.

10 Dr. Stiller Bertalan, Bu-
dapest.

Weisz Berthold, Bpest.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos, Budapest.

Aradi izraelita hitközség.

Bacher Emil, Budapest.

Beck Dénes, Budapest.

8 Braun W. Arnold, Meran.

Breitner Zsigm. L., Buda-
pest.

Budai hitközség.

Deutsch Sámuel, Bpest.

Ebenspanger Lipót, Nagy-
Kanizsa.

10 néhai Ehrlich Mózes,

Budapest.

néhai Frank Antal, Bpest.

tószegi Freund F., Bpest.

tószegi Freund Salamon,
Budapest.

néhai Garai Károly, Bpest.

15 Hartenstein Zsig., Bpest.

Kecskeméti izr. hitközség.

Dr. Kohner Ágost, Bpest.

Kornfeld Zsigm., Bpest.

megyeri Dr. Krausz Izidor,

Budapest.

20 Leopold Sánd., Szegzárd.

Linczer Béla, Budapest.

Losonczi izr. hitközség.

Marczali izr. hitközség.

néhai Markbreit Adolf,
Bpest.

25 Dr. Misner Ignác, Buda-
pest.

Nemes-Vidi izr. fiók-hit-
község.

Ifj. Neumann Adolf, Arad.

Ó-Kanizsai izr. hitközség.

Pécsi izr. hitközség.

30 Dr. Pillitz Benő, Vesz-
prém.

Popper István, Budapest.

Reich Márton, Kalocsa.

Dr. Rosenberg Gyula,
Budapest.

Dr. Ság Manó, Bpest.

35 Dr. Simon József, Bpest.

Dr. Schuschny H., Buda-
pest.

Schweiger Adolf, Buda-
pest.

néhai Stern Ignác,

Budapest.

Dr. Stiller Mór, Budapest.

- 40 Szegzárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael.
 hitközség. [ség.
 Tolna-tamási izr. hitköz-
 néhai lovag Wechselmann
 Ignác, Budapest.
- Dr. Weinmann Fül., Buda-
 pest.
- 45 Weisz Manfréd, Buda-
 pest.
 Wellisch Sándor és Gyula,
 Budapest.

4. RENDES TAGOK.

- Dr. Acsády Ign., Bpest.
 Acsády Jenő, Budapest.
 Adler Dávid, Budapest.
 Adler Ernő, Budapest.
- 5 Adler Gyula, Budapest.
 Adler Ignác, Szolnok.
 Dr. Adler Illés, Budapest.
 Dr. Adler Mihály, Bpest.
 Ádler Samu, H.-Szoboszló.
- 10 Dr. Adler Vilmos, Hatvan.
 Abonyi Géza, Bpest.
 Dr. Ágai Adolf, Budapest.
 Ágai Ignác, Deés.
 Agulár Ede, Budapest.
- 15 Dr. Alapy Henrik, Bpest.
 Dr. Alexander B., Bpest.
 Alsó-Lendvai izr. hitközs.
 Altmann Ignác, Bpest.
 Altheim Osiás, H.-M.-Vá-
 sárhely.
- 20 Amster Adolf, Budapest.
 Dr. Anisfeld Endre,
 H.-M.-Vásárhely.
 Aranyosi Miksa, Budapest.
 Auer Róbert, Bpest.
- Aufricht Alaj., Debreczen.
- 25 Augenstein Dávid, Bpest.
 Auspitz Adolf, N.-Várad.
 Dr. Bacher Vilmos, Bpest.
 Bach Mór, Pancsova.
 Dr. Bácskai Albert, Bpest.
- 30 Bader Samu, Villány.
 Bajai izr. hitközség.
 Bajai Chevra Kadisa.
 Bajai izr. nőegylet.
 Dr. Balázs Bertalan, Deb-
 reczen.
- 35 Dr. Bakonyi Samu, Deb-
 reczen.
 Dr. Bakos Ödön, Nagylak.
 Dr. Balassa József, Bpest.
 Dr. Balkányi Miklós, Deb-
 reczen.
 Dr. Balkányi Miksa, Bpest.
- 40 Dr. Ballay Lajos, Bpest.
 Balog Ármin, Bpest.
 Dr. Bamberger B., Bpest.
 Dr. Banóczi József, Bpest.
 Dr. Baracs Marcel, Bpest.
- 45 Dr. Bárány J., Kecskemét.

- Bárdos Lipót, Budapest.
 Dr. Báron Jónás, Bpest.
 Baruch Gyula, Miskolcz.
 Bató J. Lipót, Bpest.
 50 Dr. Bauer Mór, Bpest.
 Dr. Bátori Dániel, Bpest.
 Bauer Miksa, Bpest.
 Dr. Baumgarten Samu,
 Budapest.
 Dr. Becher Áron, Nagy-
 Szalonta.
 55 Dr. Beck Adolf, Nagylak.
 Beck Sándor, Keszthely.
 Beck Oszkár, Bpest.
 Beimel Jakab, Bpest.
 Beimel Sándor Bpest.
 60 Dr. Béla Pál, Budapest.
 Dr. Berczeller Imre, Buda-
 pest.
 Beregi Lajos, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 Dr. Berényi Sánd., Buda-
 pest.
 Berger Arnold, Veszprém.
 65 Dr. Berger Ferencz, H.-M.-
 Vásárhely.
 Berger Jakab, Heves.
 Dr. Berger Miksa, Bpest.
 Berkovits Sándor, Bpest.
 Dr. Bernstein Béla, Szom-
 bathely.
 70 Bernstein Samu, Sz.-Fe-
 hérvár.
 Besztercebányai izr. hitk.
 Bienenstock M., Buttyin.
 Biró Károly, Bpest.
 Birnbaum Imre, Bpest.
 75 Blau Adolf, Budapest.
 Dr. Blau Henrik, Heves.
 Blau Jeremiás, Miskolcz.
 Dr. Blau Lajos, Budapest.
 Blau Pál, Nyiregyháza.
 80 Blau Rezső, Mohács.
 Bleier Jónás, Budapest.
 Bleuer F. Péter, Laczháza.
 Dr. Bleuer Samu, Bpest.
 Dr. Bleyer Vilmos, Bpest.
 85 Dr. Bloch Henrik, Bpest.
 Dr. Blum Ödön, Bpest,
 1893.
 Bognár Sándor, N.-Várad.
 Boschan Arthur, Bpest.
 Boschán Péter, Budapest.
 90 Boskovitz Sándor, Bpest.
 Brachfeld Lajos, Bpest.
 Brandstädter Izsák, Bpest.
 Brasch Simon, Buziás.
 Braun Adolf, Fiume.
 95 Braun József, Eger.
 Braun Károly, Budapest.
 Dr. Braun Lajos, Bpest.
 Breuer Mór, Bpest.
 Bricht Lipót, Bpest.
 100 Bródy Lajos, Miskolcz.
 Bruck Áron, Bpest.
 Bruck Ármin, Zombor.
 Dr. Bruck Samu, Baja.
 Bruck Miksa, Bpest.

- 105 Brust Dávid, Budapest.
 Brüll Zsigmond, Bpest.
 Buck Adolf, Nagylak.
 Budai Chevra Kadisa.
 Burger D. J., Debreczen.
- 110 Buttyini izr. hitközség.
 Buziási izr. hitk.
 Dr. Büchler Adolf, Bécs.
 Dr. Büchler S., Keszthely.
 Büchler P., Moór.
- 115 Cohn Dávid, Bpest.
 Csillag Vilmos, Bpest.
 Czakó Ign., S.-A.-Ujhely.
 Czeplédi izr. hitközség.
 Dr. Czigler Ármin, Bpest.
- 120 Czukor Márton, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Czukor Soma, Bpest.
 Dr. Dalnoky Béla, Bpest.
 Danneberg Miksa, Bpest.
 Daróczy Rezső, Bpest.
- 125 Debreczeni izr. hitközség.
 Detsinyi Károly, Bpest.
 Deutsch Adolf, Szolnok.
 Deutsch Antal, Budapest.
 Dr. Deutsch Ernő, Bpest.
- 130 Deutsch Ign., N.-Bittse.
 Deutsch Ign., Debreczen.
 Deutsch Ignác, Sz.-Fehérvár.
 Deutsch Jakab, Budapest.
 Deutsch Jenő, P.-Gyala.
- 135 Deutsch József, Rábahidvég.
 Deutsch Sámuel, Deczbre-
 czen.
 Déri Izidor, Budapest.
 Déri József, Győr.
 Diamant Sam., N.-Szomb.
- 140 Dr. Dóri Fer., N.-Várad.
 Dukász Jakab, Budapest.
 Dr. Ecsedi Mór, T.-Méra.
 Edelstein Miksa, Bpest.
 Dr. Edelstein, Bertalan,
 Budapest.
- 145 özv. Egger Dávidné, Bu-
 dapest.
 Ehrlich Emil, Budapest.
 Ehrlich Samu, Ó-Buda.
 Ehrmann Leó, Budapest.
 Dr. Engel Mór, Szeged.
- 150 jánosi Engel Róbert, Bu-
 dapest.
 Dr. Engelsmann Izidor,
 Budapest.
 Dr. Eisler Mátyás, Kolozs-
 vár.
 Eisler Mór, Budapest.
 Eisler Samu, Budapest.
- 155 Elfer Dániel, Budapest.
 Elfer Jakab, Heves.
 Eperjesi izr. hitközség.
 Eperjesi Chevra-Kadisa.
 Epstein Gyula, H.-M.-Vásárhely.
- 160 Dr. Ernyei Mór, Bpest.
 Dr. Faragó Samu, Bpest.
 Dr. Farkas Emil, Bpest.

- Dr. Farkas J., Bpest.
 Dr. Fayer László, Budapest.
 165 Feigl L. H., Gyöngyös.
 Feiner Mór, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Fejér Fer., Debreczen.
 Fejér Márton, Budapest.
 Dr. Fekete Józs., Buttyin.
 170 Dr. Fekete László, Kecskemét.
 Feld Salamon, Budapest.
 Feldmann Lajos, Bpest.
 Feldmann Salamon, Nagy-Szöllős.
 Feldmayer Ignác, Kecskemét.
 175 Dr. Feleki Sándor, Bpest.
 Fényes Dezső, Budapest.
 Dr. Fényes Mór, Bpest.
 Fischer J. József, Ó-Becse.
 Fischer János Károly, Bpest.
 180 Fischer L., Fiume.
 Dr. Fischer Mih., Zombor.
 Fiumei Chevra-Kadisa.
 Dr. Fleischl Lajos, Bpest.
 Fleischl Róbert, Bpest.
 185 Fleischmann Ede, Bpest.
 Fleischmann Manó, Baja.
 Dr. Fleischmann Mór, Debreczen.
 Dr. Fleischmann Sándor, Bpest.
 Dr. Flesch Árm., Mohács.
 190 Fluss József, Budapest.
 Dr. Fodor Árm., Bpest.
 Fogarasi izr. hitközség.
 Fogarasi izr. nőegylet.
 Fornheim Zsigm., Ujpest.
 195 Forrai Gábor, Budapest.
 Földesi Joakim, Bpest.
 Fränkel Sámuel, Ó-Becse.
 Dr. Fränkel Sándor, Budapest.
 Dr. Frank József, Mura-Szombat.
 200 Dr. Freund Artur, Bpest.
 Dr. Freund J., Debreczen.
 Freund József, Ó-Becse.
 Frey Gusztáv, Ujpest.
 Dr. Fried Adolf, Budapest.
 205 Dr. Fried Aladár, Nagy-Szöllős.
 Fried József, Budapest.
 Dr. Fried Samu, S.-A.-Ujhely.
 Friedler Lajos, N. Bittse.
 Friedländer Lajos, Bpest.
 210 Friedländer Gyula, Deés.
 Dr. Friedmann Miksa, N.-Bittse.
 Friedmann Mór, Kassa.
 Friedmann Sándor, Budapest.
 Friedmann Sándor, Nagy-Károly.
 215 Dr. Frisch Árm., Bpest.

- Frisch Lipótné, Tapolca.
 Dr. Frischmann Gyula,
 Budapest.
 Fröhlich Miksa, Bpest.
 Frühauf Rezső, Bpest.
- 220 Fuchs Samu, Kecskemét.
 Fuchs H., Budapest.
 Füredi Ignác, Budapest.
 Dr. Füredi Lipót, Vágújh.
 Dr. Gál Jenő, Bpest.
- 225 Gálócsi Samu, Deés.
 Gansl Ign., L.-Szt.-Miklós.
 Geistl Jenő, Szombathely.
 Dr. Gencsi Soma, Miskolcz.
 Dr. Gerber Béla, Bpest.
- 230 Gerlóczi M. Adolf, Fiume.
 Gerőfi Arnold, Budapest.
 Gerstl Géza, Temesvár.
 Glasz Adolf, Fehértempl.
 Dr. Glass Izor, id., Bpest.
- 235 Dr. Glück Ignác, Bpest.
 Goitein Jónás, Kecskemét.
 budai Goldberger Bertalan,
 Budapest.
 Goldberger Gusztáv, Bpest.
 Dr. Goldberger Ign., Pécs.
- 240 budai Goldberger Sámuel,
 Bpest.
 Goldberger J. Mór, Szegzárd.
 Goldmann Jónás, Fiume.
 Goldschmied Zsigmond,
 Baja.
 Goldstein Jakab, Deés.
- 245 Dr. Goldstein Jakab, Szirák.
 Goldzieher Géza, Bpest.
 Dr. Goldzieher Vilmos,
 Budapest.
 Dr. Gonda Ignác, Bpest.
 Gondos Miksa, Bpest.
- 250 Gottesmann Lipót, Nagyszöllős.
 Görög Gábor, Bpest.
 Dr. Grauer V., Bpest.
 Greiner Arnold, Eger.
 Greiner Jakab, Bpest.
- 255 Dr. Grósz Gyula, Bpest.
 Dr. Grósz Lipót, Bpest.
 Grosz Lipót, Kecskemét.
 Gross Simon, Kecskemét.
 Grosz Simon, Ó-Becse.
- 260 Grünbaum Miksa, Budapest.
 Dr. Grünbaum P., Ó-Becse.
 Grünfeld Jakab, Sz.-Fehérvár.
 Grünwald Samu, Bpest.
 Guth Antal, Pozsony.
- 265 Dr. Gutfreund Sámuel,
 Debreczen.
 Guttmann Emánuel, N.-Szöllős.
 Guttmann Zsigm., Bpest.
 Gyöngyösi keresk. csarn.
 Győri és Győrszigeti Egyizr. hitközség.
- 270 Gyulai izr. hitközség.

- Dr. Gyulay Noé, Bpest.
 Dr. Haaz Sim., Szucsány.
 Hajnal Sám., Debreczen.
 Dr. Halász Béla, Szolnok.
 275 Dr. Halász Frigyes, Bpest.
 Halász Manó, Úpjest.
 Halász Mór, Bpest.
 Halász Nátán, Budapest.
 Handler Jónás, Bpest.
 280 Dr. Handler Sim., Lugos.
 Hartmann József, Fiume.
 Dr. Hasznos József, Szolnok.
 Hatvany-Deutsch Béla,
 Sárvár.
 Hatvany-Deutsch Sándor,
 Bpest.
 285 Hauer Miksa, Alsó-Kubin.
 Hausbrunner Vilm., Bpest.
 Hay Gyula, Bpest.
 Hay Ignác, Bpest.
 Hay Károly, Abony.
 290 Hecht Emil, Budapest.
 Dr. Hecht Ernő, Bpest.
 Dr. Hecht József, Bpest.
 Dr. Hegedüs Izidor, Győr.
 Heinrich M., Csáktornya.
 295 Heller Ármin, Bpest.
 Heller Árpád, N.-Bittse.
 Dr. Heller Árpád, Bpest.
 Dr. Heller Bernát, Bpest.
 Heller Gábor, Bpest.
 300 Dr. Heller Zs., M.-Sziget.
 Hellsinger Zsigm., Bpest.
 Herzeg Géza, Ó-Becse.
 Dr. Hermann J. Mór.
 Dr. Hermann M., Mohács.
 305 Hermann Antal, Bpest.
 Dr. Hernádi Mór, Bpest.
 Dr. Herzog M., Kaposvár.
 Herzfeld Frigyes, Bpest.
 Herzfeld Frigyes, Nagy-Bittse.
 310 Herzfeld Norbert, Bpest.
 Herzfeld Mór, Vágújhely.
 Herzmann Bert., Bpest.
 Dr. Herzmann Manó, Mohács.
 Hesszer Gyula, Baja.
 315 Dr. Heumann J., Moór.
 Dr. Heves Kornél, Szolnok.
 Hirsch Nándor, Bpest.
 Hirsch Aladár, Budapest.
 Dr. Hirsch Vilm., Pápa.
 320 Hirschfeld Ármin, Debreczen.
 Dr. Hirschler H., Bpest.
 H.-M.-Vásárhelyi izr. hitközség.
 Dr. Hoffer Á., Veszprém.
 Dr. Hoffer Lipót, Makó.
 325 Hoffmann Ármin, Bpest.
 Dr. Hoffmann A., Bpest.
 Dr. Hoffmann László, Tapolca.
 Dr. Hoffmann Lipót, Lósoncz.

- Hoffmann Sándor, Debreczen.
- ³³⁰ Hoffmann Soma, Keszthely.
- Hoffmann és Kronovicz, Debreczen.
- Dr. Hofmeister J., Halas. id. Dr. Holzmann Lajos, N.-Bittse.
- Honig Dávid, Szécseny-Szombathely.
- ³³⁵ Horn Sándor, N.-Bittse.
- Dr. Horn Kár., Esztergom.
- Hubert János, Miskolcz.
- Hunwald L., Kolozsvár.
- Dr. Hübös József, Bpest.
- ³⁴⁰ Iglói izr. nőegylet.
- Ipolysági izr. hitközség.
- Dr. Iricz Adolf, Bpest.
- Iricz Gyula, Makó.
- Jászárokszállási izr. hitk.
- ³⁴⁵ Jeremiás Jenő, Bpest.
- Jeremiás és Rosenberg, Deés. [garas.
- Dr. Jordán Sándor, Fojuhász Mór, Kassa.
- Junker Gusztáv, Csurgó.
- ³⁵⁰ Justus Dezső, Budapest.
- Dr. Juszth Á., N.-Szombat.
- Kada Sámuel, Bpest.
- Káldor Marczal, Bpest.
- Kallus Lajos, Besztercze.
- ³⁵⁵ Dr. Kanitzer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- Kardos Antal, Kecskemét.
- Kardos Samu, Debreczen.
- Dr. Kárman Mór, Bpest.
- Dr. Karczag Sándor, Szolnok.
- ³⁶⁰ Karsai Vilmos, Bpest.
- Kassai izr. hitközség.
- Kassai Chevra-Kadisa.
- Katona Mór, Miskolcz.
- Dr. Kaufmann J., Mohács.
- ³⁶⁵ Dr. Kayserling M., Bpest.
- Kecskeméti izr. hitk.
- Dr. Kecskeméti Á., Makó.
- Dr. Kecskeméti Lipót, N.-Várad.
- Dr. Kecskeméti Sándor, Kecskemét.
- ³⁷⁰ Dr. Kelemen Adolf, Nyiregyháza.
- Kell Hugó, Bpest.
- Keller Arnold, Bpest.
- Kellner Sándor, Miskolcz.
- Kemény Dávid, Bpest.
- ³⁷⁵ Kemény Dezső, Bpest.
- Dr. Kemény Fülöp, Perlak.
- Dr. Kende Ádám, Pápa.
- Kende Tivadar Czinkota.
- Dr. Kerényi Samu, Szolnok.
- ³⁸⁰ Keszthelyi izr. hitközség.
- Kisbéri izr. hitközség.
- Kisp.-Szt-Lőrinczi Chevra Kadisa.
- Dr. Kiss Arnold, Bpest.

- Klein Adolf, Ó-Becse.
- 385 Dr. Klein Artur, M.-Sziget.
Klein Ignác, Eger.
Klein József, Zsarnócza.
Dr. Klein József, Kassa.
Klein Manó, Fiume.
- 390 Dr. Klein Mór, N.-Becske-
rek.
Klein Samu, Miskolcz.
Klein Vilmos, Szatmár.
Dr. Klug Lipót, Kolozsv.
Kohn Arnold, Budapest.
- 395 Kohn József, Bpest.
Kohn Lipót, Debreczen.
Dr. Kohn Rezső, Csákova.
Kohn Vilmos, N.-Bittse.
Kohn Vilmos, Pozsony.
- 400 Dr. Kohn Sámuel, Bpest.
Dr. Kohner Adolf, Bpest.
Kollár Dávid, Budapest.
Komáromi izr. hitközség.
Komáromi Chevra-Kadisa.
- 405 Konn Lajos, Bpest.
Kónyi Manó, Bpest.
Dr. Koritschoner L., Pápa.
Kornfeld Gyula, Bpest.
Kőbányai izr. hitközség.
- 410 Körmendi izr. hitk.
Dr. Kőrösy József, Bpest.
Kővári Fülöp, Kecskemét.
Dr. Kramer Lipót, N.-
Szöllős.
Kramer József, Bpest.
- 415 Kramer Malakiás Bpest.
- Kramer Antal, Mohács.
Krausz Adolf, Bpest.
Dr. Krausz Ede, Bpest.
Krausz Manó, Győr.
- 420 Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
Krausz Vilmos, Debreczen.
Kriegler Miksa, Bpest.
Dr. Kriszhaber Adolf, B-
pest.
Dr. Krieshaber B., Erzsé-
betfalva.
- 425 Kron Sámuel Szegzárd.
Kubiesz Gusztáv, Szolnok.
Kun Lajos, Baja.
Dr. Kunos Ignác, Bpest.
Kurlænder Ede, N.-Várad.
- 430 Dr. Kux Adolf, L.-Sz.-
Miklós.
Dr. Kux Bernát, L.-Sz.-
Miklós.
Dr. Kux Vilm., L.-Ujvár.
Dr. Kürti József, Bpest.
Dr. Ladányi Gy., Bpest.
- 435 Lændler Fer., N.-Várad.
Lamm Antal, Budapest.
Landsberger Izid., Bpest.
Laendler Fer., N.-Várad.
Laendler József, Kis-Sebes.
- 440 Lasz Samu, Budapest.
László Adolf, Miskolcz.
Latzko Károly, Bpest.
Latzko Nátán, Bpest.
Lázár Soma, Keszthely.
- 445 Lazarus Adolf, Bpest.

- Lebovics J., B.-Mágocs.
 Dr. Leitner Adolf, Bpest.
 Lendvai Sándor, Arad.
 Dr. Lenke Manó, Besz-
 terczebánya.
- 450 Lenkei Henrik, Bpest.
 Leopold Károly, Szegzárd.
 Dr. Leopold Kornél, Szeg-
 zárd.
- Leopold L., Szilfamajor.
 Leopold Zsigm., Arad.
- 455 Lévai izr. hitközség.
 Lévai Adolf, Fiume.
 Lévai Antal, Kecskemét.
 Liebermann K., Kassa.
 Liedermann Henrik, Deb-
 reczen.
- 480 Dr. Linksz Ármin, Bpest.
 Lippe Vilmos, Szolnok.
 Dr. Loewy Lipót, Pécs.
 Dr. Loránd Leó, Bpest.
 Dr. Löw Immanuel, Sze-
 ged.
- 465 Löwenstein Arn., Bpest.
 Dr. Löwinger A., Szeged.
 Löwy Adolf és fiai, Lo-
 soncz.
 Dr. Löwy Fer., M.-Vásár-
 hely.
- Dr. Löwy Jakab, Mohács.
- 470 Löwy Sámuel, Bpest.
 Lukács József, Budapest.
 Lusztig Mór, Arad.
 Makói izr. hitközség.
- Makói Chevra-Kadisa.
- 475 Dr. Málnai Mihály, Bpest.
 Dr. Mandl Armin, Sziget-
 vár.
- Mandl Ignác, H.-M.-Vá-
 sárhely.
- Mandl József, Nyirbátor.
 Mandl Miksa, Bpest.
- 480 Mandl Mór, Bpest.
 Mandl Pál, Keszthely.
 Dr. Marczali Henr., Bpest.
 Mármaros-Szigeti Izr. If-
 jak Társasköre.
- Marton Henrik, Bpest.
- 485 Margalit Alfréd, Toldi-
 Pusztá.
- Dr. Márkus Dezső, Bpest.
 Dr. Márkus Sámuel, Pol-
 gárdi.
- May Sándor, N.-Várad.
 Dr. Máyer Ármin, L.-Sz.-
 Miklós.
- 490 Mayer Lajos, Szombat-
 hely.
- Dr. Medrei Béla, Bpest.
 Messinger Jakab, Bpest.
 Dr. Messinger L., Bpest.
 Dr. Mezei Mór, Bpest.
- 495 Dr. Mezei Mór, Sajó Szt.
 Péter.
- Dr. Mezey Fer., Bpest.
 Dr. Mihelfy Lajos., Nagy-
 Várad.
- Militzer Gyula, Eger.

- Mogyorósi Zsigm., Bpest.
- 500 Dr. Mohr Mihály, Bpest.
- Moller Arnold, Szolnok.
- Morgenstern Emil, Bpest.
- Dr. Moskovits A., Gál-
szécs.
- Dr. Moskovics Ernő, Ho-
monna.
- 505 Mosoni izr. hitközség.
- Mózes Bern., Csáktornya.
- Dr. Munkácsi Bernát,
Budapest.
- Dr. Müller Ferencz, Szeg-
zárd.
- Müller Mór, Budapest.
- 510 N.-Becskereki izr. hitközs.
- N.-Becskereki Chevra Ka-
disa.
- N.-Bittsei izr. hitk.
- N.-Bittsei Chev. Kadisa.
- N.-Kőrösi izr. hitközség.
- 515 Nagy-szent-miklósi izr.
hitközség.
- N.-Szalontai izr. hitközs.
- Ney Sándor, Bpest.
- Nay Rezső, Budapest.
- Dr. Nádas Bernát, Bpest.
- 520 Nádas József, Bpest.
- Neubauer Izidor, Győr.
- Neubauer Vilmos, Temes-
vár.
- Neufeld Sándor, Bpest.
- Neuhauser Sándor, Váguj-
hely.
- 525 Dr. Neumann Árm., Buda-
pest.
- Dr. Neumann Ede, N.-Ka-
nizsa.
- Dr. Neumann Jákó, Kis-
bér.
- Neumann József, H.-M.-
Vásárhely.
- Neumann Károly, Bpest.
- 530 Dr. Neumann Mór, Ga-
lanta.
- Neumark Ign., Keszthely.
- Neuschlosz Ödön és Mar-
cel, Budapest.
- Nord Mór, Budapest.
- Nyirbátori izr. hitközség.
- 535 Ó-Becsei izr. hitk.
- Oblatt Béla, Ó-Becse.
- Oblatt Rezső, Bpest.
- O-Budai izr. hitközség.
- Ó-Budai Chevra-Kadisa.
- 540 Dr. Oppenheimer Ármin,
Versecz.
- Orosházi izr. hitk.
- Orosházi Chevra Kadisa.
- Orsz. rabbiképző, Bpest.
- Orsz. izr. tanítóképző int.,
Budapest.
- 545 Orsz. izr. tanítóegyesület,
Budapest.
- Oszmann Pál, Keszthely.
- Ostern Salamon, Bpest.
- Östreicher Lipót, Szol-
nok.

- Ösztreicher Sámuel, M.-
Sziget.
- 550 Ráczalmási Dr. Pajzs Gy.,
Rác-Álmás.
Dr. Pálffy I. D., Bpest.
Pancsovai izr. hitközség.
Dr. Pap Dávid, Bpest.
Pártos Izsó, Makó.
- 555 Dr. Pataki Ármin, Sz.-
Fehérvár.
Pauncz Sándor, Bpest.
Pesti izr. hitk. fiárvaháza.
Peisner Ignác, Bpest.
Dr. Perl Miksa, Sz.-Fe-
hérvár.
- 560 Petó Vilmos, Keszthely.
Pfeifer Ignác, Bpest.
Pick Ignác, Bpest.
Dr. Pick Jenő, Bpest.
Dr. Pillitz Sámuel, Bala-
ton-Szt.-György.
- 565 Pintér Gyula, Abony.
Pirnitzer Lajos, Kalocsa.
Pirnitzer József és fiai,
Szegzárd.
Platschek Vilmos, Bpest.
Polgár Simon, Szolnok.
- 570 Dr. Politzer Armin, Nagy-
Bittse.
Politzer Bernát, Budapest.
Politzer Lajos, B.-Gyula.
Pollákné Frisch Adél,
Tapoleza.
Pollák Illés, Baja.
- 575 Pollák József, Bpest.
Pollák L., Budapest.
Pollák Lajos, Baja.
Dr. Pollák Miksa, Sopron.
Pollák Sándor, H.-M.-Vá-
sárhely.
- 580 Póór Jakab, Bpest.
Popper J. D., Mohács.
Popper Károly, Budapest.
Dr. Popper Mór, Bpest.
Dr. Popper Mór, Debre-
czen.
- 585 Dr. Porgesz Samu, Besz-
terczebánya.
Preszler Fer., Eger.
Quittner Ignác, Bpest.
- Dr. Radó Antal, Bpest.
Dr. Radó I., Nagy-Várad.
- 590 Radó Vilmos, Bpest.
Dr. Reiner Alb., Berettyó-
Ujfalu.
Dr. Reiner Miksa, Alhó.
Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
Reich Salamon, Baja.
- 595 Rechnitzer Soma, Sz.-Fe-
hérvár.
Dr. Reich Miklós, Bpest.
id. Reich Vilmos, Baja.
Reichmann Ármin, Deb-
reczen.
- Reismann Mór, N.-Várad.
- 600 Reiter Károly, Szabadka.
Dr. Renner Adolf, Bpest.
Dr. Réthy Mór, Budapest.

- Dr. Révai Izidor, Bpest.
 Révai Miksa, Budapest.
- 605 Dr. Révész Béla, Vác.
 Richter Béla, N.-Abony.
 Rigócz Zsigmond, Budapest.
- Roheim Károly, Zombor.
 Róna József, Bpest.
- 610 várhelyi dr. Rósa Izsó,
 Szeged.
- Dr. Rosenart Miksa, Bpest.
 Rosenberg Bódog, Fiume.
 Rosenberg Ignác, Nagy-
 Szöllős.
- Rosenberg Márton, Varrannó.
- 615 Dr. Rosenberg Samu, Baja.
 Dr. Rosenberg S., Arad.
 Rosenfeld Alfréd, Bpest.
 Rosenfeld Henrik, Bpest.
 Rosenfeld Henrik, Bicske.
- 620 Dr. Rosenfeld Nátán, Sopron.
- Dr. Rosenthal M., Nagy-Várad.
- Rosenthal Vilmos, Igló.
- Dr. Rosenvasser Mór, Tarczal.
- Rosner Adolf, N.-Szöllős.
- 625 Rosner Jenő, Eger.
- Dr. Rothbart J., Bpest.
 Roth Manó, Ó-Becse.
 Dr. Rot Jakab, Bpest.
 Roz Ignác, N.-Szöllős.
- 630 Dr. Rubinstein Mátyás,
 Szegzárd.
- Sacher Gusztáv, Losoncz.
 Salamon Árm., Szegzárd.
 Dr. Sámuel Lázár, Bpest.
 Sándor Mór, Lippa.
- 635 Sándor Pál, Budapest.
 Schächter Henrik, Nagy-Bittse.
- Dr. Schächter Miksa, Bpest.
- Dr. Schaffer Mór, Szabadka.
- Dr. Schiff Ernő, N.-Várad.
- 640 Schill Salamon, Bpest.
 Dr. Schiller Zs., Bpest.
 Schlesinger Herman, N.-Szombat.
- Dr. Schlesinger Bernát, Bpest.
- Dr. Schlesinger Emil, Zsolna.
- 645 Schlesinger Gyula, Baja.
 Schlesinger Nátán, Bpest.
 Schlieszer Miksa, Baja.
 Schmidl Albert, Bpest.
 Schnabel Dávid, Kőrösmező.
- 650 Schnitz József, Máramaros-Sziget.
- Schöffler Bódog, Bpest.
 Schön Dávid, Budapest.
 Dr. Schön Vilmos, S.-A.-Ujhely.

- Schöngut Sámuel, Máramaros-Sziget.
- 655 Dr. Schreiber Ign., Kecskemét.
- Dr. Schreyer Jak., Bpest.
- Schulz József, Bpest.
- Schulz Vilmos, Bpest.
- Schwarz Adolf, Bpest.
- 660 Schwartz Izidor, Bpest.
- Schwarz I., Csáktornya.
- Schwarz Jak., Kecskemét.
- Dr. Schwarz Mór, Győr.
- Schveicz József, Debreczen.
- 665 Schweiger Ignác, Bpest.
- Schweiger Imre, Bpest.
- Dr. Schweiger Lázár, Eger.
- Dr. Sebestyén K., Bpest.
- Seligmann Zs., Bpest.
- 670 Seltmann Lajos, H.-M.-Vásárhely.
- Dr. Sidlauer Ármin, Miskolcz.
- Simon Jakab, Bpest.
- Simon Miksa, Bpest.
- Dr. Singer Brn., Szabadka.
- 675 Singer Géza, Bpest.
- Dr. Singer Jakab, Bpest.
- Dr. Singer Jakab, Temesvár-Gyárvaros.
- Dr. Singer József, L.-Sz.-Miklós.
- Singer Miksa, Orosháza.
- 680 Singer Sándor, Budapest.
- Singer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- Somló Gyula, Budapest.
- Somlyói Ign., N.-Szöllős.
- Sommer Ignác, Csapi.
- 685 Dr. Sonnenfeld Bernát, Vág-Ujhely.
- Sonnenfeld Gyula, Nagy-Bittse.
- Soproni izr. népisk. iskolászéke.
- Dr. Spira Salamon, Miskolcz.
- Spitzer D. H., Budapest.
- 690 Spitzer Gyula, Budapest.
- Spitzer Ignác, Bpest.
- Dr. Spitzer Mór, Zombor.
- Stadler Izidor, Szombat-hely.
- Dr. Stadler Károly, Bpest.
- 695 Dr. Stamberger F., Bpest.
- Stark Ármin, L.-Szt.-Miklós.
- Dr. Stauber Hugó, B.-Mágocs.
- Steinberger Hermann, Kalocsa.
- Stein Miksa, N.-Szombat.
- 700 Steiner Albert, Sopron.
- Steiner Ármin, Budapest.
- Steiner Ignác, Marczali.
- Dr. Steiner Jákó, Székesfehérvár.

- Dr. Steiner János, Lippa.
 705 Steiner József, Budapest.
 Steiner L. József, H.-M.-
 Vásárhely.
 Steiner Manó, L.-Szt.-
 Miklós.
 Dr. Steiner Márk, Bielitz.
 Steiner Mór, Bpest.
 710 Steiner M. Alb., N.-Várad.
 Dr. Steinherz Jakab, Sz.-
 Fehérvár.
 Sterk Lipót, Budapest.
 Stern Ábrahám, Bpest.
 Dr. Stern József, Bpest.
 715 Stern József, Debreczen.
 Stern Mór, Budapest.
 Dr. Stern Samu, Bpest.
 Sternlicht Salamon, Lo-
 soncz.
 Stiffson Emil, Bpest.
 720 Strasser M. Jakab, M.-
 Sziget.
 Strauss Mór, Budapest.
 Sugár Ignác, Miskolcz.
 Surányi József, Bpest.
 Dr. Szabolcsi Iz., Bpest.
 725 Szabolcsi Miksa, Bpest.
 Szalkai Emil, Nyirbátor.
 Szántó Bertal., Kolozsvár.
 Szántó Győző, Debreczen.
 Dr. Szántó Kálmán, Kec-
 kemét.
 730 Dr. Szántó Lajos, Ka-
 locsa.
- Dr. Szántó Sámuel Deb-
 reczen.
 Szász Béla, Bpest.
 Szegedi izr. hitközség.
 Szegedi Chevra-Kadisa.
 735 Szegő Benő, Szombathely.
 Szenes Károly, Kolozsvár.
 Dr. Székely Albert, S.-A.-
 Ujhely.
 Székely Ferencz, Bpest.
 Székely Ignác, Bpest.
 740 Dr. Székely Ign., Ó-Becse.
 Dr. Székely Mihály, Te-
 mesvár.
 Dr. Székely Miksa, Bpest.
 Székely Salamon, Arad.
 Székesfehérvári vall. köz-
 ség.
 745 Székesfehérvári Chevra.
 Szél Mihály, Kis-Várda.
 Szeles Henrik, N.-Bittse.
 Dr. Szemző Gy., Szarvas.
 Szemző Sánd., Kecskemét.
 750 Dr. Szenes Zsigm., Bpest.
 Dr. Szidon Adolf, Versecz.
 Szigetvári izr. hitközség.
 Dr. Sziklai Salam., Bpest.
 Dr. Szilasi Mór, Kolozsvár.
 755 Dr. Szili Adolf, Budapest.
 Szolnoki izr. hitközség.
 Szolnoki Chevra-Kadisa.
 Szombathelyi izr. iskola.
 Dr. Szücs A., Tapoleza.
 760 Tafler Jakab, Orosháza.

- Tedesco Bernát, Bpest.
 Temesvár-gyárvárosi izr.
 hitközség.
 Dr. Temesváry Rezső, Bu-
 dapest.
 Tencer Pál, Budapest.
 765 Terebesi Mihály, M.-Szi-
 get.
 Dr. Tolnai Lipót, Bpest.
 Török Kornél, Bpest.
 Trencsényi izr. hitközség.
 Tüköri Vilmos, Deés.
 770 Uj-Kécskei izr. hitközség.
 Ujpesti izr. hitközség.
 Erényi Ullmann Gy.,
 Budapest.
 Dr. Ungar Bernát, Buda-
 pest.
 Dr. Ungar S., Eszék.
 775 Vadas Dezső, Bpest.
 Dr. Varga Géza, Bpest.
 Dr. Vajda Béla, Losoncz.
 Dr. Vajda Károly, Bpest.
 Vágujhelyi izr. alreálisk.
 780 Vágujhelyi izr. hitközség.
 Vámos Géza, Szolnok.
 Váradi Dávid, Czegléd.
 Dr. Veisz Sándor, Bpest.
 Dr. Venetianer Lajos,
 Ujpest.
 785 Verseczi izr. hitközség.
 Wertheimer Ármin, Sz.-
 Fehérvár.
 Veszprémi S., Kovászna.
- Dr. Viola Ödön, Szombat-
 hely.
 Vitéz Antal, Kecskemét.
 790 Dr. Waldapfel Ján., Bpest.
 Wechsler Adolf, N.-Várad.
 Weidinger Dezső, Baja.
 Weidinger Herm., Baja.
 Weinberger Ign., Ó-Becse.
 795 Weinberger Mór, Raks.
 Weinberger Zsig., Eger.
 Weiner Hugó, Bpest.
 Weiner Mór, Szombath.
 Weisz Adolf, Bpest.
 800 Dr. Weisz Arn., N.-Bittse.
 Weiss Ármin, Kolozsvár.
 Dr. Weiss Béla, Kassa.
 Weisz F., N.-Kanizsa.
 Weisz Gábor N.-Várad.
 805 Weisz Gyula, N.-Szalonta.
 Weisz Hugó, Győr.
 Weisz Ignác, Eger.
 Weisz Ignác, Besztercze.
 Weisz Jakab, Mohács.
 810 Dr. Weisz József, Kolozsv.
 Dr. Weisz Lipót, Deés.
 Dr. Weisz Miksa, Bpest.
 Weisz Mór, Kolozsvár.
 Dr. Weisz Mór, Bpest.
 815 Weisz Sándor, Debreczen.
 Weisz Tivad., N.-Kanizsa.
 Weisz Ödön, B.-Mágócs.
 Weiszberger Antónia,
 Budapest.
 Dr. Weiszburg Gy., Bpest.

<p>820 Weiszmann Noé, Bpest.
 Dr. Wellesz Gy., N.-Bittse.
 Wertheim Ármin, Sz.-Fehérvár.
 Dr. Wettenstein Noé,
 Deés.
 Widder Gyula, S.-A.-Ujh.
 825 Dr. Wiener Márk, Kőszeg.
 Dr. Wilhelm Arnold,
 H.-M.-Vásárhely.
 Winterberg Adolf, Nagy-Szombat.
 Wodianer Arthur, Bpest.
 Wolf Albert, Bpest.</p> | <p>830 Wolf Zsigmond, Mohács.
 Wolfner Gyula, Budapest.
 Wolfner József, Budapest.
 Wolfner Lajos, Budapest.
 Wolfner Tivadar, Bpest.
 835 Wollák R., Csáktornya.
 Wollák Samu, Bpest.
 Zahn Márton, N.-Bittse.
 Dr. Zipser Jak., Szegzárd.
 Zwack Ákos, Bpest.
 840 Zwack Miksa, Bpest.
 Zsarnóczai izr. iskola.
 Zsengeri Miklós, Passau.
 Dr. Zsengeri Samu, Bpest.</p> |
|---|--|

Uj tagok *Bánóczi József* társulati titkárnál (lakik VII., Király-utcza 99), vagy *Székely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV., Kigyó-tér 1.) jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendők.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1904. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5664 Tébéth 13.
- 2 Sz. Vajjechi
- 9 Sz. Semóth
- 16 Sz. Váéra
- 18 **Sebát** újholdja
- 23 Sz. Bó
- 30 Sz. Besallách

Február.

- 1 Sebát tizenötödike
- 6 Sz. Jithró
- 13 Sz. Mispátim. Sekálim
- 16 **Adár** újholdja
- 17 Újhold 2. napja
- 20 Sz. Terúma
- 27 Sz. Teczavvé. Zákhor
- 29 Eszter bőjtje

Márczius.

- 1 **Púrim**
- 2 Súsán Púrim
- 5 Sz. Ki-thisszá. Pára
- 12 Sz. Vajjakhél-Pekúde
Hachódes
- 17 **Niszán** újholdja
- 19 Sz. Vajjikrá
- 26 Sz. Czáv. Sabbáth Hag-
gádól

30 Pészach előestéje

31 **Pészach** 1. napja

Április.

- 1 **Pészach** 2. napja
- 2 Sz. Chól-Hammóéd
- 6 **Pészach** 7. napja
- 7 **Pészach** 8. napja
- 9 Sz. Semíni
- 15 **Ijjár** újholdja
- 16 Sz. Tazríá-Meczórá
Újhold 2. napja
- 23 Sz. Ácharé-Kedósim
- 30 Sz. Emór

Május.

- 3 Omer 33. napja
- 7 Sz. Behár-Bechukkótháí
- 14 Sz. Bemidbár
- 15 **Sziván** újholdja
- 19 Sábúóth előestéje
- 20 **Sábúóth** 1. napja
- 21 Sz. **Sábúóth** 2. napja
- 28 Sz. Nászó

Junius.

- 4 Sz. Behaalóthekhá
- 11 Sz. Selách-lekhá
- 13 **Tammúz** újholdja
- 14 Újhold 2. napja

- 18 Sz. Kórach
 25 Sz. Chukkath-Bálák
 30 Tammúz 17. böjtje

Julius.

- 2 Sz. Pínechász
 9 Sz. Mattóth-Masszeé
 13 **Áb** újholdja
 16 Sz. Debárim. Chazón
 21 **Áb** 9. böjtje
 23 Sz. Váethchannán.
 Náchamú
 27 **Áb** tizenötödike
 30 Sz. Ékeb

Augusztus.

- 6 Sz. Reé
 11 **Elúl** újholdja
 12 Újhold 2. napja
 13 Sz. Sófetim
 20 Sz. Kí-théczé
 27 Sz. Kí-thábó

Szeptember.

- 3 Sz. Niczábim-Vájjélekh
 4 Szelíchóth 1. napja
 9 Rós-Hassána előestéje
 10 Sz. **Rós-Hassána** 1. napja
5665 Tisri 1.
 11 **Rós-Hassána** 2. napja
 12 Gedalja böjtje
 17 Sz. Háazinú. Súbá
 18 Jóm Kippúr előestéje
 19 **Jóm Kippúr**

- 23 Szukkóth előestéje
 24 **Szukkóth** 1. napja
 25 **Szukkóth** 2. napja
 30 Hósána rabba

Október.

- 1 Sz. **Semíní** aczéreth
 2 **Szimchath** tóra
 8 Sz. Berésith
 9 **Marchesván** újholdja
 10 Újhold 2. napja
 15 Sz. Nóach
 22 Sz. Lekh-lekhá
 29 Sz. Vajjérá

November.

- 5 Sz. Chajjé-Szára
 8 **Kiszlév** újholdja
 9 Újhold 2. napja
 12 Sz. Tóledóth
 14 Sz. Vajjécze
 26 Sz. Vajjislách

Deczember.

- 3 Sz. Vajjéseb
 Chanukka 1. napja
 8 **Tébéth** újholdja
 9 Újhold 2. napja
 10 Sz. Mikkéc
 Chanukka 8. napja
 17 Sz. Vajjiggás
 18 **Tébéth** 10. böjtje
 24 Sz. Vajjechi
 31 Sz. Semóth.

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Kecskeméti Lipót</i> , A prófétai erkölcsvallásnak legelső közséje	7
<i>Krausz Sámuel</i> , Az albertyi-irszai ókori zsidó kő	22
<i>Gábor Ignác</i> , Ne légy te olyan, mint apáid voltak	33
<i>Bloch Henrik</i> , A bolygó zsidóról szóló monda	35
<i>Vajda Béla</i> , A Kaddis és a Miatyánk	46
<i>Varsányi Gyula</i> , Absolon	58
<i>Venetianer Lajos</i> , A zsidó tudomány feladata a jelenkorban	62
<i>Kiss Arnold</i> , Morris Rosenfeld	92
<i>Mahler Ede</i> , Bibliái és babiloniai művelődési elemek	98
<i>Feleki Sándor</i> , Löw rabbi	127
<i>Heves Kornél</i> , Tűzhely mellett	133
<i>Grünhut Lázár</i> , A jeruzsalmi zsidó község és Palesztina zsidó gyarmatai	135
<i>Weisz Elza</i> , Bibliái motívumok Byron feldolgozásában	158
<i>Dénes Tibor</i> , Ruth	168
<i>Nagy József</i> , Falusi zsidó-élet Vas megyében	174
<i>Frisch Ármán</i> , Zsidó hitelvekről	206
<i>Handler Simon</i> , Eliezer	222
<i>Klein Mór</i> , Chad gadja	223
<i>Patai József</i> , Nagiára dalaiból	235
<i>Heller Bernát</i> , Nemzetek és vallások mondái csodás alvókról, rejtőző szabadítókról	242

	Lap
<i>Tolnai Alfréd</i> , A hitehagyott	258
<i>Balla Ignác</i> , Levelek	264
<i>Blau Lajos</i> , A zsidó alakja a XIX. század keresztény szektáinál	267
<i>Sebestyén Károly</i> , Parainesis	277
<i>Fehér Jenő</i> , Egy kis templom	281
<i>Mandl Bernát</i> , Régi zsidó pecsétéről	282

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I. Közgyűlés:	
1. <i>Dr. Weinmann Fülöp</i> elnöki megnyitója	297
2. <i>Dr. Bánóczi József</i> titkári jelentése	299
II. Választmányi ülés:	
<i>Dr. Bánóczi József</i> titkári jelentése	303
III. Fügőben levő pályakérdés	306
IV. Jelentés az irodalomtörténeti pályadíjról	307
V. Bizottsági jelentések	308
VI. Költségvetés	314
VII. A Társulat alapszabályaiból	316
VIII. A Társulat képvisellete	317
IX. Állandó bizottságok	321
X. A Társulat kiadványai	323
XI. A Társulat tagjai	324
Izraelita naptár az 1904. polgári év számára	342